

GAT

GAZDASÁG ÉS TÁRSADALOM

Eőri Teréz: Hazánk mezőgazdaságának alakulása az utóbbi fél évszázadban,
különös tekintettel a nyugati régiókra

Lentner Csaba: A magyar lízingpiac sajátosságai és fejlődésének lehetséges
irányai

Samu Mihály: A jog és a gazdaság

Czike László: Az államadósság növekedése

Rétvári László: Természeti erőforrások a (tudomány)politika hullámverésében

Herczeg János: A magyar egészségügy privatizációjának sajátosságai

Fábián Attila: A piaci liberalizáció feltételei Kelet- és Délkelet-Európában

Fonda Ferenc: A gazdaságtudomány szilánkjai

Fonda Ferenc: Értékek és mértékek

2002/1

Társadalomtudományi folyóirat

A szerkesztőbizottság tagjai: Dr. Andrásy Adél, Dr. Dézsy József,
Dr. Fecske Mihály, Dr. Gidai Erzsébet (a szerkesztőbizottság elnöke)

Megjelenik félévente

Készült a soproni Felsőoktatásért Alapítvány támogatásával

GT

A szedést Bosnyákovits Józsefné készítette,
a tördelés Takács Eszter munkája.
A nyomtatás 2002 novemberében készült.

Szerkeszti: Kormányosné Aranyi Krisztina

Felelős kiadó: Dr. Gidai Erzsébet
Kiadja a „Prognózis 2000” Alapítvány
ISSN 0865 7823

Tartalom

GAZDASÁG	5
Eőri Teréz: Hazánk mezőgazdaságának alakulása az utóbbi fél évszázadban, különös tekintettel a nyugati régiókra.....	5
Lentner Csaba: A magyar lízingpiac sajátosságai és fejlődésének lehetséges irányai	29
Samu Mihály: A jog és a gazdaság.....	43
Czike László: Az államadósság növekedése	65
TÁRSADALOM ÉS POLITIKA	81
Rétvári László: Természeti erőforrások a (tudomány)politika hullámverésében.....	81
Herczeg János: A magyar egészségügy privatizációjának sajátosságai ..	91
NEMZETKÖZI KITEKINTÉS	114
Fábián Attila: A piaci liberalizáció feltételei Kelet- és Délkelet-Európában	114
RECENZIO	126
Fonda Ferenc: A gazdaságtudomány szilánkjai	126
Fonda Ferenc: Értékek és mértékek.....	130

GAZDASÁG

Eőri Teréz

Hazánk mezőgazdaságának alakulása az utóbbi fél évszázadban, különös tekintettel a nyugati régiókra

(Győr-Moson-Sopron, Vas, Zala megye)

A FÖLD ALAPVETŐ FUNKCIÓI

A föld mással nem pótolható nemzeti kincs, egy társadalomban több funkciót tölt be.

A föld a nemzet létezésének alapja. Ebben ölt konkrétan testet a „haza” fogalma, azért társadalmi létfeltétel, mert mint *országhatárok által körülhatárolt felszínen* mozgunk, élünk rajta, lakóházakat emelünk rá, ráépítjük a termelő és szolgáltató objektumainkat, a földdel mint munkaeszközzel és a munka tárgyával termelünk; kisebb-nagyobb mértékben kielégítjük szükségleteinket.

A föld azért a termelés tárgyi alapja és eszköze, mert a föld magába foglalja a természeti kincseket, eszköze a mezőgazdasági termékek termelésének, a növénytermesztésnek közvetlenül, az állattenyésztésnek közvetve. Annál értékesebb egy földterület, minél több – vagy sajátosan mikroklimatikus, vagy különleges talajminősége folytán – *egyedülálló minőségű termék* kibocsátására képes. Az ökológiai tényezők, az éghajlati és domborzati viszonyok együttesen határozzák meg a föld *természetes termőképességét*, ezek hiánya vagy jelenléte adja a termőhely minőségét, amihez az ember erőfeszítéseket tesz, eszközöket fektet be. Így a termelés különböző feltételeit hozza létre.

A föld mint alapzat helyet ad az ipari termelésnek, a lakossági igényeket kielégítő szolgáltatásoknak. E funkciónak különleges jelentősége van,

mert nem a mezőgazdálkodásból származó földhozadék határozza meg a föld értékét, hanem a telkek piaci értéke, piaci ára, melyeknek alakulásában teljesen más tényezők hatnak.

A föld hasznosításának mai rendje a munkamegosztás fejlődésének évezredes folyamatában alakult ki.

A föld mint a termelés tárgya nem kopik el, értéke megmarad, legföljebb változik, de a tulajdonosnak mindenképp értékes vagyontárgya marad (Szűcs I. 1989.).

A FÖLD JELENTŐSÉGE HAZÁNKBAN

„Minden nemzet földjének termékenységével emelkedik fel vagy hanyatlik alá.” A föld kimerülésével a kulturális és erkölcsi erők is megsemmisülnek (Római Birodalom).

Mind ez ideig az emberiség az egész történelmén végigvonuló sok riasztó példa után is vajmi kevéssé törődött azzal, hogy a termőtalajt, minden jólét forrását megvédje a pusztulástól, és termőképességét késői nemzedékek számára is fenntartsa és biztosítsa. Ezért Amerika (USA) már 1935-ben létesített egy szervezetet (Soil Conservation Service, SCS), egy olyan országos hálózatot, amely a talaj minőségének megőrzését szolgálja. A talajvédelmet szolgáló tapasztalatok alapján a földeket nyolc csoportba osztották a viszonylag állandó használat és növénytakaró szerint. Az országok népességmegtartó képessége nemcsak a föld termőképességével, hanem a talajvédelemmel is alapvetően összefügg. Általában azt tartják, hogy 1 személyre 0,98 ha szükséges a népjólét és a közgazdaság egyensúlyához – nálunk ez 0,6 ha (Surányi, 1948).

Ha nem állnának előttünk ezek a példák, már akkor is rég rá kellett volna jönnünk, hogy a föld és a talajvédelem kérdése hazánkban is életbevágóan fontos. A trianoni békediktátumból adódóan Magyarország mostani területe medence jellegű maradt. Hegyeink, egyéb természeti kincseink a határon túlra kerültek, de a Kárpátok, melyek körülölelik hazánkat, visszaverik a napfényt, ezért több a napsütéses órák száma Euró-

pa bármely nem mediterrán égvövi országához képest. Így nem marad más, csak a földdel való okos gazdálkodás. A föld és védelme elsőrangú kérdés. Fontos a fásítás, ezzel együtt a növényzet védettsége, talajvédő növénytermesztés kidolgozása, és talajvédő növények termesztése. Nagyon fontos a *tájkialakítás*, a vidék fejlesztése.

Ezt az országot majdnem 1000 éven át – kivéve az utóbbi 150 évet az ipari forradalmaktól számítva – a mezőgazdaság tartotta el. Gondoljunk csak az Osztrák–Magyar Monarchiára (400 év), ahol hazánk a birodalom „éléskamrája” volt, majd később 40 évig egy másik birodalomé, a Szovjetunióé.

Sajnos az utóbbi 50 esztendő a természet leigázásáról, erőforrásainkról jellegű kihasználásáról, megalomániás terveink végrehajtásáról szólt, a józan paraszti ész teljes mellőzésével.

Hazánk földjét a múlt évszázadban ötször szabdalták föl (1919-ben, 1920-ban, 1945-ben, 1959-ben, 1990-ben), hol széjjel, hol össze. Ne csodálkozzunk, ha nem tud folyamatos rendszer vagy mezőgazdálkodás kialakulni. Hazánk földjének szinte egész területe alkalmas szántóföldi növények termesztésére, területének **86%**-a jó mezőgazdasági művelésre, míg az EU-átlag 46,5% (Hubai, 2001), a világotlag 37,1%. Az egy főre jutó mezőgazdasági terület hazánkban kb. 0,6 ha (Japánban az egy lakosra jutó termőföld 0,04 ha).

A természeti erőforrások kutatási eredményei azt mutatják továbbá, hogy a **legnagyobb nemzeti vagyონrészünk a termőföld (20,4%)**, még ezeken az alacsony földárakon mérve is, amit az *1. táblázatban* látható (Rétvári, 1989; Hubai, 2001). A *2. és 3. táblázat* pedig a 90-es évek földárait mutatja (Hubai, 2001). A magyar földárak elmaradnak az európai földárak mögött, mert nálunk 40 évig nem volt értéke a földnek. Várható, hogy az EU-belépés után a magyar földárak fel fognak menni.

- Ezért vesz már most sok külföldi magyar földet hivatalosan vagy nem hivatalosan (zsebszerződés).
- A globális fölmelegedés miatt a mély alföldek (Hollandia, Anglia kisebb déli része) víz alá kerülhetnek.

- Továbbá, mivel a magyar földet klímaadottságai vetőmagtermesztésre predesztinálják, hazánk földje, nagyon fontos területté válik, illetve vált.

1. táblázat

A természeti erőforrások szerkezete és nemzeti vagyon értéke (1985)

Megnevezés Vagyon	Mrd Ft	Az erőforrások százalékában	Az összes nemzeti vagyon százalékában
Ásványi	506	25,8	10,2
Víz	401	20,4	8,1
Föld	1 009	51,3	20,4
Erdő	50	2,5	1,0
Összesen	1 966	100,0	39,7
Teljes nemzeti vagyon	4 957		100,0

2/a. táblázat

Néhány európai állam földárai (1998. szeptember)

Ország	Ár (DEM/ha)	Megjegyzés
Luxemburg	91 000	Bérllet 450 DEM/ha/év
Németország	33 000	
Hollandia	36 000	
Ausztria	31 000	
Svédország	2 300	
Magyarország	1 500	

2/b. táblázat

A termőföld ára az egyes országokban

Ország	Dollár/ha
Japán	250 000
Új-Zéland (legelő)	16 106
Egyesült Királyság	11 400
USA	6 200
Ausztrália	4 200
Kanada	3 000
Argentína	2 100

A HAZAI FÖLD HASZNOSÍTÁSA

Magyarország éghajlati, vízrajzi és talajadottságai a területet mezőgazdasági termelésre teszik alkalmassá. Éghajlata medence jellegű kontinentális klíma, amelyet három hatás alakít (Adriai-tenger, Atlanti-óceán és a kelet-európai síkság). A Kárpátokról visszaverődő napfény (+1000 óra) különleges minőségű természetésre teszi alkalmassá a hazánk közepén elterülő földeket (Duna–Tisza köze, Békési-löszhát, Bácska), amely Európában egyedülálló.

Legfontosabb erőforrásunk: a talaj (Bora–Nemerkenyi, 1994). „Magyarország legnagyobb természeti kincse változatos, többnyire jól termő, a fejlett mezőgazdaság ígéretét hordozó talaja.” Az alföldeken **mezőségi talajok** (csernozjomok – Bácskai-löszhát, Hajdúság, Körös–Maros köze) találhatók.

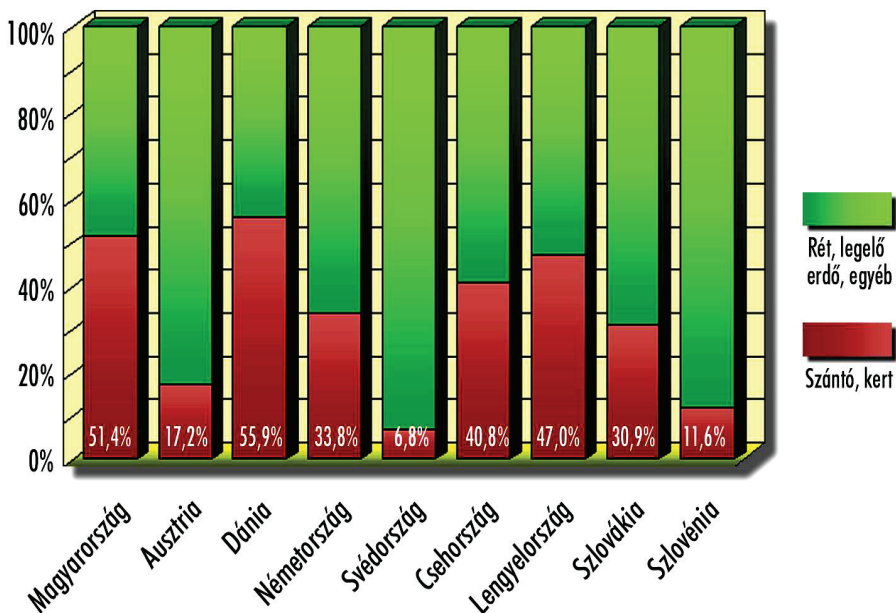
A terület mintegy 20%-a ún. „**zsíros feketeföld**”, ez a mezőségi talajfajta, kitűnő tulajdonságokkal rendelkezik. (Bácska, Bánát, Mohácsi síkság, Kisalföld, Békés–Csanádi-löszhát, Hajdúsági-löszhát, Közép-Tisza medencéje, Solti-lapály nyugati pereme).

A Mezőföldön, a különböző domb- és hegyvidékeken pedig különféle **erdőtalajok** uralkodnak. Megtalálhatók még: az **öntéstalajok**, a **láptalajok**, a **szikes talajok** és a **redzina**. **Mezőgazdaságunk földrajzi adottságai összességükben kedvezőek.**

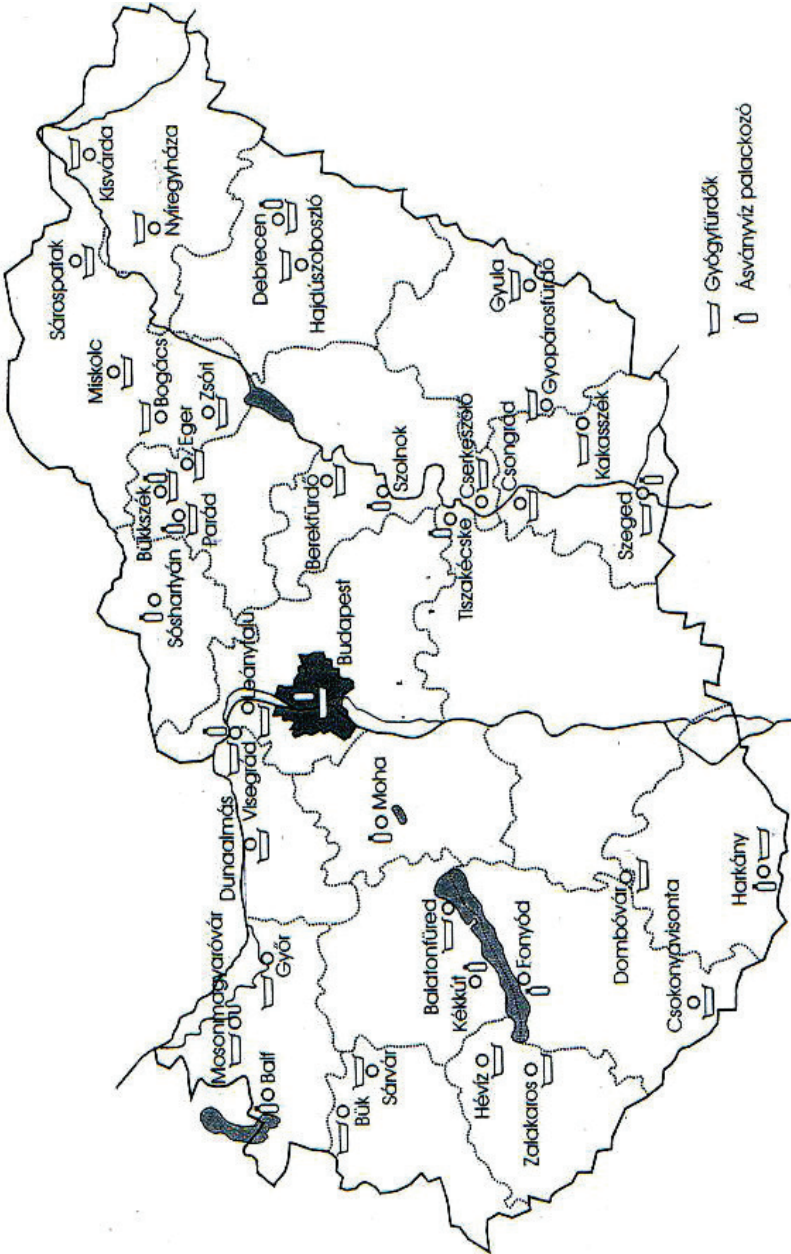
Magyarországon eredményesen megtermelhetők a mérsékelt égövi kultúrnövények, jók az adottságai a világban legszélesebb körben elterjedt **haszonállatok tenyésztésének is** (Bora–Nemerkenyi, 1994, 132.).

Az ország területének 40%-át erdőtalajok fedik. A jó minőségű talajokon kívül vannak réti, láptalajok és homoktalajok, melyek erdősítését meg kellene kezdeni ahhoz, hogy a kívánt európai átlagot a jó levegő és a környezet tekintetében elérjük. Hubai (2001, 42.) szerint Magyarország a **művelési ágak** megoszlása tekintetében **világraszólóan kiugrik szántó-, kert- és fás kultúrák** terén. Amint már említettük, hazánk mezőgazdaságilag művelhető területeinek aránya **86%**, ami az EU-átlag közel kétsze-

rese, a világtalag háromszorosa. Néhány európai ország területének művelési ágak szerinti megoszlását az 1. ábra mutatja. Egyedül az erdő részaránya (18%) marad el az európai átlagtól.

1. ábra: Néhány európai ország területének művelési ágak szerinti megoszlása

2. ábra: Hazánk fontosabb hévizei és hideg vizei

Területünk jelentős részén még hatalmas felszín alatti vizek is vannak kihasználatlanul, amit a 2. ábra mutat (Hubai, 2001, 14. ábra.). Magyarország földtani felépítése következtében felszín alatti vizekben különösen gazdag, sőt gyógyvizekben Európa egyik leggazdagabb országa, ezt kellene kihasználni a vidéki turizmus fejlesztésére Európa közepén.

A leírtakból látszik, hogy hazánk elsősorban **mezőgazdasági ország**, amelynek mezőgazdasági termelésből kell biztosítania a belső ellátást, valamint az exportot és az élelmiszeripari feldolgozás termékeit.

A hazánkban megtermelhető mérsékelt égővi növények az alábbiak:

gabonafélék: búza, kukorica, árpa rozs, zab;

ipari növények: napraforgó, cukorrépa, repce, szója, borsó;

takarmánynövények: pillangósok, herefélék, füvek, silókukorica;

gyümölcsök: alma, barack, szilva, meggy, cseresznye, dió, körte, bogyósok, szőlő;

zöldségnövények: paprika, paradicsom, hagyma-, zöldség-, káposzta-, répafélék (cékla, sárgarépa, kerékrépa, cikória).

Az említett növényeknek a vetőmagtermesztése indokolt, és ennek a két háború közötti időből meg is vannak a hagyományai.

A mezőgazdaság szerkezetét a termelési érték arányában a 3. táblázat szemlélteti (Bora–Nemerkenyi, 1994).

3. táblázat

A mezőgazdaság szerkezete a termelési érték arányában

Ágazat megnevezése	Termelési érték %
Gabonafélék	48
Állattenyésztés	21
Gyümölcs	8
Zöldségfélék	7
Ipari növények	6
Egyéb	10

Exportnövényeink nyers vagy feldolgozott formában, valamint vetőmagként: búza, kukorica, zab, napraforgó, repce, borsó, paprika, paradicsom, hagyma, alma, barack, szilva, meggy, dió, bogyósok, szőlő; továbbá a bor és a gabonafélék; fűvek, herék, pillangósok vetőmagjai. Természetesen a gyümölcsöket friss, dobozolt, illetve konzerv formájában (feldolgozva) érdemes kiszállítani.

Podrúszik (2000) szerint „Magyarország mezőgazdaságát illetően ön-ellátó, és a mezőgazdaság erőteljesen exportorientált az európai országok irányába, az összes export 80%-át Európában értékesítik.” Debatisse (1998) azt írta, hogy amíg az ország teljes külkereskedelmi mérlege deficit, addig a mezőgazdaság hozzájárulása a hiány csökkenéséhez körülbelül egy harmad. Országunk azonban területi nagysága miatt a nemzetközi mezőgazdasági kereskedelemben nem jelenik meg meghatározó tényezőként. Ezért lehetne még többet exportra termeszteni. A magyar export a világkereskedelemben nem éri el az 1%-ot, de minőségileg igen jó.

A magyar mezőgazdaságon belül a gabonatermelés a legmeghatározóbb, az első világháború után az elsőként kiépült korszerű ágazat volt. Az első világháború előtt Budapest a világ legjelentősebb malomipari központja, gabonapiaca volt. Mechwart András, a Ganz gyár mérnöke forradalmasította a lisztőrlést azzal, hogy vashengereket alkalmazott a kő helyett. Találmánya gyorsan elterjedt az egész világon. A Petőfi híd hídfőjénél két „gabonatárház” és több malom épült a gabona fogadására és feldolgozására.

A világnak akkor két malomipari központja volt Minneapolis és Budapest, mert hazánkban termelt a második legjobb búza Kanada után. Innen örölvé szállították a lisztet tovább az osztrák, a német és a cseh piacokra. Ebben az időszakban sorba épültek a hengermalmok hazánk vidéki nagyvárosaiban. A második világháború után azonban létrejött az új szocialista munkamegosztás, a háborúban a malmok nagy részét lebombázták (Bora–Nemerkényi, 1994). Mindezek ellenére hazánk a 90-es évekig jelentős gabonaexporttal bírt, amely mintegy 12% körül alakult. Amíg a vi-

lág mezőgazdasági államai támogatják a gabonatermesztést, addig a 90-es évektől hazánkban e támogatás csökkenő mértéket mutat.

Különböző közgazdászok vizsgálták a búza exporttámogatásának helyzetét. Igaz ugyan, hogy ezt a támogatást nem a földművelő, hanem az exportőr kapja, mégis hatással van a belpiaci árakra, ezen keresztül a termelési kedvre is.

Az exporttámogatások egyaránt befolyásolják a jövedelemnagyságot és a jólétet (Bohman, 1991). Magyarországon 1991–1993 között nem támogatták a búzaexportot, aztán pedig kisebb mértékben igen, a legkevesbé 1995-ben (6,5 dollár). Az említett évben pedig minden mennyiségű búzát megvettek volna, de az elmaradt támogatás miatt nem volt mit megvenni. Majd 1997-ben a társadalom a legnagyobb veszteséget szenvedte el (444 ezer dollár), ráfizetéses volt a búzaexport.

Szinte az egész ország területén termesztünk őszi búzát. Igazi hazája Fejér megye, Békés megye, a Duna–Tisza köze, Tolna, Baranya, de Győr-Moson-Sopron, Vas, Zala is megtermeli a belföldi szükségletét. Az őszi búza kiváló minőségéhez a téli hideg és a korai meleg nyár szükséges (keves köd), azaz a kontinentális klíma. Ezért a legjobb minőségű búza a Duna–Tisza közén, Fejér, Tolna és Békés megyében terem.

Második legértékesebb gabonanövényünk a kukorica, melynek eladása nem gond, mert génmodifikált kukoricát hazánk nem termeszt, és az EU csak génmodifikációtól mentes kukoricát vásárol.

Összefoglalóan tehát: Magyarországon a mezőgazdasági export **igen jelentős**, melyben a **búza meghatározó súllyal vesz részt**. Figyelemre méltó, amit Debatisse (1998) mondott, hogy „**amíg az ország teljes külkereskedelmi mérlege deficitese, addig a mezőgazdaság hozzájárulása a hiány csökkentéséhez körülbelül egy harmad**”. Hiba, hogy a pénzbevétel jelentős része a kereskedőkhöz áramlott. Az elmúlt évek exportált mennyiségének 97%-át 19 vállalkozás kapta (Podruzsik, 2000).

Az elmúlt évek tapasztalatai azt mutatják, hogy az Oroszországba irányuló csökkenő magyar export (búza) a nem megfelelő piaci jelenlét miatt következett be. Természetesen tudatában vagyunk annak, hogy gazdaság-

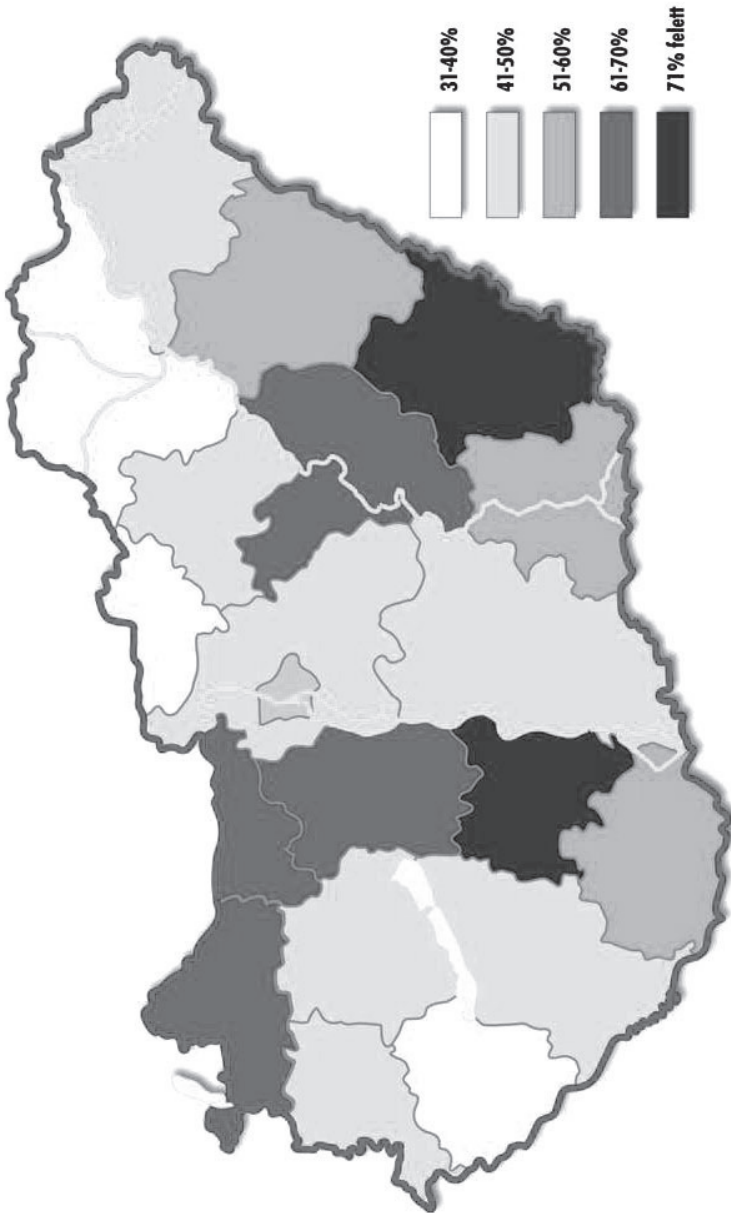
diplomáciai erőfeszítéseink nem elegendők, mert a magyar áru dotációja elmarad a nyugat-európai konkurenciától. A magyar pénzügyeteket rendkívüli gazdasági kötelezettség terheli az oroszországi hitelek miatt.

A lengyelek sokkal nagyobb vállalkozó készséggel nagyobb területen vannak jelen, pedig nem tőkeerősebbek, mint mi. Elemzésünk szerint fel kell zárkózni az EU-tagállamok vállalatai mellé. Nem elsősorban tőkehiány, hanem a vállalkozó kedv elmaradása az oka a piaci részesedés elmaradásának. Nem hanyagolható el az olajár emelkedése sem, amely az orosz olajszállítások miatt érdekes számunkra, hiszen Oroszország az olajért ellentételezésként a mezőgazdasági áruk minden mennyiségét fogadná, megfelelő marketingtevékenységet követően. Gazdaságstabilizációnkban a természeti erőforrások külkereskedelmi cseréjében továbbra is jelentős mértékben a keleti piacokra vagyunk utalva, meg kell tanulnunk és alkalmaznunk kell a pénzmozgás nélküli barterkereskedelmet. Sőt, az EU-tagállamok bizonyos élelmiszerfeleslegét is fel kellene vállalnunk komoly marketingtevékenység után, azaz folyamatosan járni kell az utódállamokat, hangsúlyozva a kölcsönös előnyöket, mert:

- nem szabad, hogy az orosz utódállamokban lévő korábbi piacainkat elveszítsük;
- közgazdaszaink többé-kevésbé jártasak az orosz nyelvterületen;
- már ismertek ott a magyar élelmiszeripari termékek (a 40 évi kereskedelmi kapcsolat miatt);
- ellentételezésként van megfelelő ásványi anyag, amelyre szükségünk van.

A FÖLD HASZNOSÍTÁSÁNAK VÁLTOZÁSAI

A földhasznosítás különböző módjait a művelési ágak (szántó, kert, gyümölcsös, szőlő, gyep és nádas) fejezik ki. A művelési ágak tájankénti megoszlása – amely a történelmi fejlődés eredménye – változó (3. ábra – Bora–Nemerkényi, 1994).

3. ábra: A szántó aránya megyénként

Az utóbbi évszázad legfontosabb változásait az ország, illetve a nyugati régió – Győr-Moson-Sopron, Vas és Zala megye – területein az alábbiakban részletezzük.

- Az elmúlt 50, de különösen az utóbbi 12 évben csökkent a szántóterület aránya, gyakran pazarolták: ipari parkok jöttek létre, valamint művelésiág-változások történtek, amint a *4. táblázat* (Bora–Nemerkényi, 1994) adatai mutatják.
- Túlságosan **megnövekedett** az ún. **művelés alól kivont területek** (beépített területek, plázák, ipari parkok, utak stb.) aránya, melyeket a *6–9. táblázat* adatai jeleznek. Az *5. táblázatban* a régiók szerinti művelésiág-arányok láthatók. A *10. táblázat* a nyugat-dunántúli megyék mezőgazdasági tevékenységének főbb jellemzőit tartalmazza.
- Változott a gyepterület aránya.
- A jó szántóföldi területek további fokozottabb védelemre szorulnak.
- Pozitív az erdő arányának növekedése (jó levegő).
- A szántóterület jelentős részét külföldiek kezére játszották (ellenőrizhetetlen), ezzel mintegy feldarabolták hazánkat.

A mezőgazdasághoz szorosan kapcsolódik termékeink fő felhasználója, az élelmiszerfeldolgozó-ipar, melyet 1992-ben teljes mértékben nyugati kézbe játszottak át.

Ez utóbbi miatt a mezőgazdaság „félkarú óriás”, mert nincs a termékekre a Nyugatnak igénye az utóbbi időben, keleti piacaink nagy részét pedig felfüggesztettük, illetve nem találtuk meg az áru ellentételezését, pedig ez az egyetlen járható út. Így egyre sorvad a konzervipari alapanyagok termelése, a kiváló minőségű (sok napfény, sok vitamin) gyümölcsnek, vörösbornak szándékosan nincs piaca. A „legolcsóbb rákellenes szer”, a „magyar paradicsom” szinte eltűnik a piacról.

4. táblázat

A földhasznosítás arányainak változása
(1895–1992 között, az ország területének %-ban)

Földhasználat	1895	1935	1992
Szántó	55,5	60,3	50,6
Kert	1,0	1,2	0,4
Gyümölcsös++	1,2
Szőlő	1,9	2,2	1,4
Gyep (rét, legelő)	22,5	17,7	12,6
Nádas	0,5	0,3	0,4
Mezőgazdasági földterület össz.	81,4	81,7	66,6
Erdő	12,9	11,8	18,5
Művelés alól kivont terület	5,7	6,5	14,9
Összesen	100,0	100,0	100,0

A 3. ábra adatai egyértelműen mutatják hazánk területi megoszlását, a szántóterület arányát megyénként. Még a legkisebb szántóterülettel rendelkező dombos Zala és a hegyes Zemplén, valamint Nógrád megyékben is 31% fölött van a szántott rész (vö. világátlag), míg a legjobb területeken fekvő Békés megyében ez az arány 71% fölött van. A Duna–Tisza között 40% fölött, Győr-Moson-Sopron, Komárom, Fejér, Baranya, Jász-Nagykun, Bács-Kiskun megyékben 50% feletti a szántóterület aránya. Világos tehát, hogy hazánk területén mezőgazdálkodással kell a vidéknek foglalkoznia, legfeljebb más, környezetkímélőbb módon.

Az 5. táblázat néhány művelési ág területének régiók szerinti megoszlását adja.

A 5. táblázat adataiból kiderül, hogy a 7 régió közül a művelési ágakat tekintve Nyugat-Dunántúl általában az 5. helyet foglalja el, kivétel ez alól az erdő (2.) és gyep (6.) területaránya. A legnagyobb szántóterülete a Dél-Alföldnek és az Észak-Alföldnek van. A Nyugat-Dunántúl erdőterülete országosan is a második helyen áll Észak-Magyarország után, de a régió belül is a legnagyobb ágazat (Alpokalja, Zalai-dombvidék).

5. táblázat

Néhány művelési ág területének régiók szerinti megoszlása

Régió	Szántó	Gyümölcsös	Szőlő	Gyep	Erdő	Termőföld
	Terület megoszlás					
Közép-Magyarország	7,02	13,26	6,41	7,59	7,12	7,19
Közép-Dunántúl	11,65	4,80	11,30	10,94	9,77	11,04
Nyugat-Dunántúl	11,42	7,71	7,87	9,81	19,01	12,92
Dél-Dunántúl	15,96	7,52	14,45	10,16	18,12	15,79
Észak-Magyarország	9,76	12,09	22,33	13,82	22,71	13,30
Észak-Alföld	21,22	37,76	4,48	22,94	11,25	19,09
Dél-Alföld	22,97	16,86	33,16	24,74	12,02	20,67
Ország összesen	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

6. táblázat

Magyarország területeinek megoszlása főbb ágazonként a XX. századtól napjainkig az ország területéhez viszonyítva

Művelési ág	1935		1949		1955		1960	
	ha	%	ha	%	ha	%	ha	%
Szántó	6 014 550	60,22	5 507 535	59,22	5 403 197	58,08	5 316 137	57,14
Gyep	1 004 971	15,24	1 474 834	15,84	1 090 748	11,72	1 836 522	19,74
Mezőgazdasági terület összesen	7 019 491	75,46	7 401 644	79,59	7 271 129	78,15	7 152 659	76,88
Erdő	1 708 611	18,38	1 201 556	12,92	1 258 529	13,53	1 376 999	14,8
Termőterület	8 728 162	93,84	8 603 200	92,50	8 529 658	91,68	8 529 658	91,68
Művelés alól kivont terület	604 603	6,16	697 467	7,50	774 068	8,32	774 068	8,32
Összes terület	9 332 765	100,00	9 300 661	100,0	9 303 726	100,0	9 303 726	100,00

Folytatás a következő oldalon

(A 6. táblázat folytatása)

Művelési ág	1989		1990		1994		1996		1999	
	ha	%	ha	%	ha	%	ha	%	ha	%
Szántó	4 708 000	50,6	4 712 800	50,7	4 714 000	50,7	4 713 000	50,7	4 708 000	50,6
Gyep	1 173 000	12,6	1 173 000	13,0	1 148 000	2,3	1 148 000	12,3	1 147 000	12,3
Mezőgazdasági terület összesen	5 881 000	63,2	5 885 800	63,3	5 862 000	63,0	5 861 000	63,0	5 855 000	62,9
Erdő	1 177 500	12,7	1 769 300	19,0	1 767 000	19,0	1 765 000	19,0	1 784 900	19,2
Művelés alól kivont terület	1 063 600	11,3	1 268 000	11,5	1 374 600	14,8	1 286 000	13,8	1 267 900	13,6
Egyéb	1 180 983	12,67	379 900	4,1	299 400	3,2	391 000	4,2	395 200	4,3
Összes terület	9 303 000	100,0	9 303 000	100,0	9 303 000	100,0	9 303 000	100,0	9 303 000	100,0

7. táblázat

Győr-Moson-Sopron megye területének megoszlása
(Stagek, 2000)

Művelési ág	1960		1990		1997		2000	
	ha	%	ha	%	ha	%	ha	%
Szántó	239 036	59,05	225 100	54,96	225 720	55,0	227 649	55,55
Gyep	32 200	7,95	36 268	8,85	34 100	8,30	34 100	8,30
Mezőgazdasági terület	271 236	67,00	261 368	63,81	259 820	63,39	261 649	63,84
Erdő	82 272	23,00	73 500	17,94	73 086	17,83	75 734	18,48
Termőterület összesen	353 508	90,00	334 868	81,75	332 906	81,23	337 383	82,32
Művelés alól kivont terület	51 293	10,00	74 732	18,25	76923	18,77	72 446	17,68
Összes terület	404 801	100,0	409 600	100,0	409 829	100,0	409 829	100,0

8. táblázat

Vas megye területének megoszlása

Művelési ág	1960		1990		1997		2000	
	ha	%	ha	%	ha	%	ha	%
Szántó	187 153	50,57	160 200	41,77	158 656	41,41	156 408	40,79
Gyep	25 270	6,86	26 285	6,80	24 569	6,42	28 300	7,38
Mezőgazdasági terület össz.	212 423	57,41	186 485	48,62	183 225	47,83	184 708	48,17
Erdő	90 023	27,28	91 100	23,75	91 108	27,58	91 806	23,94
Termőterület összesen	302 446	81,73	277 585	72,38	274 333	71,62	276 514	72,12
Művelés alól kivont terület	67 596	18,27	105 947	27,62	108 732	28,38	106 901	27,88
Összes terület	370 042	100,0	383 532	100,0	383 065	100,0	383 415	100,0

9. táblázat

Zala megye területének megoszlása

Művelési ág	1960		1990		1997		2000	
	ha	%	ha	%	ha	%	ha	%
Szántó	145 429	39,30	133 427	34,79	135 662	36,55	129 300	34,74
Gyep	55 327	14,95	60 381	14,76	58 419	15,73	85 000	22,16
Mezőgazdasági terület össz.	200 756	54,25	193 808	50,53	194 081	52,29	214 300	57,59
Erdő	80 476	21,74	115 543	23,75	126 312	34,03	110 946	23,94
Termőterület összesen	281 232	76,00	309 351	80,66	320 343	86,32	325 246	87,40
Művelés alól kivont terület	88 810	24,00	74 181	19,34	50 811	13,68	46 891	12,60
Összes terület	370 042	100,0	383 532	100,0	371 154	100,0	372 137	100,0

10. táblázat

A lakosság mezőgazdasági tevékenységének főbb jellemzői
(STAGEK, 2000)

Megnevezés	Győr-Mo- son-Sopron megye	Vas megye	Zala megye	Nyugat- dunántúli régió	Országos
A mezőgazdasági tevékenységet folytató népesség					
Összesen 100 fő	78,6	60,4	88,1	227,1	203,5*
1000 lakosra jutó száma	185	227	300	231	246*
Az 10 000 lakosra jutó mezőgazdasági tevékenységet folytató népesség					
Egyéni gazdaság	826	1054	1284	1024	1159*
Nem gazdaság	946	882	649	840	1007*
Egyéni+ nem gazdaság	1 772	1 936	1 933	1 864	2 166*
A 100 gazdaságra jutó földterület és állatállomány					
Használt földterület, ha	315	261	209	260	273
Állatállomány szám	117	89	61	88	81
Az egyéni gazdaságok megoszlása a termőterület nagysága szerint					
1 hektár alatt	67	68	78	71	71
1-10 ha	26	27	19	24	24
10 ha felett	7	5	3	5	5
Összesen	100	100	100	100	100
Az összes gazdaságon belül az egyéni gazdaságok részaránya, %					
A földhasználatból	35,2	30,6	27,3	31,2	40,5
Az állatállományból	45,7	38,2	47,4	43,7	46,7

* Budapest nélkül

A 6. táblázatban az első oszlop arányszámait a Nagy-Magyarországra vonatkoznak, ezért kisebb a szántó- és erdőterület. Nagyon kicsi 1895-ben a kivont területek részesedése (5,7%), mert akkor még igen nagy becülete volt a földnek. A kivonás aránya majdnem 100 év alatt, 1992-re több mint

kétszeresére nőtt (14,9%). A kertterületek aránya nagyon lecsökkent, valamint a szőlőterület is kisebb lett.

A táblázat adatai mutatják még, hogy a nagyobb területkivonások a 60-as évek után kezdődtek, igazán a 90-es években folytatódtak, és napjainkban is tartanak.

A szántóterület, amely 1935-ben az ország területének 60,22%-a volt, 1999-re 50,6%-ra csökkent. Ez a 10%-os termőterület-csökkenés országosan azt jelenti, hogy az 5 600 000 ha-ból 1999-re 4 700 000 ha maradt.

A gyepterületek, melyeket az EU is támogat, 14,45%-ról 12,3%-ra csökkentek, így csökken az oxigént termelő területek aránya, a visszaesés 200 000 ha.

Az összes mezőgazdasági terület 7 019 491 ha-ról 6 286 000 ha-ra zsugorodott (76,88%-ról 67,5%-ra). Az 1935-ben meglévő erdőterület – 1 099 268 ha (11,82%) – 1999-re 1 784 900 ha-ra (19,1%) növekedett, amely igen figyelemreméltó, jó irány a környezetünk védelmét és az EU-előírásokat tekintve. Ennek ellenére további erdősítést ír elő az EU a belépés után.

A művelés alól kivont területek (vasút, ipari park, átminősítés, gyárak, üzletek stb.) nagysága az 1935. év adataihoz képest megduplázódott, azaz 604 603 ha (6,5%) kivonás helyett 1999-ben már 1 267 900 ha-ra (13,6%) növekedett. Igen jelentős a termőterület-vesztés. A 93,84% termőterület 86,6%-ra csökkent országosan.

Az erdőterület növekedése valamelyest csökkentette a terület kiesését. Így összességében országosan 5,44%-kal csökkent a termőterület nagysága.

A 7., 8., 9., 10. táblázat adatai hazánk nyugati megyéi termőföld-hasznosításának alakulását mutatják.

A nyugat-dunántúli régió (Győr-Moson-Sopron, Vas, Zala megye) belül rendkívül változatosak a termőhelyi adottságok, ezért a földhasználat is igen eltérő. A régió lakosságának közel egynegyede folytat különböző gyakorisággal mezőgazdasági tevékenységet. Ez az arány az országos átlaghoz hasonló, azonban kistérségenként tág határok között szóró-

dik, összefüggésben a városiasodás fokával. A kisvárosi maggal bíró kistérségekben a lakosság négy tizede kötődik több-kevesebb munkával a mezőgazdasághoz. A nagyobb városok környékén ez az arány nem éri el a 15%-ot sem. A megyékben a településhálózat jellegének megfelelően terjedt el a gazdálkodás. A leginkább városiasodott Győr-Moson-Sopron megyében a lakosság egy ötöde, az aprófalvas Zalában élőknek azonban a három tizede végez legalább időnként mezőgazdasági munkát. A 10. táblázat adatai a 3 megye lakosságának mezőgazdasági tevékenységét, a 11. táblázat adatai pedig a mezőgazdasági tevékenységet folytató gazdasági szervezetek főbb jellemzőit mutatják.

11. táblázat

A mezőgazdasági tevékenységet folytató gazdasági szervezetek főbb jellemzői

Megnevezés	Győr-Moson-Sopron megye	Vas megye	Zala megye	Nyugat-dunántúli régió	Országos
A szervezetek száma					
Összesen	392	315	366	1073	8382
100 000 lakosra	92	118	125	109	102
Az egyes szervezetre jutó földterület és állatállomány					
Használt földterület, ha	520	528	572	540	457
Állatállomány, számosállat	125	129	70	107	106
A szervezetek megoszlása a termőterület nagysága szerint, %					
300 hektárnál kisebb	63	70	78	70	71
301–5 000 hektár	37	30	21	30	29

A Nyugat-Dunántúlon belül Győr-Moson-Sopron megyében (7. táblázat) a termőterület csökkenése az utóbbi években 4,63%, a művelés alól kivont területek aránya 12,4%, ami elég tragikus, mert a nyugati határszáron történő természet és kereskedelem csökkenését is jelenti egyben, ugyanis a mezőgazdálkodás a jelenlegi árakon és beruházásokon nem kifizetődő, az ottani gazdálkodók jelenleg inkább elmennek nyugatra segédmunkásnak. Legnagyobb mértékben az erdőterületek csökkentek 1960-hoz képest. Az

erdőterület változása most már, 1997-től, növekvő tendenciát mutat. A szántóterület 3,5%-kal lett kisebb. A gyepterület valamelyest nőtt (0,35%).

Vas megyében (8. táblázat) a szántóterület 8,8%-kal csökkent, az erdőterület nem változott, illetve az utóbbi időben lassan nő, mert állami támogatással a kivágott erdőket újraterelítették. A gyepterület jelenleg növekszik (0,75%). A művelés alól kivont terület (13,8%) is folyamatosan növekvő tendenciát mutat.

Zala megyében (9. táblázat), ahol a dombvidék a meghatározó, a szántóterület 3,56%-kal lett kisebb, az erdőterület pedig 30 470 ha-ral lett nagyobb, ugyancsak nőtt a gyepterület 25 673 ha-ral az alacsonyabb aranykoronájú földek füvesítésével. A termelésből kivont terület 16,31%, igen nagy, ami 1997 és 2000 között ugrott meg jelentősen. A területkivonások továbbra is folytatódnak, ami azért veszélyes, mert a szegénység miatt vélhetően külföldi kézbe kerülésre lehet számítani.

A 10. táblázat adatai mutatják az egyes régiók művelési ág szerinti megoszlását. A 7 régió közül a Nyugat-Dunántúl az 5–6. helyeket foglalja el, kivétel az erdő, mert nagy erdőterületét tekintve Észak-Magyarország után következik a 2. helyen. Ebbe belejárszanak a vasi és zalai dombvidékek. Közép-Magyarország után a legkisebb szántófölddel rendelkezik, és ennek ellenére itt is van területcsökkenés (7. táblázat). Nem indokolt a gyümölcs- és szőlőterület aránya, mert Észak-Magyarország mindkét ágazatban előbbre áll.

A 11. táblázat adataiból kiderül, hogy a Nyugat-dunántúli Régióban Győr-Moson-Sopron, valamint Vas megyékben kevesebben dolgoznak a mezőgazdaságban az országos átlagnál míg Zala-megyében az országos átlagnál többen dolgoznak a mezőgazdaságban mintegy 64 fővel. Vas megyében nagyon sok az egyéni gazdálkodó, ugyanakkor Győr-Moson-Sopron megyében van a legnagyobb földterület használata a régión belül, de az egész régió az országos területmörítésnél lemaradt, annak ellenére, hogy itt van országosan is a legtöbb 10 hektárnál nagyobb területtel rendelkező egyéni gazdálkodó. Itt van a legtöbb haszonállattartás országosan. Az 50 hektárnál nagyobb területet használók aránya nem éri el az 1%-ot sem

országosan. A nyugat-dunántúli régióban az egyéni gazdálkodók részaránya nem éri el az országos átlagot az összes gazdaságon belül.

A TERMELÉSBŐL KÜLÖNBÖZŐ MÓDON KIVONT TERÜLETEK

Az alábbiakban a különböző területkivonások, terület-felajánlások, illetve külföldi kézbe jutási lehetőségeket vizsgálata történik.

A Nyugat-Dunántúl nagyobb városai környékén létesült ipari parkok céljára kivont, illetve kivonásra tervezett területek arányát a 12. táblázat adatai mutatják.

12. táblázat

*A három megye nagy városai köré telepített ipari parkok területe és a foglalkoztatottak száma
(2000)*

Város	Meglévő ha 1997-98	Tervezett ha 1999	Betelepített cégek száma	Alkalmazás- ban állók száma 1999	Tervezett alkalmazotti létszám
Győr	125	125	17	3 400	6 000
Sopron	18	60			500
Szombathely	185	185	14	3 700	3 700
Sárvár	38	38	7	2 500	3 000
Szentgotthárd	160	270	19	1 750	2 000
Zalaegerszeg	28	28	1	1 200	2 500
Rédics	30	30			700
Összesen	584	736	58	12 550	18 400

Az ipari parkok száma a Nyugat-Dunántúlon 2000 év elején négyvel szaporodott (Celldömölk, Letenye, Mosonmagyaróvár, Nagykanizsa). Ezáltal jelenlétükkel átfogják az egész régiót.

Győr-Moson-Sopron megyében csak 2001-ben az alábbi területek kivonása történt meg (13. táblázat).

13. táblázat

A mezőgazdasági termelésből végleges kivonás engedélyezése iránti kérelmek megoszlása Győr-Moson-Sopron megyében (ha) – 2001

	FVM	Megyei Földhiv.	Körzeti Földhiv.	Összesen
Ipar, bánya	1,1032		128,3344	229,4376
Belterületbe vont			285,4071	285,4071
Vízügyi létesítmény			1,7715	1,7715
Vasút			4,8126	4,8126
Község, városfejlesztés				
Fegyveres erők, tűzoltók				
Egyéb			144,5608	144,5608
Összesen	1,1032		564,8864	665,9896

Az országosan ugarolt területek arányát a 14. táblázat, a Nyugat-Dunántúlon (Győr-Moson-Sopron, Vas és Zala megye) az egyéni gazdálkodók és társas vállalkozók ugarolt területeit pedig a 15. és 16. táblázat adatai szemléltetik (Nyugat-Dunántúl 2000).

14. táblázat

A szántóföldi vetésszerkezet területének aránya az országos szántóterületből (%)

Gazdasági forma	kalászos gabona	kukorica	ipari növények	egyéb növények	ugar, parlag, vetetlen
Egyéni gazdaságok	38,10	36,16	13,08	6,02	6,47
Gazdálkodó szervezetek	38,83	24,27	27,93	6,77	7,20

15. táblázat

A szántóföldi növények vetésszerkezete Nyugat-Dunántúl egyéni gazdaságaiban (%)

Területi egység (megye)	kalászos gabona	kukorica	ipari növények	egyéb növények	ugar, parlag, vetetlen
Győr-Moson-Sopron	51,08	23,26	15,85	8,15	1,68
Vas	49,99	31,46	9,5	4,65	4,41
Zala	33,71	52,11	9,18	3,08	4,76
Nyugat-Dunántúl összesen	46,07	33,14	11,68	5,91	3,19

16. táblázat

A szántóföldi növények vetésszerkezete Nyugat-Dunántúl gazdálkodó szervezeteiben (%)

Területi egység (megye)	kalászos gabona	kukorica	ipari növények	egyéb növények	ugar, parlag, vetetlen
<i>Győr-Moson-Sopron</i>	44,49	16,64	30,42	6,59	1,87
Vas	42,06	21,06	20,33	11,15	5,40

Felhasznált irodalom

- Alvincz J. és tsai., 1999: AKII. Budapest, Marosléle 37–44 o. Magocs 27–35. o.
- Bora–Nemerényi, 1994: Magyarország földrajza. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 39., 137–140. o.
- Debatisse, 1998: Hungary, A Successful Agriculture and Food Economy in Permanent Search for Higher Competitiveness. The World Bank, Europe and Central Asia Regional Office.
- Hubai, 2001: Magyarország természeti erőforrásainak külgazdasági földrajza. Tankönyvkiadó, Budapest, 38., 43., 52. o.
- Jelentés 2000: Zala megye. Zalaegerszeg.
- Jelentés 2001: FVM. Budapest.
- Jelentés 2001 : Földhivatal Szombathely.
- Karalyos Zs., 2002: Termőföld, kereskedelem, piac, emelkedő árak. Budapest. Gazdálkodás. XIV. évf. 3.,
- Knight-Frank 1996: Property Management.
- KSH 2000: Magyarország kistérségei. Nyugat-Dunántúl, Budapest. Kiadvány 154–157. o.
- KSH 2001: A magyar régiók mezőgazdasága. Budapest. Kiadvány 98–100. o.
- Nyugat-Dunántúl, 2000: Ipari parkok – Zala megye. Ipari parkok – Sopron.
- Podruzsik 2000: Külgazdaság. XIV. évf. 2000/12. Kópont-Dator g. Konjunktúra Kutatási Alap. 30–39. o.
- Rétvári, 1989: Természeti erőforrások földrajzi értelmezése és értékelése. Akadémiai Kiadó 34. o.
- Surányi J., 1948: Talajvédelem-nemzetvédelem Agrártudományi Szemle, II. évf. 2. szám. Budapest. 1948. 18–24. o.
- Szűcs I, 1999: A föld ára és bére. Agroinform, Budapest. 7-11 o.
- Szűcs–Csendes–Pálovicsné, 1997: Magyarország az ezredfordulón. A külföldiek földtulajdon-szerzése. 85–87. o.

GAT

GAZDASÁG ÉS TÁRSADALOM

Eőri Teréz: Hazánk mezőgazdaságának alakulása az utóbbi fél évszázadban,
különös tekintettel a nyugati régiókra

Lentner Csaba: A magyar lízingpiac sajátosságai és fejlődésének lehetséges
irányai

Samu Mihály: A jog és a gazdaság

Czike László: Az államadósság növekedése

Rétvári László: Természeti erőforrások a (tudomány)politika hullámverésében

Herczeg János: A magyar egészségügy privatizációjának sajátosságai

Fábián Attila: A piaci liberalizáció feltételei Kelet- és Délkelet-Európában

Fonda Ferenc: A gazdaságtudomány szilánkjai

Fonda Ferenc: Értékek és mértékek

2002/1

Társadalomtudományi folyóirat

A szerkesztőbizottság tagjai: Dr. Andrásy Adél, Dr. Dézsy József,
Dr. Fecske Mihály, Dr. Gidai Erzsébet (a szerkesztőbizottság elnöke)

Megjelenik félévente

Készült a soproni Felsőoktatásért Alapítvány támogatásával

GT

A szedést Bosnyákovits Józsefné készítette,
a tördelés Takács Eszter munkája.
A nyomtatás 2002 novemberében készült.

Szerkeszti: Kormányosné Aranyi Krisztina

Felelős kiadó: Dr. Gidai Erzsébet
Kiadja a „Prognózis 2000” Alapítvány
ISSN 0865 7823

Tartalom

GAZDASÁG	5
Eőri Teréz: Hazánk mezőgazdaságának alakulása az utóbbi fél évszázadban, különös tekintettel a nyugati régiókra.....	5
Lentner Csaba: A magyar lízingpiac sajátosságai és fejlődésének lehetséges irányai	29
Samu Mihály: A jog és a gazdaság.....	43
Czike László: Az államadósság növekedése	65
TÁRSADALOM ÉS POLITIKA	81
Rétvári László: Természeti erőforrások a (tudomány)politika hullámverésében.....	81
Herczeg János: A magyar egészségügy privatizációjának sajátosságai ..	91
NEMZETKÖZI KITEKINTÉS	114
Fábián Attila: A piaci liberalizáció feltételei Kelet- és Délkelet-Európában	114
RECENZIO	126
Fonda Ferenc: A gazdaságtudomány szilánkjai	126
Fonda Ferenc: Értékek és mértékek.....	130

Lentner Csaba

A magyar lízingpiac sajátosságai és fejlődésének lehetséges irányai

A MAGYAR LÍZINGPIAC TÖRTÉNETE – NEMZETKÖZI KITEKINTÉSBEN

Az Európai Közösséghez való csatlakozás küszöbén álló közép-európai országokban a lízingfinanszírozás a beruházások és a fogyasztásnövelés jelentős eszközévé vált az elmúlt évtizedben. A tökehiányos kis- és közepes nagyságú vállalatok üzleti tevékenységének megkezdéséhez és fejlesztéséhez az ipar számos ágazatában a lízing nyújt megoldást. Hazánkban az 1980-as végén – a piacgazdasági átmenet kezdetén – indult virágzásnak a lízingpiac, és azóta is rohamos fejlődés jellemzi. Az 1991. évi mintegy 6 milliárd forintról 2001-re már 569 milliárd forint értékű a lízinggel történő finanszírozások értéke.

Magyarországon a lízingcégek indulása a kétszintű bankrendszer kialakulásával és a gazdasági társasági jogi törvény megszületésével vette kezdetét. A lízingfinanszírozás a tökehiánnyal küzdő – főleg belföldi, magyar tulajdonú – cégek számára a tökehiány-problémák leküzdésének hathatós eszközét jelentette. Így a folyamatosan változó számviteli és adótörvények alapvetően a finanszírozási lehetőségek bővítésére és az elszámolási módok vállalkozásbaráttá tételére irányultak az elmúlt közel másfél évtized alatt.

A fejlett világban a kis- és középvállalatok részesedése a megtermelt GDP-ből, a foglalkoztatásban betöltött szerepük és a lízingelt eszközök összértéke is jóval nagyobb, mint Magyarországon. A közép-európai feltörekvő piacgazdaságok közül két visegrádi tagállam (Csehország és Lengyelország) vonatkozó értékei is messze meghaladják a magyar lízing eszközértéket (lásd a következő táblázatban), így Magyarországon

a lízingfinanszírozási forma terjedésének elveikben még óriási lehetőségei lennének.

1. táblázat

*A lízingelt eszközök értéke 1999-ben néhány európai országban
(millió euró)*

Ausztria	2500
Belgium	2246
Csehország	1906
Franciaország	15463
Írország	2047
Lengyelország	1405
Magyarország	852
Németország	27219
Nagy-Britannia	31003
Szlovákia	466

Forrás: Leaseurope, 2000

A nyugat-európai vállalkozások a beruházásaikat és fejlesztéseiket is jellemzően lízing útján finanszírozzák. A lízing igazi jelentősége az, hogy a futamidő alatt a lízingelt eszköz saját maga termeli ki önmaga beszerzési árát. A kitermelés természetesen a termelési berendezésekre érvényes. A magyarországi helyzet azonban sajátos, hiszen a lízingbe vett eszközök legnagyobb része személygépkocsi. A legnagyobb „lízing-országokban”, Németországban és Nagy-Britanniában – ahol a lízingelt eszközök értéke eléri, illetve meghaladja a 30 milliárd eurót – a személygépkocsik aránya az összes lízingelt eszköz 40, illetve 50 százaléka. A szomszédos – hasonló országterületű – Ausztriában a lízingelt eszközök értéke a legfrissebb adatok szerint megközelíti a 3 milliárd eurót, és 48 százalék a személygépkocsi lízing aránya, míg Magyarországon nem egészen 900 millió euró értékű a lízingszerződés-érték, ám ezen belül a személyautók aránya 60 százalék fölötti, és voltak olyan évek (az 1996-os és az 1997-es), amikor a 80 százalékot is meghaladta.

A lízing legelterjedtebb formája a pénzügyi lízing, amelynek fontosságát a piaczgazdaságok kormányai már jó ideje felismerték. Az 1988-ban Ottawában aláírt nemzetközi pénzügyi lízingről szóló UNIDROIT szerződéshez, amely megszüntette a lízing körüli addigi – a nyers piaczgazdasági átmenettel járó – kissé kaotikus állapotokat, Magyarország 1996 végén csatlakozott.

A lízingelt eszközök megoszlása és értékei az elmúlt 10 év során azt mutatják, hogy a magyar lízingpiac gyors fejlődésen megy keresztül, a résztvevők folyamatosan alkalmazkodnak a piaci feltételekhez és igényekhez. A legnagyobb részt kitevő gépjárművek aránya folyamatosan, 43 százalékról 60, majd 70 százalékra emelkedett, és valószínűleg az 1997-es szigorítás előtt, 1996-ban érte el a csúcát a maga 85 százalékkal. Azóta 75-80 százalék körül ingadozik, amiből egyre nagyobb részarányt képviselnek a haszongépjárművek, amely a magyar reálgazdasági folyamatok erősödésére is utal az 1990-es évek második felében.

2. táblázat

A lízingbevétel strukturális változása (megoszlási viszonyszámokkal, Vm%)

Megnevezés	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
<i>Gépjárművek</i>	18	38	43	60	52	70	85	81	78	78	75
<i>Gépek</i>	65	44	23	22	10	16	4	12	9	11	11
<i>Elektronika</i>	15	8	20	7	16	6	4	3	5	3	4
<i>Ingatlan</i>	2	5	11	9	20	6	3	3	6	8	10

Forrás: Magyar Lízingszövetség adatai alapján saját számítások, 2002

A MAGYAR LÍZINGPIAC FŐBB PÉNZÜGYI ADATAI, BELSŐ STRUKTÚRÁI

A nyolcvanas évek legvégén kezdődött magyar kapitalizálódással párhuzamosan tehát a lízingpiac is kifejlődött. A magyar piaczgazdasági átmenetnek ez fontos velejárója. A gombamód szaporodó kis- és középvállalkozások külső finanszírozási forrásokra vártak – hiszen a tervezgazdasági

rendszerben a belső tőkeakkumuláció elmaradt –, ám a pénzüzetek óvatosak voltak a piaci múlttal nem rendelkező cégekkel szemben. A kezdő vállalkozások elsősorban 3-4 éves futamidejű hitelekkel vettek volna fel szívesen, a bankok azonban a magas infláció és a magas kockázat miatt az egyéves kihelyezéseket preferálták. A minimális, egymillió forintos tőkével induló lízingcégek azonban szívesen átvették ezt a finanszírozói kockázatot. Ráadásul a bankok többsége nem szívesen foglalkozott – illetve foglalkozik ma sem – a kisvállalkozások finanszírozásával, míg az erre szakosodott lízingcégek igen. A bankok így a lízingcégeknek nyújtanak hitelt, amelyek megvásárolják a kiszemelt ingótárgyat vagy ingatlant, majd használatba adják a lízingbe vevőknek, akiktől részletekben szedik be a hitelt. A lízingcég „áttétel” közbeiktatása jelentősen drágította ugyan a lízingfinanszírozási konstrukciót, ám Magyarországon a lízing még ma is az egyik legkedveltebb finanszírozási forma. Megfigyelhető azonban az 1990-es évek végére, hogy a lízingcégek a lízingbe adással mint üzleti konstrukcióval foglalkozó bankok körül tömörültek, illetve a pénzüzetek hoztak létre kimondottan erre a konstrukcióra leányvállalatokat, illetve az autókereskedő cégek alapítottak lízingtársaságokat.

A magyar lízingpiac 2000-ben több mint 200 milliárd forinttal részesedett a teljes beruházásokból, amely a nemzetgazdasági beruházások 15 százalékát jelenti. Mindez a nyugat-európai 20-25 százalékos arányhoz képest még szerénynek mondható.

A LÍZINGPIAC JOGI ÉS SZÁMVITELI HÁTTERE

A kilencvenes évek elején, mint sok más terület az átmeneti magyar piacgazdaságban, a lízing is szabályozatlan volt. Arra is volt példa, hogy a lízingbe vevő már az induláskor kifizette a teljes lízingdíjat, és így azonnal a tulajdonába került az eszköz. Az ok egész egyszerűen az adómegkerülés volt, hiszen a teljes díjat költségként számolhatta el az akkori számviteli szabályok szerint. Ezt az azonnali lízingnek nevezett szerződést az adóhatóság később persze nem fogadta el. A magyar kormányok, előtér-

be helyezve az adóbevételek fontosságát, igyekeztek gátat szabni a hasonló eljárásoknak, így a lízingelt eszközökért fizetett díj 3 százalékát engedték csak havi költségként elszámolni, ennek következtében célszerű lett 3 éves futamidejű szerződéseket kötni.

A már említett ottawai egyezmény szerint Magyarországon 1997-től a pénzügyi lízing az egyetlen lízingforma. A különbség a korábban használatos operatív lízing és a pénzügyi lízing között az, hogy az utóbbinál a lízingbe vevő veszi fel a könyveibe a lízingelt eszközt, így ő is amortizálhatja azt le. A másik különbség, hogy az általános értékcsökkenési szabályokat kell alkalmazni a lízingelt eszköz esetében, így a leggyakrabban lízingelt személy- és haszongépjárművek esetén az amortizáció három helyett öt év. Ez elvileg azt vonja maga után, hogy az általános 3 éves lízingszerződést felváltja az ennél hosszabb futamidő, bár a néhány éve még magas kamatszint nem bátorította ezt a hosszabbítást.

A magyar kormányzatoknak az elmúlt tíz évben – változó szabályozórendszerrel – sikerült lassan elérniük, hogy a vállalkozások lízingnek álcázott, valójában bújtatott fogyasztása ne az adómegkerülés lehetősége maradjon. Természetesen ez – mint minden szigorítás – a többi, főleg a nemzetgazdasági növekedés szempontjából fontosabb termelőeszközök lízingbe vevőit is érinti. A lízingtársaságokra érvényes szabályok is változtak, az egymillió – majd hárommillió – forint törzstőkével működő cégek hőskorának vége lett, vagyis 1998. január elsejétől csak részvénytársasági formában működhetnek a lízingcégek, minimum 20 millió forintos alaptőkével.

A LÍZINGSZERZŐDÉSEK LEGÚJABB FEJLEMÉNYEI A MAGYAR PIACON

A lízingszerződés pénzügyi vonzatai gyakorlatilag megegyeznek a klaszikus hitelkondícióval. Van a kamat, van a hitelbírálati díj, amely a hitel meghatározott százaléka. A lízingbe adó természetesen némi saját erőt is megkíván a lízingbe vevőtől.

A fenti költségekkel és kamatokkal számolva jön ki az összes költség és kamatot magába foglaló teljes hitel díjmutató, amelyet a pénzügyi törvény szerint minden hitelt vagy lízinget kínáló társaságnak fel kell tüntetni az ajánlatában.

A kamatokat illetően lényeges változások mentek végbe Magyarországon, és a lízingpiac is ennek függvényében változott. A 30 százalékos inflációt felmutató 1993-as év ugyan már a múlté, de a hitelkamatok csak az ezredfordulón mentek 20 százalék alá, miközben az év/év infláció 2000 decemberében 10 százalék alatt volt, és az éves lekötések betétkamata alig érte el ezt az értéket. A kamat-marge viszont tartotta magát.

A kamatozás feltételei sem igen változtak az évek során, bár a változó kamatozású szerződések gyakorlatban történő alkalmazása csökkent. A magas infláció alatt a futamidő növekedésével a kamat is nőtt, hiszen a finanszírozó például 1993-ban egyáltalán nem látott 2-3 évnél előbbre. A szerződésekbe beépített stabilizátor a változó kamatozás volt, amely a Magyar Nemzeti Bank alapkamatához, vagy az állampapír kategóriában szereplő diszkont kincstárjegy hozamához van kötve. Az 1990-es évek második felétől tapasztalható csökkenő inflációs trend esetén épp az ellenkezője fordult elő: a bátrabb finanszírozók többéves szerződéseknél egyre kevesebb kamattal is beérik.

A magas kamatszintet kivédő technika a deviza alapú finanszírozás. A módszer lényege, hogy a lízingtársaság devizában (manapság már euróban) veszi fel a hitelt, és ezt forintosítva adja tovább a lízingbe vevőnek. A forintban törlesztett lízingdíjat a társaság újra euróra váltja, és így törleszt a hitelezőnek.

A deviza alapú hitel előnye a kamatokban rejlik, hiszen az euró kamata csupán töredéke a hazai kamatszintnek. Hátránya pedig a forint leértékelésében bújik meg, hiszen ha a forint gyengül, akkor egyre magasabb törlesztőrészeket kell fizetnie a lízingbe vevőnek. Így a 12-15 százalékos ügyleteknél a forint csúszó leértékelése miatt havonta egyre magasabb törlesztőrészekkel kellett szembenéznie a lízingbe vevőnek a gyengülő forint esetén. A legtöbb deviza alapú szerződés legfeljebb há-

roméves futamidejű, hiszen ennél hosszabb időtávra nem lehetett kalkulálni. Az ezredfordulótól azonban folyamatosan napirenden volt a forint csúszó árfolyamának megszüntetése.

A Magyar Nemzeti Bank jegybanktanácsa végül is 2001 májusában – a pénzügyminiszterrel egyetértésben – jelentősen, az addigi $\pm 2,25$ százalékról ± 15 százalékra szélesítette a forint árfolyamlebegtetési sávját, a csúszó leértékelést megszüntette. A döntést követően a forint jelentősen megerősödött, jellemzően a sávközép fölötti 8-10 százalékos sávban tartózkodik.

A piac értékítélete – beleértve a lízingpiacét is – azt jelzi, hogy az üzleti szféra bízik a magyar gazdaság erejében, és így nincs szükség a forint alulértékelttségének fenntartására. Ám lényeges, hogy a sáv szélesítése a deviza alapú ügyleteket folytató lízingcégek számára is az üzleti kockázatok növekedését jelenti, az előkalkulációt mindenképpen megnehezíti, így a versenyre a sávszélesítés mindenképpen szelektív hatást fejt majd ki – a lízingbe adókra és lízingelőkre egyaránt – az elkövetkező években.

A MAGYAR LÍZINGPIAC VÁRHATÓ TENDENCIÁI MAKRO PÉNZÜGYI DIMENZIÓKBAN

A magyar lízingpiac gyors fejlődését a tervgazdasági rendszerből a piaczgazdasági struktúrába lépés elégtelen belsőforrás-felhalmozása, az akut tőkeszegénység és mindezek ellenére a jelentős vállalkozói kedv együttesen váltották ki. A piaczgazdasági verseny kereslet-kínálati sokkjáiban vergődő belső, magyar tulajdonú kis- és középvállalkozások számára a lízingpiaci lehetőségek ugyan célszerűek voltak, ám a tartós forgó- és fejlesztési-tőke-hiány megteremtéséhez társadalmi méretekben szükséges tőke és üzleti lehetőségek biztosítására az elért eredmények ellenére sem voltak átfogóan képesek. A hazai tulajdonosi bázisú vállalkozások folyamatos piaci térvésztesési folyamata, a verseny- és jövedelmezőségi pozíció romlásai a jelenleginél erősebb lízingfinanszírozási folyamatok kialakulását gátolják. A személygépkocsi-piacon lévő magas lízingfinanszírozási hányad pedig

egyértelműen egy piacgazdasági átmenetbe belső forrásfelhalmozás nélkül érkező nemzetgazdaság és annak „fogyasztói paradicsom”-ot váró társadalmának szervesen, alapvetően a fogyasztói piacra összpontosító fejlődési eleme. A magyar gazdaságban a hazai vállalkozói szektor magas csődbe kerülési százaléka, az alultőkésített, folyamatosan deficitesebb nemzeti költségvetés a lízingpiac tartós termelési beruházások felé történő elmozdulását tartósan gátolják. (A fiatal magyar piacgazdaság pénzügyi és társadalmi gyengeségeit lásd bővebben: Lentner, 2001; Lentner, 2002.) Mindezek alapján a magyar kis- és középvállalkozói kör a lízingpiacra további számottevő pozitív felhúzó hatást vélelmezhetően nem fejt majd ki, míg a piaci felvevő és jövedelmezőségi pozíciói számottevően nem javulnak, és a nemzeti költségvetés stabilitása nem következik be.

A tehetősebb lakossági rétegek személygépkocsi- és ingatlanbeszerzéseiben azonban a lízing jelenlegi progresszív szerepe még tovább is emelkedhet, ami a lakossági jövedelmek további nagymértékű differenciálódásából (több mint tízszeres különbség van a legmagasabb és a legalacsonyabb jövedelemtizedek között) és a gazdasági növekedést messze meghaladó bérfiáramlásból fakad.

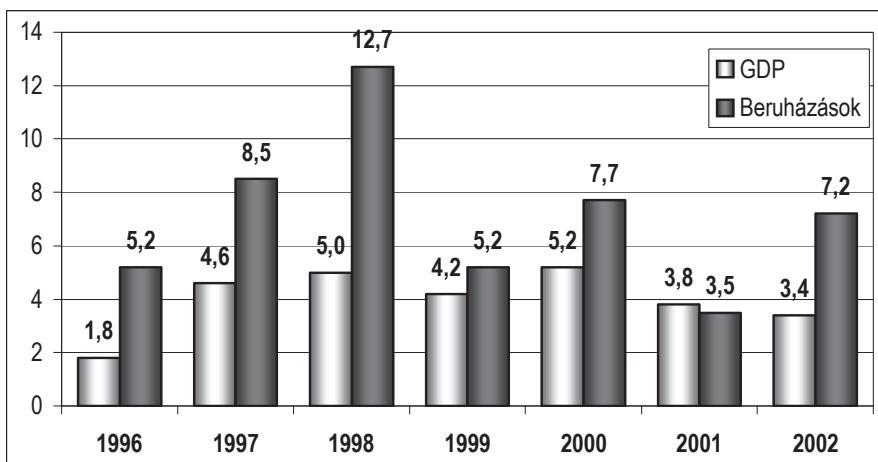
A lízingpiacon végbemenet tőkecentralizációs és -koncentrációs folyamatokra történő utalás mellett lényeges, hogy a nagyobb lízingcégek külföldi tulajdonosi, főleg banki-üzleti hátterűek. A Magyarországon alkalmazott lízingkonstrukciók végső döntési pontjai így az 1990-es évek közepétől egyértelműen külföldi orientáltságúak. A magyar nemzetgazdaság szempontjából így a termelő szektorban és a banki területeken megfigyelhető külső fundamentum vezéreltség a lízingpiacot is szinte teljes egészében meghatározza, aminek egyenes következménye, hogy a lízingcégek főbb stratégiai döntései is külföldre helyeződnek át. A magyar nemzetgazdaság GDP előállításának mintegy 80 százalékára hatást gyakorló multinacionális cégek lízingfinanszírozási üzletei pedig alapvetően a saját elsődleges származási országaikban, nyugat-európai, távol-keleti és észak-amerikai üzleti központjaikban dőlnek el. Így a piaci információszerzési folyamatok a Magyarországon befektető cégek külföldön lévő

központjaihoz kötődnek, ami célszerű, hogy elvezessen a belföldi magyar piacon történő túlzott lízingpiac-kutatási költségek leépítéséhez. A magyar termelő szektor lízingpiaci folyamatai tehát jobbra külső fundamentum vezéreltekké váltak, mint a magyar nemzetgazdaság egésze. A kötött devizagazdálkodás megszüntetése és a sávszélesítés bevezetése következtében előálló európai uniós orientáltság fokozódása pedig a magyar lízingpiacot az Európai Unió lízingpiaci rendszerének szerves részévé emeli végérvényesen.

Lízingstratégiai szempontból lényeges azonban arra utalni, hogy az 1990-es évek második felére lezajlott tömeges magánosításokat követően a magyar gazdaság teljesítőképessége – a világgazdasági recesszió következményeként és a belső vállalkozások által lehetséges helyettesítő jelleghű gazdaságpolitika elégtelen hatékonysága következtében – lelassult. Az alábbi táblázatból látható a bruttó hazai termék (GDP) előállításának lassulása és ennek alapján a beruházások visszaesése.

3. táblázat

A GDP és a bruttó állóeszköz-felhalmozás növekedési üteme a magyar gazdaságban (1996–2001)

2001-ben a bruttó állóeszköz-felhalmozás mindössze 3,1 százalékkal növekedett. A bővülés mértéke alacsonyabb volt az előző évek közepes mértékű emelkedésénél, sőt nem érte el a GDP 3,8 százalékos növekedési ütemét sem. A lassulás oka az üzleti szféra felhalmozásának mérséklődése, amelyet az állami és a helyhatósági beruházások, valamint – a kormányzati gazdaságpolitika és az alacsony kamatok következtében – a dinamikus emelkedő lakásberuházások csak részben tudtak kompenzálni. A magyar lízingpiac fejlődésére a lassuló gazdasági növekedés és a beruházási hajlandóság csökkenése így mindenképpen rányomja a bélyegét. A kis- és közepes vállalkozások körének lízingpiac terén történő zsugorodása pedig a korábban kifejtettek alapján tovább folytatódhat.

A magyar lízingstratégia vizsgálatokor lényeges a szerkezeti tendenciák értékelése. A kilencvenes évek elejétől a magyar lízingpiac jelentős fejlődésnek indult, ám a lízing mint ingatlanfinanszírozási forma a kiszámíthatatlan piac okozta túl sok kockázati tényező miatt (magas infláció, szinte évente változó hazai szabályozás, túl sok megkötés) néhány év után visszaszorult. Az utóbbi években azonban egyenletes fejlődésnek indult.

4. táblázat

A lízingpiac és ingatlanlízing összehasonlítása

Év	Lízing összforgalom	Ingatlan lízing	Ingatlan rész- aránya	Összforgalom- növekedés előző évhez képest (%)	Ingatlanlízing növekedés előző évhez képest (%)
	mFt	mFt	Vm%	Vd%	Vd%
1997	137.486	4.084	2,97	–	–
1998	208.296	12.098	5,81	51,5	196,2
1999	308.383	13.439	4,36	48,1	11,1
2000	410.531	34.864	8,49	33,1	159,4
2001. I. félév	260.311	11.861	4,56	26,8*	-31,9*

* feltételezve, hogy a féléves forgalom az éves forgalom fele.

Forrás: Magyar Lízingszövetség, 2001

A Magyar Lízingszövetség adatai szerint a belföldi lízingpiac 38,8 százalékkal nőtt a 2001. évben. Az új finanszírozások nettó értéke a 2000. évi 410 milliárd forintról 569 milliárd forintra emelkedett, miközben a tényleges összeg ennél is magasabb lehet, mivel az egyik legnagyobb lízingcég – a Merkantil Bank lízingcsoportja – és a szövetség más társaságai sem jelentenek statisztikai adatokat újabban. A tárgyi elemzésben vélelmezett főbb trendvonalat – miszerint a GDP-növekedés lassulásával a lízingpiac zsugorodása is bekövetkezik majd Magyarországon a reálszektor területén – ez a tavalyi érték nem befolyásolja alapvetően, mert a kiugró fejlődés mögött a gazdasági teljesítmény növekedést meghaladó bérkiáramlás, a kormány által 2000-ben elindított – de az új kormány által a gyengeségei miatt már felülvizsgált – Széchenyi Nemzeti Fejlesztési Terv kiugró állami beruházási többletteljesítményei és az országgyűlési választások előtti „kiengedő” és „megengedő” jellegű állami pénzügypolitika állnak.

Fordulópontot jelent a magyar ingatlanlízing-piacon, hogy néhány éve több bank és tőkeerős cég (Bank Austria Creditanstalt Leasing Hungary Rt., a Raiffeisen és a Daewoo Bank) is megjelentek az ingatlanlízing-piacon. Hasonlóan sokrétű szolgáltatást kínálnak, kezdve az optimális itthoni vagy külföldi telephely megkeresésétől a lízingelő cégre „szabott” refinanszírozási feltételek kidolgozásán keresztül, a teljes szerződéses lízingfutamidő alatti ingatlanüzemeltetésen át egészen az adó- és jogi kérdések megoldásáig.

Az ingatlanfinanszírozás iránti egyre növekvő igényt ismerte fel a Magyar Ingatlanfinanszírozási Rt. is, amikor Magyarországon elsőként a lakásvásárlók részére dolgozott ki hasonló finanszírozási módot. A cég elsősorban annak a vásárlói rétegnek ajánl jelzálogkölcsönt, valamint lakáslízing-lehetőséget, amely kizorult a kedvezményes lakáshitelek, illetve a szigorú banki feltételek miatt (például a megfelelő mértékű jövedelemigazolás hiánya miatt) a kereskedelmi bankok által kínált piaci alapú jelzálogkölcsönök felvételéből. A kölcsönök forint, illetve euró alapon is igénybe vehetők. A tavalyi induló kamat forintban évi 16,45 százalék

(euróban 10,95 százalék), míg a jelzálog alapú lakáshitel felvételekor forintra kerekítve 16,95 százalék (euróban pedig évi 11,55 százalék). Ezen kívül még havi 0,1 kezelési, és egyszeri 2 százalék szerződés-kötési díjjal, valamint a vagyonszerzési illetékkel kell kalkulálni a maximum 10 éves futamidejű lakáslízing-konstrukciókban résztvevőknek.

Magyarországon a bankok általában külön cégbe szervezik az ingatlanlízinget, és igyekeznek elkerülni azt is, hogy összemosás a többi lízingcéggel, mondjuk az autólízing-üzletággal. Az ok az illetéktörvényben keresendő, amely ugyan mentességet ad az illeték alól a gépjárműveket lízingbe adó cégeknek, de ez a kedvezmény megszűnik akkor, ha az üzletág az árbevétel bizonyos határát nem éri el. Hasonló a helyzet az ingatlanszerzés illetékével is. A törvény 2 százalékos kedvezményes mértéket ír elő a lízingcégek számára, de ezt szintén ahhoz köti, hogy a lízinget főtevékenységként végezzék. Mindez tehát különböző lízingüzletágak szervezeti elkülönítésére ösztönzi a Magyarországon működő bankokat.

A magyar lízingstratégiai pozíciók elemzése kapcsán nem tekinthetünk el az élelmiszergazdaságra építhető lízingfinanszírozás lehetőségeitől sem. A nemzetgazdaság egészére jellemző akut tőkehiány a mezőgazdaság területén még súlyosabb. Gyenge az ágazat jövedelmezősége, elaprózódott a birtokszerkezet, romlik a minőségi színvonal. Az ágazat folyamatos piaci térszűkítésen megy át. A magyar agrárium több mint tíz éve a politikai csatározások színtere. A mezőgazdaság összvégtermék-kibocsátása az elmúlt tíz év alatt – mindezek következtében – 30 százalékkal csökkent. Az Európai Unió csatlakozás közeledtével azonban a mezőgazdasági földterületeken is létrejöhetnek üzleti szemlélettel rendelkező tőkés társaságok, így a termelés színvonala és volumene is emelkedhet. Az ágazatban rövidesen meginduló koncentrált privatizáció révén az ágazat feltökésítésre kell, hogy kerüljön. A hosszú lejáratú mezőgazdasági hitelezés azonban máig megoldatlan mind az állami földhitelezés, mind más kereskedelmi bankok részéről. A magyar agrárium liberalizálása, „vállalkozói övezetté” minősítése azonban óriási tőkeigényt támaszt majd, amelyen belül a lízingfinanszírozási forma meghatározóvá válhat a

több ezer hektáros tőkés társaságok működtetésére és a mezőgazdasági gépek lízingelésére egyaránt.

A kezdeti lépések már megtörténtek. Az elmúlt években a Raiffeisen Bank érdekeltségébe tartozó Raiffesisen Lízing Rt. már a magyar piac egyik legfőbb mezőgazdasárigép-finanszírozójává vált. A finanszírozást a szerződött gépforgalmazó partnerein keresztül nyújtja 1998 óta, amióta lízingügyletre is igényelhető állami támogatás. A lízingcég legnagyobb mezőgazdasági partnerei a legnagyobb mezőgazdasárigép-kereskedők. A finanszírozás zárt végű pénzügyi lízing formában történik. A lízingbe vevő 25 százalékos állami támogatást igényelhet a szerződés megkötése után. Az állami támogatás összege, miután a lízingbe vevő megkapta, teljes összegben visszaforgatásra kerül mint lízingdíj. A jegybanki alapkat 40 százalékanak megfelelő mértékű kamattámogatást vesz igénybe a lízingbe vevő a kamat megfizetése után, a lízingbe adó által küldött kamatigazolás alapján. A lízingkonstrukcióval a mezőgazdasági őstermelők, az egyéni és társas vállalkozások egyaránt élhetnek.

A mezőgazdaság területén „szunnyadó” lízingpiac az ágazat „politika-mentesítését” követően jelentős fejlődésnek indulhat. A külföldi tapasztalatok, a hatékony lízingkonstrukciók átvétele az ágazatban jelentős előbbre lépést hozhat, mindehhez azonban a kormányzati támogatások elengedhetetlenek a továbbiakban is. A magyar termőföld liberalizálása a jelzáloghitel-intézetek bátrabb fejlesztésihitel-folyósításaihoz kell, hogy elvezessen. A hitelfolyósítások nagyságrendi növekedése azonban csak akkor teljesedhet ki, hogyha a hitelt biztosító a jelzálogjogát az általa hitelezett tőkés társaságok birtokain érvényesíteni is tudja. Észak-amerikai, ausztrál, új-zélandi, és nyugat-európai tapasztalatok, illetve azokat értékelő tanulmányaim – Lentner, 1991; Lentner 1992 – alapján azonban hatékonyságot, banki biztonságot és munkahelyi továbbfoglalkoztatást növelő tényező, hogyha válság vagy természeti csapás esetén, a hitelvisszafizetés elmaradásakor, a hitelt folyósító bank tulajdonosi, illetve vagyonekezelői szerepkörbe kerülve a birtokot a – a hitel visszafizetésére képtelen – tulajdonosnak lízingbe adhatja, és a termeléshez szükséges fejleszt-

tési és forgótőkét ezen új finanszírozási-vagyonkezelési formában biztosítja, illetve a tőke-visszafizetést garantálja. A magyar viszonyoknak ezen későbbi érettsége garantálja majd a magyar mezőgazdaságban a lízingpiac lényeges felfutását, amelynek bekövetkezése a 2005 körülre vélelmezhető. Ám addig komplex beavatkozási lízingfinanszírozási stratégiáknak kell készülniük.

Felhasznált forrásmunkák és hivatkozások:

1. Lentner Csaba (1991): A mezőgazdasági hitelek árnyoldalai. *Gazdálkodás*, XXXV. évfolyam 12. szám, Budapest, 1991. pp. 29–32.
2. Lentner Csaba (1992): A magyarországi agrárfinanszírozás kérdőjelei – Amerikai Egyesült Államok, Kanada, Új-Zéland – követhető modellek? *Gazdálkodás*, XXXVI. évfolyam, 2. szám, Budapest, 1992. pp. 70–72.
3. Csaba Lentner (2001): Neue Signale an ausländische Investoren. *Finanzpolitik im 21. Jahrhundert*. *Budapester Zeitung*, Budapest, 26. Februar, 04. März. 2001
4. Csaba Lentner (2002): Förderungsprogramme für heimische Unternehmen. *Zeit Fragen*, Zürich, Schweiz, 8. Juli 2002. 10. Jahrgang Nr.28.
5. Magyar Lízingszövetség kiadványai, Budapest, 1999, 2000, 2001.
6. Központi Statisztikai, ECOSTAT konjunktúra kiadványai, 2002.
7. Euroleasing adatsorai, 2000. (Internet.)

GAT

GAZDASÁG ÉS TÁRSADALOM

Eőri Teréz: Hazánk mezőgazdaságának alakulása az utóbbi fél évszázadban,
különös tekintettel a nyugati régiókra

Lentner Csaba: A magyar lízingpiac sajátosságai és fejlődésének lehetséges
irányai

Samu Mihály: A jog és a gazdaság

Czike László: Az államadósság növekedése

Rétvári László: Természeti erőforrások a (tudomány)politika hullámverésében

Herczeg János: A magyar egészségügy privatizációjának sajátosságai

Fábián Attila: A piaci liberalizáció feltételei Kelet- és Délkelet-Európában

Fonda Ferenc: A gazdaságtudomány szilánkjai

Fonda Ferenc: Értékek és mértékek

2002/1

Társadalomtudományi folyóirat

A szerkesztőbizottság tagjai: Dr. Andrásy Adél, Dr. Dézsy József,
Dr. Fecske Mihály, Dr. Gidai Erzsébet (a szerkesztőbizottság elnöke)

Megjelenik félévente

Készült a soproni Felsőoktatásért Alapítvány támogatásával

GT

A szedést Bosnyákovits Józsefné készítette,
a tördelés Takács Eszter munkája.
A nyomtatás 2002 novemberében készült.

Szerkeszti: Kormányosné Aranyi Krisztina

Felelős kiadó: Dr. Gidai Erzsébet
Kiadja a „Prognózis 2000” Alapítvány
ISSN 0865 7823

Tartalom

GAZDASÁG	5
Eőri Teréz: Hazánk mezőgazdaságának alakulása az utóbbi fél évszázadban, különös tekintettel a nyugati régiókra.....	5
Lentner Csaba: A magyar lízingpiac sajátosságai és fejlődésének lehetséges irányai	29
Samu Mihály: A jog és a gazdaság.....	43
Czike László: Az államadósság növekedése	65
TÁRSADALOM ÉS POLITIKA	81
Rétvári László: Természeti erőforrások a (tudomány)politika hullámverésében.....	81
Herczeg János: A magyar egészségügy privatizációjának sajátosságai ..	91
NEMZETKÖZI KITEKINTÉS	114
Fábián Attila: A piaci liberalizáció feltételei Kelet- és Délkelet-Európában	114
RECENZIO	126
Fonda Ferenc: A gazdaságtudomány szilánkjai	126
Fonda Ferenc: Értékek és mértékek.....	130

Samu Mihály

A jog és a gazdaság

Elméleti alapvetés

1. §. A GAZDASÁG ÉS A JOG HELYE A TÁRSADALOM STRUKTÚRÁJÁBAN

1. A jog és a gazdaság viszonya a társadalom egészén belül tisztázható; a társadalom egészének átfogó összefüggésrendszerén belül ragadható meg mint két társadalmi jelenség (objektíváció) elkülönülése és kapcsolata.

Kiindulópontként az állapítható meg, hogy a társadalomnak a történelmi előfeltételektől függően sajátos struktúrája és dinamikája létezik. A kezdeti társadalmakban kevéssé tagoltak a különböző (termelési-kulturális-közéleti) tevékenységek. Így például az ókorban a családi (magán), a termelő, a kulturális és a közéleti tevékenység egybekapcsolódott, vagy a középkorban a gazdálkodó-tulajdonosi, a vezetői, katonai és bírói, valamint a vallási és kulturális tevékenység nem vált el, a közéleti intézmények (különösen az állam és egyház) összefonódtan működtek. A modern társadalmakban viszont elkülönülnek a szociális, gazdasági, kulturális és hatalmi szférák, s ezek viszonylagos önállósága, önmozgása, önrányítása, önszabályozása jelentkezik. Ám az elkülönülés és az önállóság nem jelent elszigetelődést, ugyanis e különböző szférák kölcsönhatása, egymásba való átmenete és kölcsönös feltételezettségük állapítható meg.

A prekapitalista és a modern társadalmak történeti egybevetése alapján érzékelhető a társadalmi szerkezetek módosulása, minőségi változása. Ezt az átalakulást észlelte a társadalomelmélet (és filozófia) a polgári társadalom belső tagozódásaként a polgári és a politikai társadalom elkülönülésének megállapításával (Hegel, Marx). Ezt némely magyarázatok a gazdaság és a politika elkülönüléseként értékelik, holott ez a társadalom több-rétű differenciálódását, a különböző társadalmi tevékenységek (szférák)

önállóságát (a gazdaság, a hatalmi rendszer, a szociális és a kulturális szféra strukturális elkülönülését) jelzi, s erre épült a társadalmi rétegződés.

A gazdasági viszonyok önállósulását, a gazdasági szféra belső törvényeinek érvényesülését keretbe foglalja a nemzetgazdaság. A társadalom állami szerveződése alapján jelentékennyé vált a nemzeti piac feltételeinek védelme a hatalmi környezettől-intézményektől függően (a protekcionizmus).

A gazdasági fejlődéshez kapcsolódóan a közéleti szféra új rendje honosodott meg; legfőbb vívmány a parlament, a népképviselő, a kormányzati felelősség és a bírói függetlenség intézményesülése, vagy szélesebb összefüggésben a hatalmi ágak elkülönülése, a jog hatalmi tevékenységeket ellenőrző szerepe, valamint szabályozó hatáskörének kiterjedése a gazdasági, szociális és kulturális viszonyokra, belső rendjük külső védelmére a jogrend és jogbiztonság által. A polgári átalakulás folyamatában a hatalmi rendszer elkülönülésével és differenciálódásával kapcsolatban utalhatunk az államszervezet kiépülésére, a kormányzat, a közigazgatás, az állandó hadsereg, rendészet (rendőrség, csendőrség) elkülönülésére, a jogrendszer intézményeinek (bíróság, ügyészség, ügyvédség) szervezeti önállóságára. Vagy az állam és egyház elválására (a szekularizációra), valamint a politikai (és érdekvédelmi) szervek kialakulására és közéleti szerepük jelentőssé válására.

A modern társadalom külön szférájává vált a hatalmi rendszer. Ezt illetően kiemelendő belső tagoltsága, vagyis a politikai, kulturális és a gazdasági hatalom elkülönülése és elválaszthatatlan kapcsolata; különösen a gazdasági hatalom hatása a társadalom rétegződésére. M. Weber is megállapítja, hogy a birtokosok gazdasági hatalommal rendelkeznek a birtoktalanok fölött, a politikai hatalom vonatkozásában pedig kiemelte annak a rétegnek a szerepét, amely a politikából él. Ez a sajátosság azonban nem szűkül a különböző társadalmi osztályok vagy rétegek alá-fölé rendeltségi viszonyára.

Mindenesetre elkülönül a hatalmi rendszer, amelynek hivatása a társadalom irányítása. Ebben alapvető tényező a gazdasági hatalom, amely

megnyilvánul magában a gazdaságban, konkrétan: a gazdasági önirányításban, önszervezésben, önszabályozásban, valamint a tulajdonhoz, az elosztáshoz, a fogyasztáshoz és a munkamegosztáshoz kapcsolódó hatalmi jogosultságokban (rendelkezési lehetőségekben) és a gazdasági kényszerben testesül meg.

A gazdasági viszonyok önhatalma beágyazódik a társadalom átfogó rendjébe, és társadalmi szerepe a hatalmi rendszer demokratikus vagy diktatórikus jellegétől függ. Demokratikus jellegű társadalomban a gazdaság és a hatalmi intézmények kapcsolata rendezett, diktatúrában a hatalmi intézmények dominanciája állapítható meg (vagyis a gazdasági önhatalom korlátozva van, így egyáltalán nem érvényesül). Demokráciában szerves, szabályozott együttműködés jelentkezik, diktatúrákban pedig az uralmi-hatalmi viszonyok határozzák meg a tulajdonosi-elosztási-fogyasztási rendet; a gazdasági berendezkedés lényegében nem szerves fejlődésen, hanem uralmi érdekeken és doktrinán alapszik. E vonatkozásban említendő a hadigazdaság vagy valamely szélsőséges uralmi rendszer doktrinán (ideológián) alapuló gazdasága. Társadalmi válságok esetén is döntővé válik az állami-uralmi beavatkozás s ennek támogatása jogi formákban.

2. Az adott társadalmi rendszeren belül a gazdasági viszonyokat a hatalmi rendszer különböző objektivációin keresztül befolyásolja, irányítja, közvetlenül vagy közvetve; az irányítás legfőbb szervezete pedig az állam (s ezen belül a kormányzat és a közigazgatás).

Történelmi tény, hogy az állam kialakulásától kezdve beavatkozik a gazdaságba. Ennek oka elsősorban az, hogy a társadalom közügyeinek intézőjeként az államnak közösségi-gazdasági ügyekkel kell foglalkoznia; e tevékenység ellátásához a terméktöbblet elvonásával az állami szervek adót és vámot szednek (vagy más államokat kizsákmányolnak vagy adóztatnak). Emellett tény az is, hogy a történelmi fejlődés bizonyos szakaszain az államszervezet gondoskodik a gazdaságról (a termelési föltételekről, az elosztás és fogyasztás rendszeréről). Jellemző példája ennek az, hogy az ősi kezdeti civilizációkban az állam teremtette meg és

biztosította a földművelést: a nagy folyók völgyében szervezte az öntözéses gazdálkodást, rendezve a vízelosztást, továbbá gondoskodott a tartálékok begyűjtéséről, képzéséről és tárolásáról. Más országokban állami szervek irányították-szervezték a kereskedelmet, a bányászatot vagy az ipari termelés bizonyos ágait, gondoskodtak az infrastruktúráról és a gazdasági forgalom biztonságáról.

Az állam gazdasági és közéleti szerepét megalapozza az adóztatás, a terméktöbblet elvonásának mértéke (az államkincstár állapota) és az állami szervek rendelkezése a tulajdoni és elosztási viszonyok fölött. S ehhez kapcsolódott az állam pénzkibocsátási monopóliuma, a természeti kincsek kiaknázásával való rendelkezése, valamint külön gazdálkodó tevékenysége, bizonyos termelési beruházások és a gazdasági infrastruktúra pénzügyi támogatása (vagy önálló szervezése), anyagi-financiális biztosítása.

Az állam gazdasági tevékenységét a modern társadalomban a politika és bizonyos politikai intézmények befolyásolják (ám a hatalmi rendszer jellegetől függően). A gazdaságba való politikai beavatkozás vagy a gazdaság politikai döntésekkel való irányítása főleg diktatúrákban jelentkezik.

A gazdaságnak az állammal és a politikával való kapcsolata kifejeződött a jogi szabályozásban, amely ráépült a gazdasági szabályokra (ön-szabályozásra) külső szabályozóként vagy közvetlen rendelkező szabályanyagként (olykor az állami és politikai követelmények közvetítőjeként).

2. §. A JOG ÉS A GAZDASÁG VISZONYA

1. A jog és a gazdaság viszonyának elméleti tisztázása interdiszciplináris követelmény, amely a közgazdaságtan és a jogtudomány (s ezen belül a jogelmélet) feladata. E tisztázás alapozhatja meg a gazdaságra és a jogra vonatkozó előítélet-mentes gondolkodást, az ideológiai beidegződésektől való megszabadulást és a kölcsönhatás tudatosítását.

A modern társadalmak átfogó rendjén belül tényként állapítható meg az, hogy a társadalmi együttélésben eltérő helye és szerepe van a gazdaságnak meg a jognak. Különbözőségüket fejezi ki az, hogy a gazdaság és

a jog különemű társadalmi jelenség; lényegüket, struktúrájukat, rendeltetésüket illetően alapvetően különböznek egymástól.

E minőségi-tartalmi különbség konkretizálódik abban, hogy a jognak mint külön objektivációnak létrejöttét, működését a gazdasági előfeltételek teszik lehetővé, ugyanis a gazdaság bizonyos fejlettsége (tulajdonviszonyok és elosztási rend) szükséges a jog létezéséhez-működéséhez. Erre való tekintettel rögzíthető, hogy a gazdaság a jog létének megfordíthatatlan előfeltétele, viszont a jog a gazdaságnak nem előfeltétele. (L. Sajó András: *Gazdaság és jog kapcsolata jogelméleti szempontból*. Bp. 1989. 27.) Konkrétabban: a gazdaság elosztási rendje (a többlettermék) alapján vált lehetővé a bírói tevékenység elkülönülése, az igazságszolgáltatás szerveinek létesülése és működése, a gazdasági feltételek biztosítják a jogi tevékenységek anyagi-financiális alapjait, erre épül a jog társadalmi szerepe, vagyis: a társadalmi együttélés legfőbb oldalainak átfogó rendezése, a társadalmi alrendszer szabályozása (beleértve a gazdasági, szociális, kulturális és a hatalmi tevékenységek alapvető viszonyait). Hangsúlyozandó: a jognak egyik szabályozási terepe a gazdasági viszonyok rendezése.

A jognak a gazdaság szabályozása terén van egy specifikuma: nem csupán a gazdaság öntörvényeinek érvényesülését támogató szerepet gyakorol, hanem az átfogó társadalmi érdekeket is közvetíti a gazdasági tevékenységek jogi szabályozása által. E jogi tevékenység tartalma és iránya azon alapszik, hogy a jog az átfogó társadalmi rendet segítő elő szabályozó szerepe által. Így a jogi objektiváció nem gazdasági önérdkek, hanem közérdekek szolgálatára irányul.

Lényeges társadalmi sajátosságként megállapítható a gazdaság és a jog eltérő súlya a társadalmi struktúrán belül, vagyis a gazdaság és a jog mint különálló jelenség nem egyenrangú a jognak a gazdasági fejlettségétől való függése miatt. (Ennek túlhangsúlyozása vezet el a vulgármaterialista következtetéshez, miszerint a gazdaság határozza meg a jogot.) Viszont a jog jelentékenyen járul hozzá a gazdasági szféra (tulajdoni, forgalmi viszonyainak) életképességéhez, működéséhez. A jog elősegíti,

hogy a gazdaságnak biztonságot nyújtó társadalmi környezete alakuljon ki, és tartósan hasson szabályozó szerepe által.

2. *A jog és a gazdaság eltérő társadalmi helyét, súlyát és szerepét érzékelteti az is, hogy a történelemnek volt olyan időszaka, amikor a jog nem létezett, emiatt a gazdasági viszonyokat (például az ősi közösségekben) a szokás, a hagyomány vagy mitikus előírás rendezte. A jog gazdaságot szabályozó szerepe később is mellékes vagy eshetőleges.*

A modern társadalmakban a jog gazdaságot szabályozó szerepe meghatározóvá vált, legalábbis nélkülözhetetlenné. Erre utal M. Weber a kiszámíthatósággal kapcsolatban: „Racionális, vagyis kiszámítható jog. A kapitalista üzemnek a racionális gazdálkodáshoz szüksége van arra is, hogy az igazságszolgáltatás és az igazgatás is kiszámítható legyen.” (M. Weber: *Gazdaság és társadalom*. Bp. 1967. 32.)

Külön sajátoságként meg kell állapítani, hogy a gazdaságnak vannak olyan részei, amelyek jogi rendezése nem létezik (mivel fölösleges lenne, vagy a jog képtelen a szabályozásra). M. Weber is utal arra, hogy a jogi szabályozás nem terjed ki a gazdasági viszonyok és cselekvések mind-egyikére. Így a gazdaság bizonyos oldalai megvannak jogi szabályozás nélkül, mivel önszabályozás vagy más normafajták által vannak szabályozva (l. 4.§.).

Összefoglalva: a jog gazdaságsszabályozó szerepe arra irányul, hogy a társadalmi rend védelme keretében a viszonyok szükségleteinek megfelelő szabályozást végez, és a gazdasági önszabályozók hatékonyságát is elősegíti. A jog létfeltételeinek a gazdaságtól való függése azonban nem jelenti azt, hogy a jog csupán gazdasági önérdékeket szolgál, hanem döntően átfogó társadalmi (köz)érdekeket. Vagyis a jogi szabályozás nem korlátozódik a gazdasági viszonyok szolgálatára, mivel nemcsak a gazdasági szereplők (aktorok) tevékenységét rendezi, hanem átfogóbban a társadalmi együttműködés minden területén szabályozza az emberek magatartását sajátos intézményén, illetve eszközein keresztül.

3. §. A MODERN GAZDASÁG ÉS A JOG FEJLŐDÉSI FOLYAMATA

1. *A polgári társadalom kialakulásának legfőbb következménye a gazdasági (és tulajdon-) viszonyok radikális átalakulása; a piac, az árutermeletés és a magántulajdon döntő szerepének intézményesülése; a vállalkozási és versenyszabadság; a jogegyenlőség és a jogi keretek kiépítése.*

Ezt az átalakulást eszmeileg alapozta meg a felvilágosodás eszme-rendszere, és uralkodó szemléletté vált a társadalom magyarázata jogel-vek alapján (ezt jogászi világnézetnek is nevezik). A szabadság és egyen-lőség jogelvéhez kapcsolódtak a hatalomgyakorlás kormányzati elvei (az önkényes uralmi formákkal szemben), ezek között a gazdaság vonatkozá-sában a legfontosabb elvi követelményként az emberi jogokat és a jog irányító szerepét állították előtérbe.

A jog hangsúlyozott irányító szerepének elvével áll szemben az állam gazdasági irányító szerepének tagadása, egyáltalán a gazdaságba való be-avatkozás szükségtelenné nyilvánítása – a *laissez faire* elve alapján. Ezt a szemléletet alapozta meg Adam Smith a „láthatatlan kéz” irányító szere-pével, vagyis: ha mindenki a lehető legnagyobb haszonra törekszik, ak-kor a szabad verseny úgy irányítja a dolgokat, hogy az egyéni törekvé-sekből a közösség számára a legnagyobb jólét következik. (Adam Smith állami beavatkozás-ellenességét határozottan kifejezi e véleménye: elbi-zakodottnak tekinti azt az államférfit, aki tervezni akarná a gazdaságot. A kormányokat a piac versenyhatásait elnyomó tényezőknek minősítette.)

A láthatatlan kéz irányítása koncepciójának része az „éjjeliőrállam” követelménye, amely szerint az állam szerepe a közrend és a közbizton-ság érvényesítésére, valamint bizonyos infrastrukturális szükségletek ki-elégítésére korlátozódik.

A szabad versenyes minimális államot indokló elmélet úgy véli, a közjót azzal lehet érvényesíteni, ha mindenki korlátok nélkül saját érde-keinek kielégítésére törekszik. Ám e magyarázat nem vette figyelembe a közérdek szükségleteit, mivel a kiélezett verseny az együttműködést kire-keszti, s ez társadalmi kiszolgáltatottsághoz, nyomorhoz, főleg gazdasági

válságokhoz vezetett. Ezen elméleti megközelítés ellenére az ún. vadkapitalizmus kegyetlenségeinek korlátozására némely kormányzatok bizonyos jogi és szociális intézkedéseket hoztak (pl. a gyári törvényhozás, szegénypolitika stb.). (A liberális gazdaságpolitika súlyos következményei váltották ki az utópikus szocializmust. Marx és a marxizmus szerint az államnak döntő szerepet kell vállalnia a gazdaságban, és állami tulajdonba kell venni a termelési eszközöket, a magántulajdont köztulajdonnal kell fölváltani.)

2. *A liberális jogi, kormányzati elvekkel és gazdaságpolitikával szemben a 20. században előtérbe került az állam tulajdonosi és elosztási viszonyokba való közvetlen vagy közvetett beavatkozásának igénye. Az állami beavatkozás szükségességét Keynes elmélete alapozta meg, amely a gazdasági válságok elkerülését, súlyos társadalmi feszültségek megelőzését tette lehetővé. Ezzel a piac és a verseny szabályozása és korlátozása elfogadottá vált. (Emiatt a közgazdászok arra következtetnek, hogy az állami beavatkozás szükségessége miatt nem érvényesülhet a teljesen szabad piac és verseny.)*

Az állam gazdasági viszonyokba avatkozása azonban nem eredményezte a magántulajdon dominanciájának visszaszorítását és a köztulajdon jelentékeny előtérbe kerülését. Az állam gazdasági tevékenysége viszont kibővült-kiszélesedett, amit tükröz az, hogy az állam gazdaságpolitikája és költségvetési bevételei alapján jelentékennyé vált az állami újraelosztás (némely államokban a nemzeti jövedelem 30-50%-át osztják el újra) és a termelésben való állami részesedés (olykor 20-30% fölötti). Emellett jelentkezett a gazdaság válságellenes, a piac anarchikus következményeit korlátozó, a munkanélküliséget csökkentő és a beruházásokat végző vagy támogató kormányzati tevékenység s ennek alátámasztása új jogintézményekkel – a gazdaság szerves fejlődésének biztosítása végett. Ez a demokratikus berendezkedések sajátos gazdasági fejlődésének útját jelzi, amellyel szemben állnak a doktriner, antidemokratikus gazdaságpolitikák és intézmények (s e körben a hagyományos jogintézmények mellőzése, így a gazdasági és munkajog meghonosodása).

A 20. századi totalitárius diktatúrák doktrínájuknak megfelelő gazdaságpolitika alapján szembeszegültek a szabadság elvét valló és követő demokratikus elvekkel és a gazdaság szerves fejlődésének szükségleteivel. Különösen a magántulajdon, a szabad piac és vállalkozás, a gazdaság öntörvényeivel szemben érvényesítették „új berendezkedésként” a gazdaság politikai-kormányzati alárendeltségét – voluntarisztikus (és háborús) célok érdekében.

A totalitárius berendezkedések a gazdaság önálló szerves fejlődésével szemben a politikai uralom tálsúlyát biztosították, vagyis a gazdaság és a közhatalom elkülönülése (és a bírói függetlenség) megszűnt, s ideológiai-voluntarisztikus céloknak rendelték alá a köz- és a magánszférát, az emberi jogok mellőzésével a gazdasági tevékenységeket is.

A diktatúrák bukása (vagy háttérbe szorulása) vezetett el a demokratikus államrendszerek fölényéhez. Jelentékenyebb lett a globalizáció új világrendjének kiszélesedése. Ennek következménye az államilag szervezett társadalmak fölött a nemzetközileg összekapcsolódó társadalmi érintkezések rendje, s ennek keretében a világ közös gondjainak kezelése (többek között a környezetvédelem), továbbá az államhatárokon átnyúló gazdasági (főleg kereskedelmi) kapcsolatok jelentőssé válása, bizonyos régiókban az államok közti intenzív gazdasági együttműködés a különböző földrészeken és átfogóan az egész földön. Ezen átalakulást fogalmazta meg a modern társadalom- és jogelmélet jelentékeny alakja, N. Luhmann: a korábbi korok társadalmihoz képest ez a társadalom elvesztette regionális jellegét, a részrendszereket már nem közös területi határon belül integrálja (kivéve a politikai és jogi rendszert); létrejött a világtársadalom. Idézhető még Naisbitt következtetése: szerinte az ipari társadalom gazdasági alapelve, az áru-termelés (a munkamegosztás, a termelés és a fogyasztás szétválasztása) átalakul az információs társadalomban, alapelvevé a szinergikus gazdaság válik (közös termelés és megosztott hasznosítás). S hozzátehetjük: a világtársadalom keretében a világgazdaság új vonásai honosodnak meg (a világkereskedelem, pénzügyek, gazdasági kapcsolatok, közös beruházások, új technikák alkalmazása, környezetvédelem terén). Ezzel összefüggésben a

nemzetközi hatalmi rend is új megoldásokat eredményez, s e keretben a nemzetközi viszonyok jogi szabályozása is hatékonyabbá válik (különösen a világgazdaság jogvédelme terén).

4. §. A GAZDASÁGI VISZONYOK SZABÁLYOZOTTSÁGA – A GAZDASÁGI JOGREND

1. A gazdaság joggal való kapcsolatának megértése végett – mivel a jog az egyik szabályozó – a szabályozás oldaláról is elemezendő. (Tapasztalati tényként is szembeűnük a gazdasági viszonyok szabályozottsága.)

A társadalomelmélet alapvető következtetése, hogy a társadalmi lét elemi szükséglete az irányítás és – ennek részeként – a szabályozás. A társadalom ugyanis kaotikus, anarchikus viszonyok között képtelen tartósan fennmaradni, emiatt az emberi együttélés, az emberi kapcsolatok és tevékenységek rendezése, keretek közé foglalása szabályokkal – elemi szükséglet.

A szabályozás átfogja az egész társadalmi együttélést a személyes és családi kapcsolatoktól, a közösségi viszonyoktól az egész államilag szervezett társadalmi struktúráig (sőt a nemzetközi kapcsolatokat is!). A szabályozás mint hatalmi tevékenység végül is a társadalmi rend biztosítására irányul: legfőképpen az együttélés rendezettségének, a közrend biztosításának szükségletét elégíti ki az egyén és a közösségek létfeltételeinek védelme, az együttműködés rendezése által.

A szabályozás intézményesülésére születnek a szabályok, amelyek előírások és tilalmak formájában magatartásokat rendeznek. És a szabályok a különböző normafajtákban különülnek el – tartalmi eltérésük alapján.

Fölvetődik a kérdés: mi a szabályozás alapja, mire épül? A társadalomelméleti következtetések a szabályozást tekintélyből vezetik le, és hatalmi tevékenységnek minősítik, miszerint az egyén szocializációjához és közösségi-társadalmi együttműködés irányításához tartozik. A különböző viszonylatokban az irányítás során ösztönösen és tudatosan kialakulnak szabályok a különböző tevékenységek elrendezése, összehangolása, vala-

mint a közösségellenes tevékenységek tilalmazása végett. E szabályozó tevékenység alapozza meg – tekintély és hatalmi pozíció alapján – a szabályok rögzítését, érvényesítését, kikényszerítését (fegyelmezés vagy erőszak révén).

Közhelyszerű megállapítás, hogy az ősi primitív közösség létfeltételeinek tartósságát és belső rendezettségét ösztönös-mitikus szabályok (tabuk, tézisek) támasztották alá. A társadalmak történeti fejlődésében a civilizáció a társadalmi együttélés részeként a szabályozás új formáit eredményezte; a szabályozás szempontjából kiemelkedik (a civilizáció vívmányaként) a szokásoktól elkülönülő intézmény: a jog. A modern társadalmakban bonyolult szabályozási rend honosodott meg, amelyben különböző normafajták objektiválódtak és működnek a társadalmi szükségleteknek megfelelően, a legjelentősebb társadalmi viszonyokra, a jogi szabályozási sérelmekre és vitákra vonatkozóan.

A modern társadalmak áttekintése alapján megállapíthatók specifikus normafajtaként gazdasági (technikai), szociális (egészségügyi), kulturális (oktatási), közéleti (államigazgatási), szervezeti (egyesületi stb.) normák, továbbá a jogi, erkölcsi, vallási normák, szokások, illemszabályok és konvenciók. Ezek csoportosítása történhet úgy, hogy az egyik csoportba az önszabályozók, a másikba az átfogó szabályozók tartoznak, ám merev elhatárolásuk nem lehetséges egymásba való átmenetük és kölcsönhatásuk miatt. Kiemelendő viszont, hogy a modern társadalmi alrendszereket, illetve önszabályozásukat illetően figyelembe veendő ez az általános tétel: „Minden magas integráltságú szerves rendszer jellemzője az úgynevezett szabályozó körök vagy homeosztázisok által történő önszabályozás.” (K. Lorenz: *A civilizált emberiség nyolc halálos bűne*. Bp. 1994. 19.)

2. *A szabályozás alapvető sajátosságaként állapítható meg, hogy tartalmi követelményei, elvárásai (és tilalmai) szabályokban intézményesülve a mindennapi együttműködés különböző területein rendezik az emberek (egyének és közösségek) magatartását. Az emberi együttélés sokszínűsége és a társadalmi struktúra tagoltsága maga után vonja a normák sokféleségének elrendeződését minőségi eltéréseik alapján. Legfőbb főlös-*

tásként jelentkezik az általános és specifikus normafajták elkülönítése. Ez azt jelenti, hogy az általános normafajták az egész társadalmi együttélés átfogó szabályozására irányulnak, a specifikus normák viszont különböző társadalmi szférákban léteznek. Vagyis elkülönülnek a társadalom szerkezeti tagozódáshoz kötődő szabályfajták (a szociális, kulturális, gazdasági és közéleti-hatalmi szabályok) és az ezekre épülő, az egész társadalmi együttműködést átfogóan rendező szabályfajták.

A gazdasági viszonyok elkülönült szabályozása a gazdasági élet szükségleteiből és követelményeiből fakad, amely elsősorban az önszabályozás megoldásaiban nyilvánul meg (ösztönösen vagy tudatosan), így ki-kristályosodnak a tulajdonra, elosztásra, munkamegosztásra vonatkozó normák, termelési-technikai, áruforgalmi-kereskedelmi, üzleti szabályok, versenyszabályok stb.: előtérbe kerül a tisztességes haszon gazdasági-erkölcsei szabályrendje, a tisztességtelen verseny elmarasztalása, vagy a gazdasági erőfölénnyel való visszaélés, a korrupció tilalma. Ezekhez kapcsolódik a gazdasági élet önszabályozási rendjét és működésének külső feltételeit biztosítandó külső szabályozóként a jog és a közerkölc.

A modern társadalmak gazdasági életének szabályozottságát illetően felvetődik a kérdés: miért szükséges e sokféle szabály a gazdasági viszonyokra vonatkozóan?

A gazdasági szabályozás alapvető hivatása a gazdasági rend érvényesítése a társadalmi rendnek megfelelően. A gazdasági rendnek pedig legfőbb követelménye a különböző gazdasági tevékenységek összehangolása, az ellentmondó-ütköző érdekek összeegyeztetése a gazdasági egyensúly és érdekvédelem, végül is a gazdasági integráció biztosítása a gazdasági önszabályozás és a külső szabályozás által.

A gazdasági rend a gazdaság átfogó szabályozása alapján tartalmazza a gazdaság különböző részeinek rendezettségét, így külön sajátosságként jelentkezik a tulajdoni rend (a tulajdonviszonyok tartalma és szabályozottsága), az elosztási rend, a fogyasztás és munkamegosztás rendezettsége. Ezek azonban nem öncélúak, ellentmondásosságuk a gazdaság belső összhangját veszélyezteti, emiatt a gazdasági rend a különböző gazdasági

tevékenységek súlyuknak megfelelő szerepét, vagyis a gazdasági élet egyensúlyát követeli meg a szabályozás következményeként, a negatív hatások kiküszöbölése és pozitív eredmények biztosítása végett.

A gazdasági rend biztosítása több vonatkozásban, több oldalról közelíthető meg.

- a. Először is a társadalmi rend szükségletei befolyásolják a gazdasági rend érvényesítését; a gazdasági rendezetlenség (vagy válság, feszültségeket okozó gazdasági helyzet) magát a társadalmi rendet veszélyezteti, s ennek megelőzése és orvoslása átfogó társadalompolitikai intézkedéseket igényel.
- b. A gazdasági egyensúly biztosítása döntően gazdasági intézkedéseket követel meg: a pozitív gazdasági folyamatok erősítését és támogatását, valamint a negatív gazdasági tevékenységek korlátozását – gazdasági önszabályozás által. E vonatkozásban több elméleti következtetés, így Nagy Pongrác (*Gazdaságpolitika*. Sopron, 2001. XXIII.) is hangsúlyozza: amennyiben a gazdasági önszabályozás nem képes a gazdasági egyensúlyt biztosítani, akkor ez az állam föladatává válik.
- c. Az állam a gazdasági egyensúly biztosításához elsősorban államigazgatási-szabályozó tevékenységével kapcsolódik államigazgatási normák létesítése, érvényesítése vagy döntések révén. A szabályozást egyébként helyi-területi szokások és előírások is elősegítik.
- d. A gazdasági rend biztosításához önálló jogi szabályozás is hozzájárul, egyrészt a gazdasági egyensúlyt szolgáló önszabályozás felerősítésével és védelmével, másrészt saját külső szabályozó szerepének konkretizálásával, differenciált-specifikált rendezéssel.
- e. A gazdasági rend biztosításának külön intézménye az erkölcs. S elkülöníthetjük ily módon is: a gazdasági rendet elősegíti egyrészt a közerkölc, a társadalmi-közösségi együttélés erkölcsi értékrendje (elmarasztalja és kiküszöböli az amorális viselkedést), másrészt a gazdasági erkölcs mint a gazdaság önszabályozója. Ezt is támogatja a jog bizonyos gazdasági-erkölcsi elvek befogadásával és jogi követelménnyé alakításával.

3. *A gazdasági rendet – a társadalmi rend követelményeinek megfelelően – jelentékenyen segíti elő a jogrend. E vonatkozásban már Adam Smith is hangsúlyozta, hogy a polgári társadalomban a jogrend az alanyi jogok biztosításával és a piac működéséhez szükséges föltételek megteremtésével külső és belső biztonságot nyújt. A jog így a közrend határai között hagyott mindenkit szabadon cselekedni gazdasági érdekei szerint.*

A jog belső rendezettsége, koherens rendje és a különböző jogi tevékenységek összehangoltsága főképpen a társadalmi rend követelményeinek a közvetítése szempontjából lényeges. A gazdasági önszabályozás negatív folyamatait ugyanis a jogi szabályozás képes korlátozni (pl. a korrupció vagy a gazdasági erőfölénnyel való visszaélés esetében), bizonyos közérdekek ellen ható gazdasági tevékenységeket visszaszorítani és a közérdekek alá rendelni.

A jogrend végül is az átfogó társadalmi szükségletekre való tekintettel a társadalmi rend védelmének keretében segíti elő (és némely vonatkozásban biztosítja) a gazdasági rendet. A jog ily módon a jogalkotás, jogalkalmazás és a mindennapi jogkövetés rendezettsége, vagyis a jogrend által konkretizálja a gazdasághoz való viszonyát (elősegítve a gazdasági rendet).

A gazdasági rend és a jogrend összefüggése kapcsán felvetődik egy további elméleti kérdés: mi is képezi a jog és a gazdaság kapcsolatának tartalmát? Miként valósul meg a gazdaság jogi szabályozása?

5. §. A GAZDASÁG JOGI SZABÁLYOZÁSA

1. *A gazdasági viszonyok szabályozását a közgondolkodás gyakran leegyszerűsítve a jogi rendezéssel azonosítja. Nincsen tudatosítva az, hogy a gazdaságot sokféle (önszabályozó és külső szabályozó) norma rendezi, hogy a jog csupán gazdasági tevékenységek egyik szabályozója.*

A gazdasági viszonyok szabályozásában a jog természetesen a körülményektől függő szerepet tölt be. Alapvetően a társadalmi rend adott állapota, szabályozottságának színvonala, ezen belül a gazdasági és tulaj-

doni rend jogi szabályozási szükségletei a meghatározók. A gazdasági rend döntően a gazdasági tevékenységek önszabályozásán alapul, s ennek védelméhez és fejlesztéséhez járul hozzá a jogi szabályozás, amely viszont elsősorban a hatalmi rendszer jellegén alapszik. Konkrétabban: a hatalmi rendszer demokratikus vagy diktatórikus jellegétől függ a gazdaság jogi szabályozásának helyzete és szerepe, vagyis az, hogy érvényesül-e a jog önálló (sui generis) logikájából, szakmai követelményeiből, dogmatikájából következő rendezés, vagy a jog formái, eszközei a gazdaságba való hatalmi-politikai irányítást-befolyásolást szolgálják. Ily módon a hatalmi környezet pozitív vagy negatív módon hat a gazdasági viszonyok jogi rendezésére.

Példaképpen utalhatnánk arra, hogy vannak olyan történelmi helyzetek, midőn a hatalmi-politikai környezet negatív hatásaként a gazdasági viszonyok szabályozása terén erőszakos beavatkozás vagy voluntarizmus érvényesül, vagyis a jogban – saját koherens elveivel szemben – olyan előírásokat fogalmaznak meg, amelyek akadályozzák a gazdaság objektív szükségleteinek kielégítését. Az ilyen jogi szabályozás főleg politikai célokat követve kényszerre támaszkodik, és gazdasági önállóságot, érdekeket, szerves fejlődést sért. Ezen összefüggés hangsúlyozására fogalmazódott meg: „Pusztán a jogilag előírt (kényszerrel támogatott) magatartás nem válhat a gazdasági érdekek ellenében tartósan érvényessé.” (Sajó András: *Gazdaság és jog kapcsolata – jogelméleti szempontból*. Bp. 1989. 26.) E vonatkozásban nemcsak a jogi szabályozás tartós érvényesülésének elmaradása, hanem a jogi előírás hatástalansága és hatályának elenyészése (derogáció) is bekövetkezik.

2. *A gazdaság jogi szabályozása szempontjából lényeges kérdés az állami beavatkozástól (a kormányzat gazdasági intézkedéseitől) való elhatárolás. Bizonyos téves következtetésekkel szemben megállapítandó: a gazdasági viszonyok szabályozása terén lényeges különbség van a gazdaságba való állami beavatkozás és a gazdasági tevékenységek jogi szabályozása között. Ugyanis a gazdaságba való állami beavatkozás kormányzati rendelkezésekkel és a közigazgatási-gazdasági irányítással és*

igazgatással valósul meg; emellett jelentkezik a gazdasági tevékenységek jogi szabályozása törvényhozás vagy bírói döntések és eljárás által.

A jogi szabályozás leegyszerűsíthető magyarázata elmosza a különbséget a közigazgatási, a gazdasági-technikai és jogi normák között. Emiatt található gyakorlati problémaként az, hogy jogi normaként hirdetik ki a közigazgatási, valamint a termelési technikai normákat, vagyis jogi formába öltöztetik ezeket. Különösen gyakori az államigazgatási tartalmú szabályozási szükségletek jogszabályba foglalása.

Az előbbiek alapján levonható az a következtetés, hogy határozottan elkülönítendő a gazdasági viszonyok közigazgatási és jogi szabályozása – tartalmi különbségükre tekintettel. Hangsúlyozandó: az állam gazdaságot szabályozó tevékenysége elsősorban közigazgatási szabályokkal történik, s emellett lehet külön szerepe a jogi szabályozásnak. Így a jogi szabályozás a jog adottságainak és lehetőségeinek megfelelően tölti be a gazdaság egyik szabályozójának szerepét – érvényesítvén saját szabályozási elveit. Erre való tekintettel a gazdasági viszonyok jogi szabályozásának konkrét kérdéseként vetődik fel: a jog a gazdaság mely oldalait szabályozza, és milyen jogi megoldásokat alkalmaz rájuk.

Már az előzőekben összegeződött, hogy a jog a gazdasági viszonyok alapvető oldalait (nem az összes gazdasági tevékenységet) szabályozza; ennek alkotmányjogi, polgári jogi, gazdasági jogi, államigazgatás-jogi, családjogi, büntetőjogi és eljárásjogi szabályozása emelhető ki. E jogágak – sajátosságaikra való tekintettel – rendezik a tulajdoni, forgalmi, árucseré, a haszonszerzés, a vagyonátruházás, az ajándékozás, az örökösdés, a károkozás stb. eseteit, emellett a gazdasági jogviták és jogsértések elbírálása sajátos eljárás keretében történik.

A gazdaság jogi szabályozásával kapcsolatban jelentkezik a jogi tevékenység jellegének, minőségének tisztázása. E vonatkozásban különbözik a jogi szabályozás egyszerűsége (primitívtsége, durvasága, kegyetlensége) vagy kulturáltsága (dogmatikai kimunkáltsága), árnyaltsága, humánus-törvényes elbírálás biztosítása. A durva, kemény jogi szabályozás főleg akkor jelentkezik, ha a gazdasági viszonyok büntetőjogi védelme áll

előtérben aránytalanul szigorú büntetések alkalmazásával (halálbüntetés vagy testcsonkítás, az adósok börtönbüntetése stb.), s nem a humánus megítélés és a méltányosság gyakorlása. A modern társadalmi rendszerben is megtalálható a gazdasági szabályozás negatív vonásaként a voluntarisztikus, privilégiumokat (vagy preferenciákat) biztosító joggyakorlat, s ezzel áll szemben a jogi kultúra vívmányainak, dogmatikai finomságainak érvényesítése.

A gazdaság demokratikus jogi szabályozásának külön sajátossága, hogy a jogi kultúra vívmányait a gazdasági viszonyokban is érvényesítsek. Jelentőssé vált a jogalanyiség kibővítése (a magánjogi és közjogi jogi személyiség), a magánautonómia, a mellérendeltség és jogegyenlőség, az árutermelés fogalmában a szerződési forma alkalmazása, a tulajdonvédelem dogmatikája, eljárási garanciák és a jogbiztonság. Ehhez kapcsolódik a bírói önkény kirekesztése, a bírói függetlenség és az igazságosság követelménye. S ezek vannak rögzítve a tételes jogszabályokban és rendezetten a különböző jogágakban (l. a következő §.)

6. §. A GAZDASÁGI VISZONYOK TÖBBRÉTŰ SZABÁLYOZÁSA JOGÁGAK ÁLTAL

1. Kiindulhatunk abból, hogy a jog a gazdasági viszonyok egyik szabályozójaként a különböző tartalmú gazdasági tevékenységeket konkrét jogszabályok, jogszabálycsoportok (jogágak) által rendezi. Ez a jogi rendezés azonban specifikus, mivel nem követi a gazdaság strukturális tagoltságát (nem az ipar, mezőgazdaság, kereskedelem, szolgáltatás elkülönülésére épül), hanem sajátos jogi szabályozási elveknek és tartalmaknak felel meg. Így például az ipari vagy kereskedelmi tevékenységet több jogág (alkotmányjog, közigazgatási jog, polgári jog, munkajog és büntetőjog) szabályai rendezik. E jogágak a gazdasági tevékenységeket társadalmi jelentőségüktől függően sajátos jogi megoldásokkal és eszközökkel szabályozzák (vagyis eltérő szabályozási tartalom és módszer szerint).

A gazdasági viszonyok tagolt jogi szabályozása végül is a modern társadalmak bonyolult struktúrájának szükségleteiből következik. Már az antik társadalmak tagoltsága is kiváltotta a jogrendszer belső halvány differenciálódását, s a legfejlettebb antik jogi kultúrában is fölismerték ezt; így a római jogtudomány is utalt bizonyos tagoltságra, a jogi szabályozás eltérő tartalmára, a magán- és közügyek eltérésére tekintettel. Ennek ellenére a prekapitalista társadalmakban a jogi szabályozás egylényegű volt, döntően közhatalmi intézményesülése miatt közjogi jellegűnek minősül (mivel pl. a tulajdonjogi jogalany és a közjogi jogalany egybefonódott, a tulajdonos hatalmat is gyakorolt). Ennek meghaladásaként a polgári gazdasági viszonyok kialakulása és megszilárdulása alapján elkülönült a magántulajdon forgalmának és védelmének biztosítására a magánjog, a közügyek intézésére, a közhatalmi tevékenységek szabályozására pedig a közjog. A közjog és a magánjog elkülönítésének indokaként a jogirodalomban egyébként kiemelték a köz- és a magánérdek, -tulajdon vagy -tevékenység eltérését. Így konkretizálódott a tagozódás: a közjog csoportjába tartozott az alkotmányjog, a közigazgatási jog, a büntetőjog és az eljárásjogok, a magánjog csoportjába pedig az örökösödési és családjog, a kereskedelmi és hiteljog, a tulajdon- és a szerződési jog, a kártérítési jog. E csoportosítás egyedi megoldásokban is megnyilvánult a különböző jogrendszerekben. Megjegyzendő: a jogszabályok csoportosítását praktikus (vagy didaktikai) szempontok szerint is elvégezték, például gazdaságra vonatkozó joganyagként különítik el a környezet-, a föld-, a víz-, az erdőgazdálkodás-, az ipar-, az agrár-, a bányá-, a közlekedés-, az energiagazdálkodási, lakás- stb. jogot; ám ezek eltérő tartalmú jogszabályokat foglalnak össze a jogtudományban megfogalmazott tagozódási elvekkel szemben.

Persze fölvetődik a kérdés: miért szükséges a jogszabályok elkülönítése eltérő jogágakba? Ennek elsősorban az az indoka, hogy a jog maga mint szabályozó eltér a gazdasági, a politikai és az erkölcsi szabályoktól, és a jognak mint önálló szabályozónak belső elrendezése, koherenciájának, belső összhangjának biztosítása szükséges sajátos tartalma (logikája) és módszere (eszközrendszere) szerint. A jog a különböző életviszonyo-

kat sajátos lehetőségei és adottságai szerint rendezzi, emiatt eltérő tartalmú jogszabályokban történik például a gazdasági tevékenységek büntetőjogi és alkotmányjogi védelme vagy magánjogi (tulajdonjogi) rendezése és a szabály érvényesítésének eljárásjogi (főleg bírósági) megítélése-elbírálása. Az eltérő tartalmú jogi szabályozás a társadalmi szükségleteknek megfelelően különböző jogelvek és jogszabályok alapján történik az uralkodó társadalomszemlélet jogi konkretizálásaként. Így a polgári jogfejlődés kezdetén a liberális társadalom- és gazdaságszemlélet követelményeit a jogi rendezés sajátos elvei és szabályozó tevékenysége által fejezte ki. Ez konkretizálódott a jogrendszerek közjogra és magánjogra való tagozódásában, emiatt jelentkezett a római jog recepciója, az alapvető életviszonyokra vonatkozó törvénykönyvek, jogszabálycsoportok létesítése és a jogi kultúra fejlesztése, új jogdogmatika kidolgozása és alkalmazása.

A modern társadalmak belső fejlődése és az új ellentmondások föloldásának szükséglete a jog megszilárdult tagozódásának módosulását is kiváltotta (főleg a kontinentális jogrendszerekben). A magánjog és a közjog között kialakult a *vegyes szakjognak* nevezett joganyag, amely magánjellegű viszonyokra vonatkozóan közjogi jellegű szabályokat alkalmazott (ez fölfogható úgy is, hogy a magánjog bizonyos területei közjogi szabályozás alá kerültek), vagyis pl. a szerveződési formát kötelező törvényi előírásoknak megfelelő jogi szabályozás váltotta föl, vagy a gazdasági forgalom magánjogi szabályait közjogi előírások alá rendelték. Ez a jogfejlődés biztosította a gazdaságba való hatalmi beavatkozás új megoldásait. Ezek közé sorolható a gazdaságba való kormányzati szabályozás (vagyis beavatkozás) legalizálása: árpolitikai intézkedések, szociálpolitikai célú korlátozások, monopóliumellenes szabályok stb. formájában, továbbá a munkaviszonyok szabad magánjogi szerződésként való kezelésének mellőzése és a munkaviszonyok jogi-állami rendezése (a munkavédelem, munkaidő, foglalkoztatás, munkanélküli segély stb. joganyagában).

A gazdaságba való hatalmi beavatkozás természetesen a hatalmi rendszerek eltérő jellegének megfelelően történik demokratikus vagy diktatórikus jellegű szabályozás formájában. Leegyszerűsítve abban összegezhe-

tő a jogi szabályozás eltérése, hogy diktatúrákban a hatalmi döntések (legfőképpen a voluntarizmus vagy ideológiai követelmények) jogi formába öltöztetése történik, míg a demokráciák alkotmányos kereteket érvényesítenek.

2. *A gazdasági viszonyok demokratikus rendezésének átfogó gondja az alkotmányosság és az alkotmány szabályainak, előírásainak megfelelő jogi rendezés. Vagyis az a kívánatos, hogy a jogi szabályozás az alkotmányból induljon ki, alkotmányos elveket és követelményeket érvényesítsen. Emiatt fogalmazódik meg a gazdasági alkotmányosság mint külön sajátosság, és követelményként a gazdaság alapelveinek alkotmányi rögzítése.*

A gazdaság alkotmányos irányításának és szabályozásának külön gondja a gazdasági együttműködés elveinek rögzítése és érvényesítése. Emiatt kerül előtérbe a gazdasági viszonyok belső szabályozása az alkotmányos elveknek megfelelően, és ehhez kapcsolódik a jogi rendezés. Így az alkotmány tartalmazza a gazdaság önszabályozásának elveit s emellett a jogi szabályozás tartalmát és kereteit.

A modern társadalom alkotmányos alapelveiként vannak rögzítve (alkotmányba foglalva vagy jogelvekként rögzítve) a gazdasági viszonyokra vonatkozó szabadságjogok, követelmények és elvárások. Ezek között kiemelhető a vállalkozói, a szerződési és tulajdonszabadság, az állampolgári egyenjogúság és esélyegyenlőség, a szabad verseny (és a gazdasági erőfölénnyel való visszaélés tilalma).

A polgári gazdaság alapvető alkotmányos elveként kiemelkedik a szerződések megtartásának elve (a pacta sunt servanda), vagyis a szerződés kötelező; úgy kötelezi a feleket, mint maga a jogszabály. Ezt követi a szerződési igazság elve (clausula rebus sic stantibus), amely a szerződés túlzott szigorát, igazságtalanságát hívatott korlátozni, s elősegíti a megváltozott körülményekhez való igazodást. További alapelv az egyenértékűség elve (vagyis a szolgáltatásért megfelelő ellenszolgáltatás jár), és fontos még az együttműködés elve, amely az érdekellentétek föloldására és a jogi kötelezettségek teljesítésére irányul.

Az alkotmány általában utal a tulajdoni viszonyra, a tulajdonformára és a tulajdoni jogosultságokra/kötelezettségekre. Elvi követelmény, hogy rögzítse a tulajdont mint alapvető társadalmi intézményt s ennek védelmét; alkotmányos elvként fogalmazódik meg a tulajdonhoz való jog mint alapvető emberi jog. Különösen jelentős alapelv, hogy a tulajdon nemcsak jogosultság, hanem kötelesség is; a tulajdon felelősséggel jár: nemcsak egyéni (önző) érdeket szolgál, hanem a közjót is (erre való tekintettel korlátozható!). (Így például: „A Magyar Köztársaság minden állampolgára köteles jövedelmi és vagyoni viszonyainak megfelelően a közterhekhez hozzájárulni” (Alk. 70/J. §./). Ugyancsak alkotmányos követelmény a vállalkozási jog elismerése és biztosítása, a tulajdonhoz jutás lehetőségének támogatása. Az alkotmányok a tulajdonformákra is utalnak. E vonatkozásban például a magyar alkotmány rögzíti: „A Magyar Köztársaság biztosítja a tulajdonhoz való jogot” (Alk. 13. §. (1) bek.), továbbá: „Tulajdont kisajátítani csak kivételesen és közérdekből ... teljes, feltétlen és azonnali kártérítés mellett lehet.” (Alk. 13. §. (2) bek.) Emellett a tulajdonformákat illetően van rögzítve: „a köztulajdon és a magántulajdon egyenjogú és egyenlő védelemben részesül” (Alk. 9. §. (1) bek.).

A gazdaság sajátos összefüggésként jelentkezik a tulajdoni rendet illetően, amelyet a jogi közgondolkodás leszűkítve a gazdaság részösszefüggésének vagy alrendszerének tart. Ez azonban ennél szélesebb tartalmat ölel föl, mivel az átfogó társadalmi rendet is meghatározza. A jogirodalom általában a tulajdonviszonyok jogi rendezését a magánjogba sorolja (a magánjog egyik részének tekinti), holott ez alkotmányos jelentőségű, és alkotmányban való szabályozást követel meg társadalmi jelentőségéből következően. Ezt támasztja alá a következő tétel: „A tulajdoni rend mutatja meg, hogy egy adott társadalomban az összes rendelkezésre álló javak mely része a tulajdon tárgya, és hogy az ilyen javak fölötti tulajdonosi hatalom kik között, milyen arányban oszlik meg”. (Lenkovics Barnabás: *Magyar polgári jog – A dologi jog vázlatja*. Bp. 1999. 59.)

3. *A gazdasági viszonyok jogi rendszerének folyamatában a jogász közgondolkodás a legfőbb jogágnak a magán- vagy polgári jogot tekinti,*

hiszen ez tartalmazza a tulajdoni és forgalmi viszonyok, valamint bizonyos nemvagyoni (személyi, örökösödési) viszonyok szabályozását. Általánosan elfogadott a polgári (vagy magán-) jog tárgyának e meghatározása: alapvetően a vagyoni viszonyokat, valamint a vagyoni viszonyokkal összefüggő nemvagyoni viszonyokat (pl. személyiségi jogok) szabályozza. A polgári jog hagyományos fölépítése – kontinentális jogrendszerekben – a polgári törvénykönyvben is rögzítve van, ezt a fölosztást alkalmazzák: általános rész, a személyi, a dologi jog, a kötelmi jog és az öröklési jog.

A vagyoni viszonyok körében kiemelkedő szerepe van a tulajdonjog intézményének; a tulajdon formái (köz- és magántulajdon), a tulajdonjog tartalma, a tulajdonjog védelme (s ebben a birtokvédelem) a mindennapi gazdálkodásban nagy jelentőségű. Emellett van a kötelmi jog, amely a vagyoni jog másik területként a kötelmi viszonyokat (vagyis azt a kötelezettséget, amely az egyik felet a másikkal szemben terheli) tartalmazza; s ennek két fő típusa van: a szerződési kötelelem és a kártérítési kötelelem. A szerződés megállapodás, a kártérítés jogellenes károkozás alapján áll. A sokféle kötelelem közül kiemelhető a jogalap nélküli gazdálkodás: ha az egyik fél vagyoni előnyökhöz jut a másik rovására, köteles ezt az előnyt visszatéríteni. Megjegyzendő: polgári jogon kívül is vannak kötelek más jogágakban is. Így a családi jogban (házassági vagyoni jogi kötelek), a szövetkezeti jogban (tagsági kötelek), a munkajogban (a munkaviszonyból eredő jogok és követelések), a társadalombiztosítási jogban (járulék és szolgáltatás iránti igények).

A polgári (magán-) jog mellett a családjog is tartalmaz gazdasági viszonyokra vonatkozó szabályokat a családi együttélés és együttműködés rendezése végett. Emellett jelentékeny szerepet gyakorol a gazdasági jog, amelynek főleg a gazdasági önszabályozás jogi védelmével és elkülönült jogdogmatikai megoldásával kapcsolatban van jelentősége. A gazdasági jogra épül még a gazdasági jogpolitika, amely a gazdasági élet szabályozási szükségletei közül a jogilag kivihető rendezést, közvetíti a jogi relevancián keresztül a jogi rendezés és eljárás útján.

GAT

GAZDASÁG ÉS TÁRSADALOM

Eőri Teréz: Hazánk mezőgazdaságának alakulása az utóbbi fél évszázadban,
különös tekintettel a nyugati régiókra

Lentner Csaba: A magyar lízingpiac sajátosságai és fejlődésének lehetséges
irányai

Samu Mihály: A jog és a gazdaság

Czike László: Az államadósság növekedése

Rétvári László: Természeti erőforrások a (tudomány)politika hullámverésében

Herczeg János: A magyar egészségügy privatizációjának sajátosságai

Fábián Attila: A piaci liberalizáció feltételei Kelet- és Délkelet-Európában

Fonda Ferenc: A gazdaságtudomány szilánkjai

Fonda Ferenc: Értékek és mértékek

2002/1

Társadalomtudományi folyóirat

A szerkesztőbizottság tagjai: Dr. Andrásy Adél, Dr. Dézsy József,
Dr. Fecske Mihály, Dr. Gidai Erzsébet (a szerkesztőbizottság elnöke)

Megjelenik félévente

Készült a soproni Felsőoktatásért Alapítvány támogatásával

GT

A szedést Bosnyákovits Józsefné készítette,
a tördelés Takács Eszter munkája.
A nyomtatás 2002 novemberében készült.

Szerkeszti: Kormányosné Aranyi Krisztina

Felelős kiadó: Dr. Gidai Erzsébet
Kiadja a „Prognózis 2000” Alapítvány
ISSN 0865 7823

Tartalom

GAZDASÁG	5
Eőri Teréz: Hazánk mezőgazdaságának alakulása az utóbbi fél évszázadban, különös tekintettel a nyugati régiókra.....	5
Lentner Csaba: A magyar lízingpiac sajátosságai és fejlődésének lehetséges irányai	29
Samu Mihály: A jog és a gazdaság.....	43
Czike László: Az államadósság növekedése	65
TÁRSADALOM ÉS POLITIKA	81
Rétvári László: Természeti erőforrások a (tudomány)politika hullámverésében.....	81
Herczeg János: A magyar egészségügy privatizációjának sajátosságai ..	91
NEMZETKÖZI KITEKINTÉS	114
Fábián Attila: A piaci liberalizáció feltételei Kelet- és Délkelet-Európában	114
RECENZIO	126
Fonda Ferenc: A gazdaságtudomány szilánkjai	126
Fonda Ferenc: Értékek és mértékek.....	130

Czike László

Az államadósság növekedése

1. A FOGALMAK, ADATOK ÉS INFORMÁCIÓK ÉRTELMEZÉSI PROBLÉMÁI

Az államadósság legfontosabb összevont adatai a rendszerváltás óta már publikusak ugyan, csak hogy egy rendkívül sajátos „módszertan” szerint. Az állam rendszertelen időpontokban, valamelyik nyomtatott sajtóorgánumban „közli” azt az adatot – *általában a nettó külső államadósságot, és/vagy az eltelt időszakban beáramlott tőkebefektetések, vagy a valutatartalékok összegét* –, amelyek a politikai marketing szempontjai alapján számára a legkedvezőbb propaganda. A mindenkori parlamenti ellenzéki pártok viszont többnyire a bruttó külső és belső államadósság növekményét emlegetik fel; tekintve, hogy *minden folyó kiadásként megjelenő kamatot a bruttó adósság összegei után kell fizetni*, ami a kormánypárt számára terhelő.

Aki mélyebb pénzügyi és közgazdasági elemzés céljából kutatni akarja az államadósság összefüggéseit, az az 1990 előtti időszak adatait tekintve *szinte reménytelen (teljesíthetetlen) feladatra* vállalkozik. Az 1990-es, tehát a rendszerváltás utáni információk már többségük maradéktalanul hozzáférhetők – a Magyar Nemzeti Bank havi gyorsjelentéseiből, a költségvetési és zárszámadási dokumentációkból, valamint a KSH kiadványaiból –, a tények jobbára feltárhatók, bár nem minden számszerű ellentmondástól mentesen.

Hozzá kell tennem mindazonáltal, hogy *legalábbis magas rangú állami-hivatali (PM, MNB, APEH stb.), pénzügyi alkalmazottnak, országgyűlési képviselőnek, „bennfentes” pártszakértőnek, tanácsadónak kell lenni ahhoz, hogy valaki a szükséges dokumentumokhoz hozzáférhessen*. Megjegyzem, hogy ezen a szinten az „apologetikus viselkedés” teljes mér-

tékben kötelező; szinte kizárt, hogy aki munkaanyagként dolgozik ezekkel a kiadványokkal, az ne legyen lojális a beszámolóiban foglaltakhoz.

Jómagam is ezekből az anyagokból vettem az adatokat elemzéseimhez. Talán nem okozok túl nagy meglepetést, ha megemlítem, hogy a maximális lojalitás a beszámolókra oly mértékben jellemző, hogy az *MNB kiadványai mindig a Nemzeti Bank monetáris, az állami költségvetés kiadványai a Pénzügyminisztérium fiskális tevékenységének eredményességét mérik, méltatják*. Nem olvastam még olyan beszámolót, amely akár az állam, akár a bank bármelyik tranzakcióját kritika tárgyává tette volna; olyasmi viszont sűrűn előfordul, hogy az állam a bankot, a bank az államot okolja valamilyen „hibáért”, tévedésért. A másik probléma, hogy minden a tárggyal foglalkozó beszámoló *vagy fiskális, vagy monetáris szemléletet* tükröz; nem készül olyan integrált beszámoló, amely egységes és kritikus szemlélettel, politikai és állami függéstől mentesen elemezné a központi állami gazdaságpolitika, illetve a legkülönbébb (költségvetési és banki) pénzfolyamatok egymásra hatását, illetve együttes, közös végeredményét.

Mint említettem, sűrűn előfordulnak adatértelmezési és fogalmi problémák, amelyek egyfelől a mindenkori kormánypártok és a mindenkori ellenzék eltérő, gyakran homlokegyenest ellentétes álláspontjából, szemléletmódjából erednek, másfelől viszont abból, hogy a fiskális és a monetáris szaknyelv még ma is változatlanul *a reformkommunizmusból ránk maradt exkluzív, elitista zsargont* használja, amelynek terminológiája alapvetően az apológiát és a ködösítést szolgálta, ami a mai megértést is jelentősen megnehezíti.

Az Új Magyarország c. napilap – akkor éppen se nem kormánypárti, se nem egyértelműen ellenzéki (ezért bukott meg, számolták fel, illetve „alákították át” Napi Magyarországgá!) – 1997-ben interjújt közölt *Plenter Jánossal, a közgazdaságtudományok kandidátusával* Németh Zsolt újságíró tollából.

A cikk arról szól, hogy miért tér el egymástól gyökeresen a pénzügyek értékelése a kormányzati és jegybanki elemzésekben az ellenzéki közgazdászok megállapításaitól, illetve vajon jó megoldásokat alkalmaz-e az or-

szág pénzügyi vezetése az állandósult fizetésimérleg-hiány kezelésére? A továbbiakban idézek a „*Gondúzõ illúziókat kelt a pénzügyi politika*” című, illetve „*Magyar elmeszülemény a nettó adósság*” alcímű igen jelentős írásból, majd közben megjegyzéseket és magyarázatokat is fűzök egyes fontosabb kitételeihez.

„A Nemzetközi Valutaalap hivatalos kiadványa nem ismeri a bruttó-nettó külföldi adósság megkülönböztetését. Ez valójában egy magyar találmány, melynek célja az lehet, hogy elterelje a figyelmet a tényleges adósságtömegről. A Magyar Nemzeti Bank meghatározása szerint a nettó külföldi adósság a külföldi bruttó tartozásokból levont hazai követeléseket jelenti(?!) (Országadósságon a kormány, az MNB, a bankrendszer és az itteni vállalatok összáadósságát kell érteni.) Ez azt sugallja, hogy az eladósodás nem veszedelmes, hiszen csökkenõ mértéket mutat. Hangsúlyoznunk kell azt is, hogy országadósságról beszélünk, amibe beletartozik a vállalatok hitelfelvétele is, ami ma már 30 százalékot tesz ki. Természetesen Magyarországon mûködõ külföldi vállalatról is szó lehet, amelynek a külföldön felvett hitele is a hazai (!) fizetési mérleget terheli.” Csak helyesbítésként említem meg, hogy: (1) A nettó államadósság „helyesen” a tartozások és a követelések különbsége. (2) Mint láthatjuk, a Magyarországon mûködõ multinacionális részvénytársaságok külföldi hitelfelvételei is fokozhatják eladósodásunkat... **„A különbözõ hivatalos pénzügyi jelentésekbõl az tûnik ki, hogy ez a nettó adósságállomány (?!) többé-kevésbé megegyezik a devizatartalékokkal.”** (Megjegyzésem: az elõbbi értelmezési hiba folytatódik. A magyar „találmánynak” éppen az a „terminológiai furcsasága”, hogy nettóadósság-összegként a bruttó adósság és a devizatartalékok különbségét értelmezi, illetve tartja nyilván. Ez a módszer – részletesebben majd késõbb! – nyilvánvalóan sajátos „konyhaszabály”, amolyan pénzügyi nonszensz. Ez az oka melleleg annak is, hogy a mindenkori kormányok mindenkifelett a külföldi tőkebeáramlás növelését szorgalmazzák, ami a devizatartalékok növekedését is eredményezi, s ez „csökkenti” a nettó államadósságot.)

„S most jutottunk el a leglényegesebb kérdéshez: vajon a tartalékok miből állnak? Amennyiben ezek az összegek az ország növekedését szolgáló aktívák, terhelések nélkül, akkor ez valóban pozitív kép. Félő, hogy nem ez a helyzet. Legalábbis erre következtethetünk, hiszen az MNB még soha nem hozta nyilvánosságra a tartalékok összetételét. Így viszont a bruttó-nettó szójáték könnyen veszélyes lehet.” (Megjegyzésem: tekintve, hogy az ország fizetési mérlege már évtizedek óta tartósan passzív – s az államadósság a halmozódó hitelek miatt folyamatosan nő –, aligha rendelkezhetünk „valóságosan” saját tulajdonú, szabad rendelkezésű devizafelesleggel. Sokkal valószínűbb, hogy ez egy olyan „vegyes könyvelési tétel”, amely túlnyomó részben a külföldről beáramló készpénzbefektetésekből és a felvett kölcsönökből származik.)

„Valószínű, hogy megkérdőjelezhető a pénzügyi biztonság. A devizatartalékoknak négy-öt lényeges összetevője mutatható ki a nemzetközi pénzügyi gyakorlatban. Az egyik a beáramló működőtőke, ami devizában érkezik be az országba; ezt forintra váltva használják fel, s ezért általában nem támasztanak további devizaigényt az országgal szemben. A következő elem a magánszektor külföldön felvett hitele. Az előbbihez hasonló módon ez a deviza is tartalék lesz, de egy idő múltán ezt vissza kell fizetni. Ez már jövőbeni terhet jelent. A tartalék következő összetevője a jegybank által felvett külföldi hitelek összessége. Ismeretes, hitelfelvételhez gyakran folyamodik az MNB; ez is jövőbeni tehertétel. A tartalékok közé kell sorolni az ún. csúszó forintleértékelés előnyeit élvező spekulatív tőke beáramlását is. Ez általában fél évre jön be, távozik, ismét megjelenik, évente egy-másfél milliárd dollárt mozgat meg. Végezetül, átmenetileg, de jelentős szerepet játszik a privatizációs bevétel. Valójában (csak) ez lehetne az igazi tartalék, mert nem jár semmi kööttséggel. Természetesen ez a forrás véges: 1995 óta csökken, és hamarosan meg is szűnik. Mint látható, a tartalékok összetevői közül a három leglényegesebb – a magánszektor s az MNB által felvett hitel, és a spekulatív tőke – valójában hitel. Tehát a tartalékok mintegy 70-80%-a az. Amikor a pénzügyi

vezetés azzal dicsekszik, hogy nyolc-tíz milliárd dollár devizatartalékkal rendelkezünk, ezen valójában jórészt hitelt kell érteni, ami után ráadásul kamatot fizetünk. Mikor tehát 1996-ban arról beszéltek, hogy a nettó adósság 16 milliárd dollár volt, ehhez hozzá kell adni még további 7-8 milliárd dollárt az ún. tartalékból, ami után szintén kamatot kell fizetni. Összességében az állapítható meg, hogy mindig a bruttó adósságállományból kell kiindulni, amiből 1-2 milliárd dollár levonható a működőtőke, illetve a privatizációs bevétel jelenléteként, de a kamatterheink alapja mindenképpen a bruttó adósság.”

Megállapíthatjuk tehát, hogy „a bruttó-nettó” államadósság csak szójáték, lényegileg nem egyéb nyelvi bűvészműtatványnál, mint erre már utaltam a reformkommunista „pénzügyi tolvajnyelv”, a ködösítő zszargon említésekor. Sajnálatos, hogy a rendszerváltás utáni (polgári) kormányok és a pénzügyi menedzsment változatlan formában átvette ezt a nyelvezetet, ám ez is arra utal, hogy a nép felvilágosítása helyett továbbra is a ködösítés, a lényeges információk elhallgatása, a valós tények elkenése a fő cél. Adósságügyben mintha mindegyik kormány fején egyformán vaj lenne, jobbnak látják a bevált dezinformációs taktika folytatólagos alkalmazását, pedig hát a probléma gyökere, az eredeti (máig tovagörgetett) adósság 1990 előtt keletkezett...

Mellesleg szólván, ez is – mármint a társadalom dezinformálása adósságügyben – ugyanarról a töről fakad, mint a társadalmi tulajdon elprivatizálása körüli általános ködösítés; az a cél, hogy semmilyen módon ne lehessen ezeket az adatokat összesíteni, összevetni, egymásnak megfeleltetni, beazonosítani, elemzésre kész állapotba hozni, ki tudja, mit hoz a jövő...?!

Az a tény, hogy az államadóssággal és a privatizációval (és különösen a kettő összevetésével) kapcsolatosan a polgári és a szocialista kormányok tömegtájékoztatása semmiben nem különbözik egymástól, de együtt sem különböznek a reformkommunista felfogástól, szintén kollaborációra utal.

„Minthogy a tartalékok zöme adósság, csak tűzoltó munkával lehet egyfajta egyensúlyt fenntartani. Ennek egyik jele, hogy az MNB nem tesz mást, mint újabb hitelekkel tömi be a lyukakat. Lejár egy hitel, gyorsan felveszi a következőt. Hasonlóan jár el e kormány a költségvetési hitelek esetében. Ennek az a veszélye, hogy ha a magyar gazdaság külföldi megítélése romlik, az MNB nem kap, vagy csak nehezebben kaphat újabb hitelt. Ezek az összegek 3-4 hónap alatt eltűnhetnek, és pótlásuk elakadása miatt a forint külföldön összeomolhat. A thaiföldi események szomorúan példázzák, hogy szembe kell nézni bizonyos veszélyekkel. Az ottani pénz összeomlott, egész pontosan húsz százalékot veszített értékéből, annak ellenére, hogy hivatalos devizatartalékként az ottani jegybank 50 milliárd dollárt jelölt meg. Elemzők ezt a nagyságrendet kétségbe vonták, különös tekintettel előre megkötött határidős swap-ügyletekre. Ez bonyolult pénzügyi tranzakciót jelent; a mi szempontunkból a lényeg az, hogy a magyar devizatartalékok nyújtotta biztonság ebben az értelemben szintén megkérdőjelezhető.” (A helyzet máig semmit nem változott.)

„Érdekes, hogy az állítólagosan egyre csak javuló »nettóeladósodás« ellenére a fizetésimérleg-hiány érdemben nem csökken. Sőt, az eladósodás mértéke minden egyes év deficitjével értelemszerűen nő. Ha a fizetési mérleg hiányának megszüntetésére nem találunk megoldást, a bruttó adósság mindig növekedni fog. Ne felejtjük el, hogy hazánk az egy főre jutó adósságban a világ »élvonalába« tartozik! A krónikus fizetésimérleg-hiány ideiglenes kezelésére találták ki a külföldi spekulatív tőke behozását az országba. Ehhez a kamatlábat magasan kell tartani úgy, hogy a nyugati kamatszínvonalhoz és az árfolyamkülönbséghez képest további 4 százalékkal (!) magasabb hozamot biztosítsanak. Ez nagyon vonzó nyereség a spekulatív tőke számára! Az MNB ezért szán kulcsszerepet a csúszóárfolyamnak, mert ideiglenes megoldással így jut forráshoz. Valójában olyanhoz, mely a bruttó adósságot tovább növeli. Bár nem a jegybank feladata, de mindenkinek minden eszközzel azon kellene lennie, hogy a külkereskedelmi mérleget javítsa. De ehhez már velejéig új gazda-

ságpolitikára van szükség, aminek megalkotására a jelenlegi kormánykoalíció nem képes.” (Az Orbán-kormány 1998-tól valóban több olyan részintézkedést is hozott, ami ideig-óráig az „Új gazdaságpolitika” látszatát kellte. Az MNB például megszüntette a forint csúszó leértékelését...)

2. KÜLSŐ ÉS BELSŐ ÁLLAMADÓSSÁG, VALAMINT TŐKEADÓSSÁG

Vulgáris megközelítésben a magyar állam adóssága, eladósodása abból keletkezett, hogy *az állam rendszeresen többet költött, mint amennyi pénz (forint vagy valuta) a különféle pénzforrásai alapján a rendelkezésére állt.* A keletkezés forrása, a visszafizetés feltételei szempontjából **belső, külső és tőkeadósságot** különböztetünk meg.

2.1. BELSŐ ÁLLAMA DÓSSÁG

Az állam belső eladósodásának *klasszikus módszere, példája*, amikor az állami költségvetés rendszeresen túlköltekezik; többet költ, mint amennyit a bevételei lehetővé tennének, s emiatt deficittel zárja a költségvetési évet, a hiányt pedig belföldi vagy külföldi hitelek felvételével, *praktikusan államkötvények kibocsátásával* pótolja. Magyarországon a rendszerváltás után az államnak még nem volt jelentős összegű felhalmozott belső adóssága, a belső eladósodás folyamata az 1990-es években bontakozott ki. Miután a költségvetést immár tizenkét éve, minden évben *tervszerűen, eleve hiányra apellálva* állítják össze, nem csodálható, hogy öngerjesztő folyamat indult be: az eladósodó állam a felvett, halmozódó kölcsönök után növekvő összegű éves kamatszolgálatot teljesít, ami a folyó kiadások egyre nagyobb hányadát emészti fel. Sok év elteltével kialakult az a „megalapozott” praxis, miszerint a büdzsét „már csak az adósságszolgálat kamatkiadásai miatt is” növekvő hiányra tervezik. A dolog még magyarázható lenne, ha az állam *a túladóztatás elkerülése* érdekében, elkerülhetetlen szociális vagy egyéb, népjóléti kiadások fedezete céljából költenne rendszeresen túl, de nem így áll a helyzet. A magyar lakosság 1990 óta növekvő

mértékben, túlzott arányban fizet adót; a költségvetés jövedelemelvonó, koncentráló igénye egyfolytában fokozódik, mégis a bevételeit meghaladó kiadásokat eszközöl minden évben. Ennek alapvetően az *államapparátus abszolút és relatív túlméretezettsége* az oka, illetve az, hogy a letűnt társadalmi rendszertől örökölt bizonyos „nagy elosztási rendszerek” (pl. egészségügy, társadalombiztosítás, szociális rendszer stb.) reformja a mai napig nem valósult meg. Az állam funkciói nem eléggé hatékonyak; a túlszervezettség mellett egyes területeken (lásd: a zárójelben) kifejezett szervezetlenség uralkodik. Mivel az állam „nemigen tudja eldönteni”, hogy mely területeket tekintse stratégiai távlatban „a saját portfóliójának”, egyes viszonylatokban feleslegesen kézi vezérel, máshol viszont kifejezetten „elhanyagolja” a feladatait. Mindezek a körülmények jelentős többletkiadásokat tesznek látszólag „szükségessé” évről évre növekvő mértékben. A túlköltekezés, a hiány rossz beidegződés. Az állandósult deficitet az állam karcsúsításával, működésének racionális alapokra helyezésével kellene felszámolni, mert az adóterhelés tovább már nem fokozható, csupán a multinacionális cégek irányában.

A vonatkozó nemzetközi normák (EU, Világbank, IMF stb.) megtiltják, hogy a Magyar Nemzeti Bank, az ország jegybankja – amely deklaráltan független a mindenkori kormánytól – bármilyen formában finanszírozza a költségvetés hiányát, rendszeres túlköltekezését. Így az állam – főként kötvények révén – a gazdaság *szinte minden más szereplőjének* eladósodott, ami igen sokba kerül. Talán *épp az állam reménytelen eladósodása* a szabályok fő célja...

Az állam belső adóssága 2002-ben meghaladta a **9 ezer milliárd** forintot.

2.2. KÜLSŐ ÁLLAMADÓSSÁG

A magyar állam külső adóssága – 1970 és 1989 között, tehát még a bukott rendszer időszakában – úgy keletkezett, hogy a Magyar Nemzeti Bank külföldi kölcsönöket vett fel USD-ben, a magyar állam nevében. A hitelek eredeti ideológiája, célja a magyar gazdaság technikai modernizá-

lása volt. Az 1970-es években (a IV. és az V. ötéves tervidőszakban) addig soha nem látott mértékű, összegű beruházásokra, gébeszerzésekre került sor; mindenekelőtt az infrastruktúra (pl. a hírközlés, a távközlés stb.) területén. A beruházások mindenekelőtt a kommunista állampárthatalom erősítését, stabilizációját és önvédelmét szolgálták; így az előkészítés során csupán csak másodlagos szerepet kapott a gazdaságosság, a jövedelmezőség, a megtérülés követelménye, jelentős volt az improduktív építések aránya is. Az 1970-es években felvett (IMF és világbanki) hiteleket az MNB (az állam) nem tudta visszafizetni, sőt a kamatok fizetésére sem volt önerőből képes. Erre részben a felvett hitelek rendkívül hátrányos kondíciói, részben pedig a külkereskedelmi mérlegünk, a cserearányok tragikus romlása (vö. olajárrobbanás) ad magyarázatot. Az állam arra kényszerült, hogy *már 1982-től a kamatok fizethetősége érdekében vegyen fel egyre újabb hiteleket*. Ezzel beindult az ún. „adósságszpirál”, amelynek a mai napig nincsen vége. A magyar gazdaság csekély és egyre csökkenő teljesítőképessége folytán az 1980-as évek végére a külső adósság 20 milliárd USD fölé nőtt...

Közvetlenül a rendszerváltást (1990) megelőzően *Németh Miklós*, az utolsó reformkommunista kormányfő nyilvánosságra hozta, hogy a magyar állam bruttó külföldi adóssága 20,5 milliárd USD, ami döbbenetes meglepetés volt, hiszen egyrészt az államadósság-adatok mindaddig titkosak voltak, másrészt a valós összegről „senki nem tudott”, legalábbis úgy tett, mintha nem tudna róla...

A rendszerváltó magyar állam (nevében az Antall-kormány) jogfolytonosan átvállalta a külső államadósság folytatólagos szolgálatát. Tette ezt annak ellenére, hogy egyfelől a nemzetgazdaság állapota 1990–1991-ben zuhant a mélypontra, másfelől viszont „más körülmény” nem kényszerítette erre. Fenn akarták tartani az ország hitelképességét – így szólt a magyarázat...

A korszak tényeivel, eseményeivel ennél részletesebben „*A rendszerváltás 12 évének politikai gazdaságtana*” című előző tanulmányomban írtam.

Az ország hitelképességét „természetesen” csak úgy sikerült változatlanul fenntartani, hogy – *a fizetésimérleg-hiányunk kiegyenlítése, a kamatok*

fizetése, az aktuális adósságszolgálat teljesíthetősége érdekében – újabb, sok milliárd dolláros hiteleket vettünk fel annak ellenére, hogy az „állami” vagyon kampányszerű privatizációja már 1990–1991-ben is nagy összegű bevételeket hozott. Mindezek eredőjeként a bruttó külső adósság 1994-ben elérte **a 25 milliárd USD-t**, miközben a forint USA-dollárhoz viszonyított paritása a vágató infláció miatti sorozatos leértékelések következtében évi 15-20 százalékkal romlott.

A Horn-kormány időszakában, 1994–1996-ban, a külgazdasági mérleg mély válságot mutatott; **a fizetési mérleg hiánya** az 1993. évi 3,5 milliárd USD-ről **1994-ben 3,9 milliárd USD-re szökött fel, majd 1995-ben 2,5 milliárd USD-re mérséklődött**. (A mérleghiány 1991–1992-ben csak 0,3 milliárd USD volt.) Az infláció ezekben az években – 25-30%-os maximummal – tetőzött.

Mindezek következményeként a bruttó külső államadósság 1995–1996-ban megközelítette, majd meghaladta **a 33-35 milliárd USA-dollárt**. Történt ez mindannak ellenére, hogy a privatizáció nagy lendülettel folyt, és jelentős devizabevételeket is produkált. A Horn-kormány az ország fizető- és hitelképességének megőrzése céljából alapvető feladatának tekintette az államadósság csökkentését, ezért rendkívüli privatizációs intézkedéseket hozott.

A komplett energiaszektor nagy sietséggel végrehajtott értékesítése közel **4 milliárd dolláros extrabevételt** eredményezett, miáltal mind a bruttó, mind a nettó külső államadósságot sikerült komoly mértékben mérsékelni.

A nettó adósság 1991–1993 között **14-15 milliárd USD között** mozgott, a tetőpontját 1994-ben érte el **19 milliárd dolláros** csúccsal, azóta pedig folyamatosan, fokozatosan „csökken”. A csökkenés egyrészt az említett rendkívüli privatizációs értékesítés (1996–1997) „diszkrét” következménye; másrészt az Orbán-kormány időszakában (1998–2002) sikerült – különböző konverziókkal – „megállítani” a bruttó államadósság növekedését, miközben a devizatartalékok a külföldi tőke beáramlása révén folyamatosan növekedtek, s így „a nettó adósság csökkenését” eredményezték...

Az Orbán-kormány 1998-ban **23 milliárd USD bruttó külső államadósságot** (a nemzetgazdaság adóssága ennél nagyobb, 31 milliárd USD volt)

„örökölt” a Horn-kormánytól; majd már 2002-ben **25 milliárd USD-vel** (a nemzetgazdaság adóssága 33 milliárd USD) „adta át a stafétabotot” a Medgyessy-kormánynak.

Az állam „nettó” adóssága 2002 elején 2,1, a nemzetgazdaságé pedig 9,5 milliárd USD volt. A devizatartalék összege mintegy 23 milliárd USA-dollár.

2.3. TŐKEADÓSSÁG

Államadósság azonban nem csupán *külső vagy belső, effektív készpénz-(hitel-)tartozások* formájában értelmezhető (amelyért „kamatszolgáltatot” kell fizetni), hanem ún. „tőkeadósság” képében is (ennek költsége a „profit-szolgáltat”). Előrebocsátom, hogy ebben a tekintetben nagymértékben saját becsléseimre vagyok utalva, hiszen sem a privatizáció összevont devizabevételi adataival, sem a devizatartalék valós összetételének ismeretével nem rendelkezem. Ilyen statisztikai összesítések vagy nem készülnek, vagy nem publikusak. (Esetleg azért nem készülnek, mert nem publikusak.) Arról van szó, hogy a mai Magyarországon, a magyar állam földrajzi és államjogi területén működő, az egyetemes részvénytulajdon fogalmi keretébe tartozó portfólió (működőtőke) mintegy 80%-a *multinacionális tulajdon*, ami csak „helyileg” termeli nálunk a profitot, a valós tulajdonjoga *sem értékben, sem természetben (naturáliában)* nem a miénk. A tárgyi működőtőke a magyar nemzetgazdaság szerves része, sőt az ország gazdasági növekedésének fundamentuma. Munkahelyet, megélhetést biztosít több millió munkavállaló számára, akik pedig adó-és járulékbefizetéseket teljesítenek az állam felé, amelyekből az állami költségvetés működik. Magyarán: a nemzetgazdaság, az állam és a lakosság olyan tőketulajdonnak „köszönheti” a pusztta létét is, amely nem az övé, személytelen, egyetemes részvénytulajdont képez...

A külföldi multinacionális tőketulajdon kizárólag azért van Magyarországon, hogy a világ átlagos profitrátájának megfelelő mértékű profitot termeljen, és azt szabad rendelkezésre (felhasználásra) kivigye az országból.

Az átlagprofit – a tőke általános tulajdonságaiból fakadóan – tendenciájában megegyezik a kamattal, ami a banki kölcsöntőke (mint befektetés) profitja, hozadéka. Ez azt is jelenti, hogy az országban működő mindenfajta *hitel vagy befektetés* teljesen egyformán viselkedik: idegen tulajdon, portfólió, mely profitra vár. Így tehát nemcsak az effektív hitelállomány állami (vagy nemzeti) adósság, hanem minden idegen részvénytulajdon is, ami az országban működik.

„Adósság” minden olyan külső tőke, amely a magyar munkából gazdagodik, hiszen ahhoz, hogy „megváltjuk profittartozásunkat”, meg kellene venni...

2.3.1. Külfölditőke-befektetések

Plenter János közgazdász már idézett interjújának – amelyhez hasonló népfelvilágosító, ismeretterjesztő (és mégis közérthető) előadást a tárgyban azóta sem olvastam – nyomdokain haladva *alapos okkal feltételezhető*, hogy a devizatartalék már említett „titokzatos” tartalma döntő hányadában a külfölditőke-befektetéseket, még hozzá azok rendszerváltás óta felhalmozott összegét tartalmazza. Még az is lehet, hogy ez a könyvelési tétel egyfajta „garanciális tartalékot” takar, nem várt politikai események esetére... Arról van szó, hogy a magára valamit is adó külföldi tőke természetesen csupán akkor fektet be Magyarországon, ha állami garanciákat kap a kormánytól. A garanciák arra vonatkozhatnak, hogy *vis major esetén* az állam köteles a befektetésnek megfelelő eredeti devizanemben visszafizetni „tartozását” a külföldi befektetőnek. A befektetett pénzeszeget pedig – legalábbis papíron – „tartalékban tartják” (könyvelik) mindaddig, amíg a befektetés fennáll. *Vis major* lehet pl. a „forradalmi” lázadás, a politikai anarchia, a katonai puccs, a totális államcsőd, „rendszervisszaváltás” vagy visszaállamosítás. Ezen esetekben a befektetés „visszajár”, amire garanciális tartalékot képeznek...

Tekintve – most Orbán Viktornak arra, a már hivatkozott tanulmányomban részletezett „teóriájára” gondolok, amely szerint „elég”, ha évente átlagosan akkora összegű külfölditőke-befektetés áramlik be, amennyi

átlagosan a fizetési mérleg hiánya”–, hogy a fizetési mérleg a rendszerváltás (1990) óta kb. ugyanannyi hiányt halmozott fel, mint amennyi ma a devizataralék kimutatott összege (23,2 milliárd USD), indirekt módon ez a fentiek igazolása. (Nem lehet véletlen az sem, hogy a devizataralékokat nem részletezik.)

Ez a halmozott befektetési összeg „profitköteles”, tehát tőkeadósság...

2.3.2. Privatizációs befektetések

Mint mondtam, ismeretlen a privatizációs devizabevételek (1990–2000) halmozott valós összege. Ehhez csak nagyvonalú becslések, következtetés útján juthatunk el. „*A rendszerváltás 12 évének politikai gazdaságtana*” című tanulmányomban is említettem, hogy a kampányszerű privatizáció előtt kb. 60-100 milliárd USD-re volt becsülhető a nemzeti működőtőke összértéke. Ennek a *hivatalosan soha fel nem értékelt* működőtőkének mintegy 80 százaléka került multinacionális tulajdonba 1990 és 2000 között a privatizáció során. Ez a (cca. 64 milliárd USD értékű) vagyon a külföldiek részére történt eladás során átlagosan 20 százalékos áron kelt el, ami azt jelenti, hogy a privatizációs devizabevétel mindösszesen ***szerény 13 milliárd dollárra tehető***. Ez is tőkeadósság, hiszen a vásárolt portfólió *profitkövetelmény szempontjából* ugyanúgy viselkedik, mint a befektetés útján szerzett portfólió, *de* nem ám a megvásárlási (privatizációs) árán számítva, hanem eredeti (64 milliárd USD) értékén! A sikeres alkuból származó haszon ugyanis a tőkés privatizátorok „árfolyamnyeresége” volt, bennünket azonban a portfólió valós értékének tőkeadóssága terhel...

Az elmondottak alapján úgy vélem, hogy ***Magyarország tőkeadóssága*** – amely után tőke-, illetve éves profitgaranciális „kötelezettségünk” áll fenn – ***23+64=87 milliárd dollár***, ami az effektív hiteltartozáson túl jelentkezik.

4. BRUTTÓ ÉS NETTÓ ÁLLAMADÓSSÁG; A NEMZETGAZDASÁG ADÓSSÁGA

Mint az előzőekből világosan láthattuk: *az ún. „nettó államadósság”* atavisztikus szemfényvesztés, amely csak arra szolgál, hogy a mindenkori kormány „megnyugtassa a lelkiismeretét” – *minden rendben van!* –; elterelje a saját és a „nemkívánatos kíváncsiskodók” figyelmét az államadósság valós alakulásáról, valós nagyságáról, ami után a terheket fizetjük...

Ha belegondolunk, azonnal megértjük, miért nincs valóságalapja az állami „hivatalos nettó adósság” számításának! Normális esetben (így van ez a vállalatok, társaságok kettős könyvvitelében is) *a tartozásokkal csakis a követelések vethetők egybe*, vagyis: ha én tartozom (mi tartozunk) valakinek – az *bruttó tartozás*; ha más tartozik nekem (vagy nekünk) – az nekem (vagy nekünk) *bruttó követelés*. A kettő különbségét – ha a tartozásunk a nagyobb! – elnevezhetjük, „*nettó tartozás*”-nak, a bármilyen más módszerrel számított „nettó adósság” elnevezésnek nincs ismeretelméleti alapja...

Tudni kell: manapság már nem jellemző, hogy más országok jelentősebb dollárösszeggel tartoznának Magyarországnak, viszont az 1990-es évek első felében egész más volt a helyzet, a volt szocialista országok egy része az utolsó KGST-évek dollárelszámolásaiból adódóan nagy összegekkel – *százmillió dollárokkal is* – tartozott nekünk. *Az ún. „orosz államadósság”* – amelynek a még mindig több százmillió maradványösszegét hónapokkal ezelőtt értékesítette az Orbán-kormány egy bécsi cég közvetítésével – pl. *1,7 milliárd USA-dollárra* rúgott. (Az összes bruttó követeléseink kiugró évi, legmagasabb összege is csak néhány milliárd dollárt tett ki, szemben a húsz-egynéhány milliárd dolláros bruttó külső államadóssággal.)

Most vizsgáljuk meg, hogyan is számítja az állam pénzügyi menedzsmentje a „nettó államadósságot”? Úgy, hogy a bruttó külső államadósságból – ami után az összes kamatokat, terheket fizetjük – *levonja a devizatartalékok összegét, amely „devizatartalékok” nyilvántartott tételeit azonban nem hozza nyilvánosságra!* Plenter János konzervatív közgazdász be-

mutatott levezetéséből nagyjából kiderül, miből is állnak a *devizatartalékok*: semmi olyanból, ami okkal-joggal levonható lenne az államadósságból, sőt, sokkal inkább olyan tételekből, amelyek valójában növelik, terhelik azt. De vajon mi lehetett az eredeti elgondolás alapja? Nyilván az, hogy ha valóban „*készpénzes*” *valutatartalékokkal* rendelkezünk, akkor azok összegét levonva „megkapjuk az ún. nettó adósságot”, azt az összeget, amelynek a kifizetésére momentán nem rendelkezünk pénzeszközökkel. Körülbelül így: ha tartozom valakinek mondjuk *tízezer forinttal*, és a zsemben vagy a bankszámlámon van *háromezer forintom*, akkor „a nettó adósságom” *hétezer forint...* Csakhogy „a devizatartalékok” tételei – amint korábban láttuk – egyáltalán nem valuta-készpénztartalékokról szólnak, hanem tartozásokról! Ezért a „nettó” államadósságnak a közvélemény hivatalos tájékoztatására szánt – előbb ismertetett – „eredményei” egyszerűen dezinformációk; csak az olvasók félrevezetésére szolgálnak, ami demokráciában szokatlan...

A valós helyzetről szóló tájékoztatás kizárólag a bruttó külső államadósság kozmetikázatlan közlése lehet, hiszen a büdzsét – és az adókon keresztül a lakosságot – effektíve terhelő kamatköltségeket a bruttó adósság után kell számítani, illetve fizetni.

Amióta az Orbán-kormány néhány évvel ezelőtt ténylegesen megteremtette a *forint konvertibilitását*, és megszűnt a Magyar Nemzeti Bank ún. *devizamonopóliuma*, azóta – mivel a gazdálkodó szervezetek önállóan, az MNB-től függetlenül is vehetnek fel külföldi hiteleket – a külső államadósság *két részre* bomlik: az állam és a gazdálkodó szervezetek külön adósságára; s a kettő együtt teszi ki **a nemzetgazdaság teljes adósságállományát**.

A bruttó külső államadósság összege 2002. január 19-én 24,9 milliárd USD, a magyar nemzetgazdaság teljes külső adóssága pedig 32,7 milliárd USD volt a Magyar Nemzet c. napilap közlése szerint.

2.5. AZ ADÓSSÁG NÖVEKEDÉSÉNEK OKAI ÉS TRENDJE

Az eddig elmondottak alapján megállapíthatjuk, hogy a magyar állam, illetve a magyar nemzetgazdaság összesített adóssága *belső és külső, effektív és látens, készpénzes és ún. tőkeadósságból* áll, az alábbiak szerint:

- az állam belső adóssága (USD-ben kifejezve) = 32,5 milliárd USD;
- az állam külső adóssága (USD-ben kifejezve) = 24,9 milliárd USD;
- a gazdálkodó szervezetek adóssága (USD) = 7,8 milliárd USD;
- „befektetések” devizatartaléka (USD) = 23,2 milliárd USD;
- külföldi tőketulajdon („tőkeadósság”, USD) = 64,0 milliárd USD,

ami mindösszesen 65,2 milliárd USD készpénzadósságnak, illetve 87,2 milliárd USD becsült, „tőke”-adósságnak felel meg.

Az adósság halmozódó növekedésének *eredeti oka a kamatos kamattal történő visszafizetési mechanizmusban*, a rendszerváltás előtt visszafizet-hetetlené felduzzadt, eredeti adósságban (20,5 milliárd USD) rejlik.

Az okokat ennél részletesebben „*A rendszerváltás 12 évének politikai gazdaságtana*” című tanulmányomban elemeztem. A növekedés trendjét a számok beszédesen szemléltetik. Ehhez még csak annyit lehet hozzátenni, hogy 1 USD kitermelése ma *több mint háromszor annyi* forintba kerül, mint az eredeti, 20,5 milliárd USD-adósság „keletkezésének” időpont-jában, vagyis 1990-ben, a gazdasági és politikai rendszerváltás előtt... Vegyünk hozzá ehhez még azt, hogy Magyarország gazdasági teljesítménye az elmúlt 12 év „kapitalista fejlődése” során *éppen csak hogy újra elérte az 1989-es, a rendszerváltás előtti utolsó évi egy főre jutó GDP-t, valamint életszínvonalat*, fejlődési vonatkozásban tehát nem történt szinte „semmi” („pénz az ablakban” – mondják erre a kártyában), ámde a nemzetgazdaság mindeközben reménytelenül eladósodott: 1990-ben még 20,5 milliárd USD készpénzadósságunk állt szemben a 60-100 milliárd USD-re becsült összértékű működőtőkénkkel; 2002-re mindez „megfordult”, 15-20 milliárd USD maradék saját tőkevagyon áll szemben 65,2 milliárd USD készpénzadóssággal, illetve 87,2 milliárd USD „becsült” tőkeadóssággal... Érdeemes volt?!

GAT

GAZDASÁG ÉS TÁRSADALOM

Eőri Teréz: Hazánk mezőgazdaságának alakulása az utóbbi fél évszázadban,
különös tekintettel a nyugati régiókra

Lentner Csaba: A magyar lízingpiac sajátosságai és fejlődésének lehetséges
irányai

Samu Mihály: A jog és a gazdaság

Czike László: Az államadósság növekedése

Rétvári László: Természeti erőforrások a (tudomány)politika hullámverésében

Herczeg János: A magyar egészségügy privatizációjának sajátosságai

Fábián Attila: A piaci liberalizáció feltételei Kelet- és Délkelet-Európában

Fonda Ferenc: A gazdaságtudomány szilánkjai

Fonda Ferenc: Értékek és mértékek

2002/1

Társadalomtudományi folyóirat

A szerkesztőbizottság tagjai: Dr. Andrásy Adél, Dr. Dézsy József,
Dr. Fecske Mihály, Dr. Gidai Erzsébet (a szerkesztőbizottság elnöke)

Megjelenik félévente

Készült a soproni Felsőoktatásért Alapítvány támogatásával

GT

A szedést Bosnyákovits Józsefné készítette,
a tördelés Takács Eszter munkája.
A nyomtatás 2002 novemberében készült.

Szerkeszti: Kormányosné Aranyi Krisztina

Felelős kiadó: Dr. Gidai Erzsébet
Kiadja a „Prognózis 2000” Alapítvány
ISSN 0865 7823

Tartalom

GAZDASÁG	5
Eőri Teréz: Hazánk mezőgazdaságának alakulása az utóbbi fél évszázadban, különös tekintettel a nyugati régiókra.....	5
Lentner Csaba: A magyar lízingpiac sajátosságai és fejlődésének lehetséges irányai	29
Samu Mihály: A jog és a gazdaság.....	43
Czike László: Az államadósság növekedése	65
TÁRSADALOM ÉS POLITIKA	81
Rétvári László: Természeti erőforrások a (tudomány)politika hullámverésében.....	81
Herczeg János: A magyar egészségügy privatizációjának sajátosságai ..	91
NEMZETKÖZI KITEKINTÉS	114
Fábián Attila: A piaci liberalizáció feltételei Kelet- és Délkelet-Európában	114
RECENZIO	126
Fonda Ferenc: A gazdaságtudomány szilánkjai	126
Fonda Ferenc: Értékek és mértékek.....	130

TÁRSADALOM ÉS POLITIKA

Rétvári László

Természeti erőforrások a (tudomány)politika hullámverésében

A természeti erőforrások interdiszciplináris kutatása, a témakör hazai elveinek és gyakorlatának vizsgálata egyidős a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) kebelén belül életre hívott Föld- és Bányászati Tudományok Osztálya (ma X., Földtudományok Osztálya) szervezetével. A 60-as évek közepén *Szádeczky-Kardoss Elemér* akadémikus – akkori osztálytitkár – az újonnan létesült osztály koncepcionálisan előrevetített tudományos profiljává éppen a *természeti erőforrások ágazati és komplex vizsgálatát* tette meg. Beleértve ebbe az akadémiai és az Akadémián kívüli kutatóbázis kutatásainak irányítását, de részben az alkalmazott, a fejlesztési vizsgálatok koordinációját is.

A FELVIRÁGZÁS ÉVEI

Az Országos Távlati Tudományos Kutatási Terv (OTTKT) kialakításától (1970–1971) kezdődően annak befejeződéséig (1985) egyre táguló tartalommal, korszerűsödő szervezeti keretben folytak a kutatások. A 70-es években az MTA és a Központi Földtani Hivatal (KFH) tárcaszinten, két ötéves tervre lebontott kutatási programban irányította és finanszírozta *Az ország természeti erőforrásainak kutatása és feltárása* elnevezésű főirányt, miközben a kapcsolódások koordinációját a két támogató szerv tárcaközi együttműködésben – gyakorlatilag a X. Osztály keretében – oldotta meg. Az MTA–KFH intézeteiben végzett széles körű vizsgálat, illetve a természeti erőforrások multidiszciplináris értelmezése vezetett arra, hogy a 80-as évek első felében a X. Osztály koncepcionális javaslatai, állhatatos munkálkodása eredményeként *Az ország természeti erőforrásainak átfogó tudományos vizsgálata* címmel indított, s az MTA főtítká-

rának felelősségével folyó kutatások országos kiemelést nyertek, és a főirány megvalósításában már hét főhatóság vett részt.

A természeti erőforrások folyvást érlelődő kutatási irányzata az e témakörbe tartozó egyetemes gondolkodás fő áramlataival is mindig lépést tartott. E lépéstartásnak természetes hazai következménye volt az is, hogy a koordináló szervezetnek kezdetben döntően földtudományi jellegét és ennek megfelelő irányítását a 70-es évek végére már határozottan a sokszínűség, a komplex szemléletmód (*Fülöp József, Pécsi Márton*) váltotta fel, beleértve az ásványi nyersanyagokkal való gazdálkodás (*Kapolyi László, Martos Ferenc, Zambó János*), illetve a gazdasági értékelés elvi kérdéseit (*Góczán László, Tóth Miklós*) is.

A 80-as évek első felében az országos szintű főirány szervezéséért felelős tudományos (koordináló) tanács profil szerint e kutatási irányzatba integrálta a termőföld és az erdő, illetve a vízvagyonnal és a légköri erőforrásokkal kapcsolatos tudományos kérdéseket. Továbbá multidiszciplináris koordináló tevékenységében a *meg nem újuló*, illetve a *megújuló erőforrások közös értékelési módszereinek* kimunkálására helyezte a hangsúlyt.

Az integrálódás időszakában (1981–85) sokasodtak az olyan állami megkeresések is, amelyek döntő mértékben éppen a természeti erőforrások *azonos elvi alapon folyó értékelési módszereinek* mielőbbi kidolgozását és gyakorlati alkalmazását kívánták volna meg. Mind a bős-nagymarosi vízlépcsőrendszer akadémiai felelősséggel végzett vizsgálata során (1982–83), mind pedig a nyirádi bauxitbánya-fejlesztésnek a hévízi gyógyhelyre gyakorolt környezeti hatás-változás-következmény összefüggések megítélésekor (1984, illetve 1988) az MTA főtitkára első szinten támaszkodhatott a főirány ilyen természetű kutatási próbálkozásaira és eredményeire, de még szervezetére (Természeti Erőforrások Koordinációs Iroda – TEKI, vez.: *Rétvári László*) is.

Végül is a 80-as évek első fele úgy értékelhető, hogy a széles tárcaközi összefogással folyó kutatások eredményeképpen jelentős eredmények születtek mind az *ágazati* (ásvány- és vízvagyon, termőföld, erdő, légkör), mind az *átfogó* (azonos elvi alapon végzett számbavétel és értéke-

lés) jellegű kutatási irányokban.¹ Az új ismeretek és főleg az elvi-módszertani eredmények fokozott mértékben hívták fel a figyelmet a természeti erőforrások hasznosítása során keletkező veszteségekre, a környezetben okozott károokra. Ezeknek a veszteségeknek, illetve kárhatásoknak egy része a beruházási eszközök korlátozottságából adódik ugyan, de másik – megítélésünk szerint nagyobb – részük az erőforrás-hasznosítások diszharmóniájából keletkezik.

A fentiekre tekintettel az OTTKT-t záró, illetve a Tudományos kutatások hosszú távú irányzatait (TKHI) indító döntéselőkészítés (1985) időszakában a természeti erőforrások kutatásának újabb, érdemi aspektusát – az azonos elvi alapon végzett számbavételi és értékelés módszertani munkálatainak továbbvitele mellett – a *környezeti összefüggésekben* kerestük. A kiemelést főleg az a felismerés készítette és sürgette, hogy a primer természeti erőforrások hasznosítása során egyre súlyosabb veszteségek, környezeti károk keletkeznek, legtöbbször éppen amiatt, mert az ásványi, víz-, föld- és erdővagyon területileg egymást fedve vagy éppen egymásba ágyazva jelentkeznek. Vagyis a jövő szempontjából a különböző erőforrások racionális, azon belül környezetkímélő hasznosításának tudományos megalapozásában láttuk azt a döntő szempontot és láncszemet, amelyek az ágazati kutatásokat is át kell, hogy hassák.

¹ Az országos főirány koordináló tanácsa és szervezete (TEKI) – a X. Osztállyal karöltve, s az MTA hivatala pénzügyi támogatását is élvezve – tevékenységében kiemelt figyelmet az átfogó témák irányítására, menedzselésére fordított. A TEKI, illetve a Központi Bányászati Fejlesztési Intézet keretében létesült együttesek munkájának eredményeként *alapl művek* születtek (*Kiinduló helyzetkép természeti erőforrásainkról* – szerk.: Révéri L., majd annak *kiegészítésére Javaslat természeti erőforrásaink értékelésére* – Ondvári Á., mindkét kötet a TEKI kiadásában, 1983-ban. A KBFI: *A természeti erőforrások számbavételének és értékelésének általános módszertani irányelvei* – 1984), és ugyanúgy a koordináló tanács szervezésében, a X. Osztály és a KFH gondozásában (utóbbi finanszírozásában) a legszélesebb szakma képviselői szólalhattak meg a *Természeti erőforrások* címmel útjára indított (szerk.: Fülöp J.), de a finanszírozási problémák miatt nyomban meg is rekedt műhelykötetben. A sokasodó, érlelődő eredmények láttán a X. Osztály 1984-ben a közgyűléshez kapcsolódó tudományos ülése témájául *Az ásványi nyersanyagfelhasználás és a környezet kapcsolata* tárgykört tette. A 13 elhangzott előadás anyagának közlését az *Időjárás* folyóirat szerkesztőbizottsága vállalta magára (1984. 5–6. sz.).

MÉG FÖLFELE A LEJTŐN

A fentebb vázolt elvek, tudománypolitikai megfontolások figyelembevételével választottuk a 80-as évek második felének időszakára *A természeti erőforrások összehangolt hasznosítását megalapozó kutatások* címet viselő programot. Megjegyezzük, hogy Magyarországon a természeti erőforrások hasznosításának, illetve védelmének szervezése napjainkig jórészt ágazati jellegű. Emiatt a különböző természeti erőforrások összehangolt hasznosításának gyakorlata – néhány kivételtől eltekintve – még nem alakulhatott ki. Pedig az közismert, hogy a különböző természeti erőforrások összehangolt hasznosítása nemcsak az ásvány-, víz-, és földvagyon védelme, de az egységes és oszthatatlan földrajzi környezetet ért ártalmak csökkentése nem kevésbé a terület-, illetve vidékfejlesztés szempontjából is elengedhetetlen és egyben hatékony eszköz.

Az 1985–86 fordulóján kidolgozott koncepciónk az akadémiai kutatóbázis – javasolt témáival – csak részben fedte le. Ezért is, de főleg a korábbi tervidőszak sikeres ágazatközi együttműködésére² gondolva, levélben fordultunk a természeti erőforrások kutatásában és hasznosításában érdekelt tárcákhoz, hogy egyrészt véleményezzék az ötéves időszakra (1986–90) kidolgozott elképzeléseinket, másrészt intézeteikhez kötött tematikai javaslatokkal juttassák kifejezésre csatlakozási szándékukat programunkhoz. Kiemeltük azt is, hogy – mint a múltban, ugyanúgy a jövőben is – a természeti erőforrások kutatása, eredményes (optimális) hasznosítása közös feladatunk és felelősségünk.³

A tárcáktól beérkezett vélemények mindegyike egyetértett elképzeléseinkkel, javasolataik néhány részletkérdésben pontosították is azokat, ugyan-

² Az eredmények összegezésének a TEKI köteteket szentelt *Természeti erőforrások – kutatási eredmények összefoglalása* (1981–85, ill. 1986–90) címmel (szerk.: Rétvári L. 1985, 1991).

³ Paradox helyzet, hogy a természeti erőforrások ágazati és komplex témái kutatásának fontosságát, illetve az erőforrás-hasznosítások diszharmóniájából adódó súlyos környezeti károsodások megoldását sohasem az „erőforrásgazda” minisztériumok, illetve a természet- és környezetvédelemért felelős tárcák, tárcaelődök finanszírozták, hanem mindig az MTA. Pedig ez utóbbinak *csak* szellemi erőforrásai vannak.

akkor időbeli egyeztetési problémákra, finanszírozási lehetőségeik korlátozottságára és minden egyéb nehézségre hivatkozva – az Országos Meteorológiai Szolgálat (OMSZ) kivételével – konkrét, intézeteikhez kötött témajavaslatokkal nem csatlakoztak programunkhoz. Ezért végleges tervünket *MTA–OMSZ tárcaközi kutatási programként* dolgoztuk ki ugyan – meghatározott fő témaköreinken belül helyt adva a későbbi csatlakozóknak is –, de konkrét, tematikailag részletesen kibontott tervet csak az említett két főhatóság kutatóhelyeinek annotációira támaszkodva készíthettünk. Végül is az MTA hivatala által indított, illetve megbízott koordinációs szervezete (programtanács, TEKI) keretében kimunkált tárcaközi program irányozta elő a 80-as évek második felére a fő kutatási témaköröket. Az ebbe foglalt témakörök egyrészt a TKHI kutatási feladataiból, illetve fentebb körvonalazott elgondolásainkból származtak. Tematikai tervünket azonban mindvégig kívánatos „kerettervnek” tekintettük, remélve az erőforrásgazda tárca és intézmények későbbi csatlakozását.

Az MTA és az OMSZ beterveztett közös tárcaközi kutatási programja az alábbi témakörökkel indult:

- a) a természeti erőforrások (*érték*)*katasztere*,
- b) a természeti erőforrások feltárásának és *komplex hasznosításának* természet- és műszaki tudományos megalapozása,
- c) a természeti erőforrások összehangolt hasznosításának *közgazdasági és jogi megalapozása*,
- d) a természeti erőforrások összehangolt hasznosítását szolgáló *környezeti hatásvizsgálatok*.

Megjegyeztük, hogy a témakörök kutatásaitól remélt eredményeket főleg a természeti erőforrások *azonos elvi alapon folytatott gazdasági értékelése* további munkálataiba kívánjuk integrálni. Ennek az ágazati érdekeltségeket is szolgáló gazdasági értékelésnek hangsúlyozott célja volt:

- a társadalmilag tartósan igénybe vett *legkedvezőbb* erőforrások kiválasztása,
- a hasznosítás hatásfokát növelő *technika és technológia* megjelölése,
- a *különbözeti járadék* számítása,

– a *környezetvédelmi optimum* meghatározása.

A részt vevő intézmények (MTA Napfizikai Observatórium, Bányászati Kémiai Kutatólaboratórium, Földrajztudományi Kutató Intézet, Geodéziai és Geofizikai Kutató Intézet, Geokémiai Kutatólaboratórium, Talajtani és Agrokémiai Kutató Intézet, illetve OMSZ és annak Központi Előrejelző Intézete, valamint az ELTE Geofizikai és a NME Bányaműveléstani Tanszéke) kutatási témái szerint annotált részletes tematika szakmai körökben ismertté vált. Mégis meglepetést okozott, hogy a természeti erőforrások hasznosításában érdekelt tárcák a tervciklus végrehajtása közben sem igyekeztek csatlakozni programunkhoz. Úgy látszik, a rendszerváltás előtti neuralgikus időben kisebb gondjuk is nagyobb volt, mint hogy távlatokban is gondolkozzanak. Csatlakozásra készséget csak az ugyancsak szellemi erőforrásokkal rendelkező Természettudományi Múzeum Föld- és Őslénytára, illetve a JATE Éghajlattani Tanszéke mutatott.

AZ AGÓNIA KEZDETEI

A programtanács és annak titkársága (TEKI), nem kevésbé a kutatóhelyek jó néhány kísérletet tettek az együttműködés szélesítésére, a kutatás működési feltételeinek javítására és az egyre apadó pénzügyi források pótlására. A tárcaközi főirány égisze alatt formálódott a *Környezetállapotot vizsgáló komplex rendszer* (KÖVIKOR) koncepciója (Ondvári Á.), s találtak időlegesen egymásra kft.-ben az *ügyet felvállaló* kutatóhelyek.

E sorok írója – a TEKI vezetőjeként – a természeti erőforrások támogatásának megszerzése szándékával több, akkor még finanszírozó főhatóságot (IM, KFH, OKTH) keresett meg, a 90-es évek elején az új minisztériumok közül is többet (PM, KVM, MÉM), és rendre jelentkezett pályázati kiírások idején kidolgozott pályaművekkel is. Mindhiába, mert a pályázati pénzek inkább „kellettek” a saját – akkor még létező – intézmények támogatására, vagy ha a téma egyadott kutatási alap minden rostáján átjutott, akkor maga az alap múlt ki (G-10). De az MTA, AKA, illetve OTKA

pályázati kiírásoknál sem kísérte erőfeszítéseinket kellő siker, még ha „taktikai” okokból Akadémián kívüli intézményekkel társultunk is.

A rendszerváltozáshoz közeledve, majd időben azon is túlhaladva, égető fontosságú témák napirendre tűzésével is magunkra kívántuk vonni a figyelmet (*Márföldi G. –Rétvári L.*: Bős-Nagymaros; *Rétvári L.–Tózsai I.*: Nyírád „kontra” Hévíz; *Nikodemus A.*: *Kockázattípusok a szénpiacon*; *Tóth M.*: *A természeti erőforrások közös értékelésének időszerűsége*; *Rétvári L.*: *Az erőforrások struktúraváltása*). A témákban vitauléseket rendeztünk, mindig valamennyi érdekelt meghívásával, „provokáló” rövid írásos anyagok előzetes kiküldésével.

A tudományos program kényszerű zárásakor (1990 vége) beszámolót kértünk a kutatásokban részt vevő intézményektől, mely kérésnek az intézetek annak ellenére színvonalasan eleget tettek, hogy a program koordináló szerve által vajmi kevés pénzügyi támogatáshoz jutottak.

A középtávú tematikai tervek és az elért kutatási eredmények összhangban álltak, az eredeti kutatási elképzelések döntő részben megvalósultak. 1991-gyel megszűnt a középtávú tervezés, és ezzel – sok más távlatos gondolkodást igénylő témakörrel együtt – kimúlt a természeti erőforrások átfogó, rendszerszemléletű vizsgálata is. Meggyőződésünk szerint döntően a korábban többé-kevésbé megbízható MTA-finanszírozás beszűkülése, illetve a Kmb-megrendelések elmaradása miatt. A legnagyobb össztársadalmi veszteség, hogy éppen a rendszerváltást követő években maradt érdemi tudományos háttér, működtethető kutatóbázis nélkül a természeti erőforrások azonos elvi alapon történő értékelését, az erőforrás-kataszter működtetését, illetve a környezeti hatásvizsgálatok bevezetését szolgáló ügymenet. Úgy véljük, a 90-es évek elején csak egy lépés választotta el az idetartozó intézeteket a működtethető számítógépes adatbázisok kiépítésétől, hardver- és szoftverfejlesztések tekintetében egyaránt. A „leblokkolás” egyik fontos tényezője lehetett, hogy az akkoriban kiszélesedő pályázati rendszer éppen az interdiszciplináris kutató-soknak, a komplex alkalmi együttesek létrehozásának nem kedvezett. Mert pl. szerényebb összegű diszciplináris kutatás finanszírozására in-

kább lehetett és lehet egyénnek, kisebb kollektívának OTKA-pályázatot elnyerni, mint ugyanezt intézményeknek.

Az utóbbi években a hazai természeti erőforrások kutatásának és hasznosításának *stratégiája* elbizonytalanodott. Nincs ma világos útmutatás a hasznosító ágazatok jövőbeli menedzseléséről sem, még inkább nincs arról az ipari, mezőgazdasági, infrastrukturális hálózat és szervezet perspektívájáról, amelyben a kutatásnak és a fejlesztésnek megújulva kellene partneri kapcsolatokra találni.

Mindenesetre az a bázis, ami a primer és a szekunder természeti erőforrások megismerésére, szolgálatára szerveződött a 70-es 80-as években, mára már akadémiai szinten is *alig kiismerhető*, a nem akadémiai pedig erősen lecsökkent, átalakult vagy egyszerűen megszűnt. A tulajdonosi szervezet, a piaci viszonyok, a világgazdasági környezet folytonos változása a korábban viszonylag konstansnak ítélt gazdasági ágazatokat, értékrendeket átrendezte, legfőképpen is a természeti erőforrások kutatásában és hasznosításában. Pl. a 15-20 éve még jónak ítélt, járadékot nyújtó termőföldjeink, illetve gazdaságosan kinyerhetőnek tartott ásványi nyersanyagaink előfordulásai sorra elértéktelenedtek, veszteséget termelnek. De még a vízkészlet-gazdálkodásnak is keményebb üzleti kihívásokkal, jól artikulált regionális (önkormányzati) érdekeltségekkel kell szembenéznie.

A VÉG UTÁN

Néhány kardinális kérdésben nem változik, *nem változhat* a primer természeti erőforrások megítélése. Mégpedig abban nem, hogy a természeti erőforrásoknak *létalap szerepe* van, illetve a különböző erőforrások hasznosítási formái közötti *kölcsönkapcsolat*, illetve az ezekkel összefüggő *környezeti állapot javításának jelentősége* folyvást növekszik. Vagyis létünk természeti feltételeinek minőségét alakító változások nyomán követeése, az elkerülhetetlen művi beavatkozások hatáskövetkezményeinek rendszeres mérések útján végzett megismerése, illetve a változásokat elő-

idéző okok és következményeik feltárása mindenképpen prioritást kell, hogy kapjon.

A kutatási irányzat kimúlását követő évtizedben végzett munkálkodásainkkal mind nagyobb nyomatékmal hirdetjük a természeti erőforrások létalap szerepén túl azok *valós értékben való kifejezhetőségének* fontosságát, és bizonyítottuk, hogy a természetvédelem, a célszerű környezetgazdálkodás nemcsak a „zöldek”, a környezetvédők szívügye és feladata, hanem legalább annyira az erőforráskutató szakembereké is. Pontosabban szólva: a természeti környezet adottságainak és erőforrásainak *optimális hasznosítása* ma már olyan sokirányú kérdéskör, amiben a védelem, illetve károkozás, a pazarlás megelőzése legalább annyira fontos, mint a termelési láncolat gazdaságossága.⁴ Munkáinkkal azt is sugallni igyekeztünk, hogy a természeti erőforrások – légyen az jó vagy „csak” gyöngé hozamú mező- vagy erdőgazdasági termőhely; műre való vagy „csak” potenciális ásványi nyersanyag; különböző „rendeltetésű” felszíni vagy felszín alatti víz, illetve egyszerűen „csak” földrajzi (élet)tér nem csupán a most élőkéi, hanem minden későbbi nemzedékéi. Azaz tisztán piaci mechanizmusokra ezek nem hagyhatók; ettől *nemzeti sorskérdések!* Az ilyen közgondolkodás, illetve interdiszciplináris kutató-tervezői szemlélet, döntéselőkészítési gyakorlat kialakulásához az együttműködési készségen kívül megbízható, *naprakész információk* szükségeltetnek. Azaz sokféle és rendszeres mérés, megfigyelés, az adatok számítógépes feldolgozása. Ezek alapján regisztrálhatók a környezeti változásokat előidéző ok-okozati összefüggések, és prognosztizálhatók a várható – előnyös vagy hátrányos – változások, illetve nevesíthetők a szükséges beavatkozások paraméterei.

A 90-es évek első felében több *felélesztési kísérletet* tettünk a természetierőforrás-gazdálkodás megváltozott gazdaságpolitikai helyzethez igazodó

⁴ E kérdéskört boncolgatja más-más aspektusból Tóth M.–Faller G.: *Törvényszerűségek az ásványi nyersanyag-gazdaságban*. Akadémiai Kiadó, 1996, illetve Révári L.: *A természeti erőforrások földrajzi értelmezése és értékelése*. Akadémiai Kiadó, 1989, valamint utóbbi számos tanulmánya, tudománynpszerűsítő írása.

rendszerbe foglalására. Ezt kívánta volna a megújuló erőforrások (föld, erdő) „nevesítésének” (privatizációjának), illetve az ásványinyersanyag-előfordulásaink koncesszióba adásának elvi megalapozása, és általában a nemzeti vagyon természeti erőforrás hányadának és benne pl. az energiaszektor megváltozott helyzetét tükröző korrekciós értékelése – privatizációjuk, végkiárusításuk előtt.

Az ügyben megkeresett minisztériumok azonban nemigen mutattak érdeklődést az általunk *sorsdöntőnek ítélt feladatok* elvégzetése iránt, sőt mintha zavarta volna őket a jelzett adatok, tények feltárása a tulajdonosi szervezet átalakítási folyamatában. Magam pl. az OMFH-hez benyújtott pályázatomban számítógépes adatbázisra helyezett természeti erőforrás-(érték)kataszter létrehozására és működtetésére tettem javaslatot, aminek bázisán az említett aktuálpolitikai célok közvetlen szolgálatán túlmenően az erőforrás- és környezetgazdálkodás, a területfejlesztés ügye – ágazati és önkormányzati – is nyerhetett volna.

A teljes igazsághoz tartozik, hogy a korábbi „rendszergazda” MTA illetékes testületei, valamint a bázisintézménynek számító MTA Földrajztudományi Kutató Intézet is elfordult a negyedszázadon át nekik rangot, pozíciót adó kutatási irányzattól, a legfontosabb finanszírozó Központi Földtani Hivatal pedig megszűnt. Azaz akkor szenderült el a természeti erőforrások negyedszázad munkájával felépített komplexuma, amikor valósfeltáró szerepére a legnagyobb szükség lett volna.

GAT

GAZDASÁG ÉS TÁRSADALOM

Eőri Teréz: Hazánk mezőgazdaságának alakulása az utóbbi fél évszázadban,
különös tekintettel a nyugati régiókra

Lentner Csaba: A magyar lízingpiac sajátosságai és fejlődésének lehetséges
irányai

Samu Mihály: A jog és a gazdaság

Czike László: Az államadósság növekedése

Rétvári László: Természeti erőforrások a (tudomány)politika hullámverésében

Herczeg János: A magyar egészségügy privatizációjának sajátosságai

Fábián Attila: A piaci liberalizáció feltételei Kelet- és Délkelet-Európában

Fonda Ferenc: A gazdaságtudomány szilánkjai

Fonda Ferenc: Értékek és mértékek

2002/1

Társadalomtudományi folyóirat

A szerkesztőbizottság tagjai: Dr. Andrásy Adél, Dr. Dézsy József,
Dr. Fecske Mihály, Dr. Gidai Erzsébet (a szerkesztőbizottság elnöke)

Megjelenik félévente

Készült a soproni Felsőoktatásért Alapítvány támogatásával

GT

A szedést Bosnyákovits Józsefné készítette,
a tördelés Takács Eszter munkája.
A nyomtatás 2002 novemberében készült.

Szerkeszti: Kormányosné Aranyi Krisztina

Felelős kiadó: Dr. Gidai Erzsébet
Kiadja a „Prognózis 2000” Alapítvány
ISSN 0865 7823

Tartalom

GAZDASÁG	5
Eőri Teréz: Hazánk mezőgazdaságának alakulása az utóbbi fél évszázadban, különös tekintettel a nyugati régiókra.....	5
Lentner Csaba: A magyar lízingpiac sajátosságai és fejlődésének lehetséges irányai	29
Samu Mihály: A jog és a gazdaság.....	43
Czike László: Az államadósság növekedése	65
TÁRSADALOM ÉS POLITIKA	81
Rétvári László: Természeti erőforrások a (tudomány)politika hullámverésében.....	81
Herczeg János: A magyar egészségügy privatizációjának sajátosságai ..	91
NEMZETKÖZI KITEKINTÉS	114
Fábián Attila: A piaci liberalizáció feltételei Kelet- és Délkelet-Európában	114
RECENZIO	126
Fonda Ferenc: A gazdaságtudomány szilánkjai	126
Fonda Ferenc: Értékek és mértékek.....	130

Herczeg János

A magyar egészségügy privatizációjának sajátosságai

Bevezetés

A magyar egészségügyi ellátó rendszer részleges privatizációja, a hazai privatizációs folyamat 1990-ben kezdődött, és azóta is tartó, történelmi léptékkal mérve is jelentős programjainak egy egészen speciális, sok konfliktust kiváltó területe.

Ez a történelmi folyamat struktúrát, társadalmi és gazdasági viszonyokat, emberi sorsokat is érintő, egy ország, egy nemzet történelmében nagyon ritkán előforduló, sorsfordító időszakot ölel fel. A gazdaság mélyreható átalakulása nem hagyta érintetlenül a nagy kiegyenlítő alrendszer, a társadalmi szociális ellátás működését sem. Személyes kutatási tapasztalataim, amelyeket elsősorban kórházi minőségbiztosítási rendszerek bevezetésével foglalkozó projectekben való közreműködéssel, valamint a gyógyszerellátás privatizációjának tanulmányozásával szereztem, szintén megerősítik azt, hogy nagyon összetett, a „fogyasztók” (betegek) magatartását igen érzékenyen befolyásoló területről van szó.

Az egészségügyi privatizáció vizsgálata során alkalmazott módszerek

Az egészségügyi szektorban zajló privatizációs folyamatok vizsgálata során jól lehetett alkalmazni az ipari cégek, kereskedelmi vállalatok átalakulásának és privatizációjának vizsgálata során szerzett tapasztalatokat.

Ez a szektor társadalmi, szociális, tehát az emberek életfunkciójával – életmódjával –, az egészség megőrzésével, helyreállításával kapcsolatos alapvető igényeket elégít ki, ami sok szempontból pénzben nem kifejezhető értéket jelent. Ma már közel 10 évre tekint vissza az egészségügyi szektor részleges piacositása.

A piacositott területek reálfolyamatai, gazdálkodási stratégiái, szervezeti, működési formái nemigen különböznek a termelő – szolgáltató – ke-

reszkedelmi tevékenységet folytató cégektől azzal, hogy a tapasztalatok alapján a piacositott egészségügyi területek szakmaspecifikus vonásai jelentős prioritást élveznek.

A vizsgálat során követett módszertan főbb elemei

1. Alapvetően empirikus kutatás végzése.
2. Külföldi egészségügyi intézményeknél szerzett tapasztalatok összehasonlítására volt lehetőség a szakmai működés – gazdálkodás – területén.
3. Médiainformációk mint szekunder információk feldolgozása.
4. Vonatkozó szakirodalom, esettanulmányok feldolgozása.
5. A gyógyszer-kereskedelem privatizációs tapasztalatainak feldolgozásában való közreműködés.
6. Az érintettekkel készített interjúk feldolgozása és értékelése.
7. Jogszabályi környezet tanulmányozásából levonható következtetések, várható változások figyelembevétele.
8. Privatizációs elemzések feldolgozása és értékelése.
9. Szakmai kongresszusokon, külföldi tanulmányutakon szerzett információk.

Nem szükséges bizonyítani, hogy bonyolult folyamatról van szó, amely még korántsem fejeződött be, ezért még mindig óriási, sokszor érzelmektől sem mentes viták keresttüzében van. Így természetesen további kutatásokra van szükség, hiszen az eddig eltelt rövid időtartam csak részleges következtetésekre ad lehetőséget, amelyeket az adott társadalmi változások tükrében célszerű újraértékelni.

Az ellátó rendszer bonyolultságára utalnak azok a meglévő problémák, amelyek nehezítik a rendszer működését.

1. A mai egészségügyi ellátó rendszer néhány kivételtől eltekintve nem felel meg a követelményeknek. Itt sok mindenre lehetne hivatkozni, de csak néhányat említsünk:
 - elavult infrastruktúrával rendelkező kórházak;
 - alulfizetett orvosok és szakdolgozók;
 - múltban gyökerező konzervatív irányítási viszonyok;

-
- pazarlás és forráshiány a fekvőbeteg-ellátásban és finanszírozásban;
 - állami és önkormányzati érdekkonfliktus és összhang hiánya (Budapest);
 - jogszabályi dömping és jogbizonytalanság;
 - teljesítménykövetelmények és motivációs stratégia látszólagos működése;
 - a teljesítmények, az indokoltság és ráfordítások valós helyzetének megítéléséhez szükséges ellenőrzések és szakmai elbírálások kidolgozott rendszerének hiánya, illetve formális volta nem alkalmas ráfordítások indokoltságának megítélésére;
 - prevenció hiánya stb.
2. Az egészségügy költségvetésének hagyományos alultervezettsége és ezen felül is a ráfordítások aránytalanságai évről évre vesztes, megalázott pozícióba kényszerítik az ágazat jó szándékú szereplőit. Például lehetne hozni a gyógyszerkassza körüli évek óta folyó vitákat, vagy a kórház-finanszírozás problémáját.
3. Rendkívül károsan hatnak az ágazat működésére a beígért strukturális változtatási elképzelések, amelyek attól függően akarnak teljes vagy részleges privatizációt, hogy éppen milyen lobbis próbálja meg az érdekeket érvényesíteni.
- Az átgondolatlan, stratégiát nélkülöző, a nemzeti egészségügynek ártó, esetenként amatőr vagy egyéni érdekektől átítatott (külföldi befektetői háttérrel támogatott) megnyilvánulások nem a probléma megoldásának irányába mutatnak.
4. Az örökölt társadalombiztosítás több mindenre alkalmatlan.
- Mindenekelőtt alkalmatlan arra, hogy eredeti, majdnem 100 évvel ezelőtti funkciójának megfeleljen.
 - Alkalmatlan arra, hogy a befizetett járulékok értékmegőrzéséről gondoskodjon.
 - Alkalmatlan arra, hogy sok esetben a befizetett járulékok ellenértéként a rászorulóknak emberhez méltó egészségügyi ellátást és szolgáltatásokat kényszerítsen ki az általa megbízott intézménytől.

- Alkalmatlan arra, hogy az egészségügyi ellátás során a betegellátásban felmerülő orvosi kezelések, gyógyszerellátás, igénybe vett szolgáltatások jogosságát szakmailag és üzletileg ellenőrizze és megítélje. A ma folytatott ellenőrzés ad hoc jellegű, formai, és sok esetben szakmai kompetenciákkal nem rendelkező emberek végzik.
5. A mai egészségügyi ellátás alapvetően orvoscentrikus. Az egészségügyi ellátó rendszernek több fontos funkciója van, amelyeknek egytől egyig a betegek igényeinek, a betegellátás követelményeinek kellene megfelelni. Ezek a funkciók:
- orvosszakmai,
 - gyógyszerellátás,
 - gotelszolgáltatás,
 - prevenció,
 - logisztika stb., ezek egyike sem lehet kisebb jelentőségű.

Nézzük meg röviden, hogy melyek az egészségügyi piac sajátosságai!

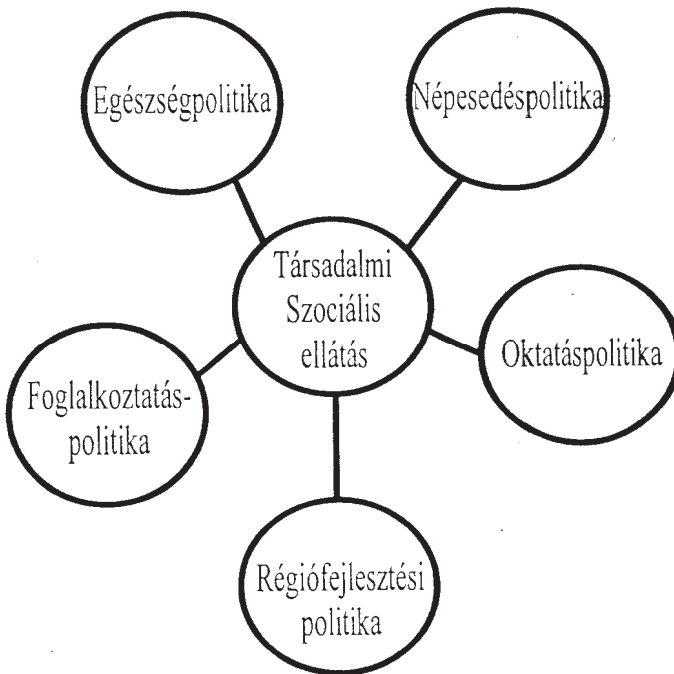
1. Az egészségügyi kereslet jellemzői:
 - rendszertelen, nem tervezhető;
 - a betegség nem más, mint a személyiség autonómiájának korlátozása;
 - alapvető rizikófaktor a halál kockázata;
 - meghatározó társadalmi funkciók tartós korlátozottságának kockázata.
2. Orvosi magatartás szerepe:
 - a bizalom szerepe a beteg–orvos kapcsolatban;
 - nincs lehetőség a szolgáltatás tesztelésére annak igénybevétele előtt;
 - etikai korlátok szerepe.
3. A termék/szolgáltatás bizonytalansága:
 - a megbetegedés valószínűsége;
 - a diagnózis felállításának kockázata;
 - a kezelés hatásossága;
 - az igénybevétel esetlegessége;
 - a szolgáltatás/ellátás minőségére és következményeire vonatkozó eltérő információk;

- természetgyógyászat, történelmi gyógymódok alkalmazása (Ázsiában egyre nagyobb szerepe van, hatékonysága, gazdaságossága megkérdőjelezhető).

Az egészségügyi szektor makrogazdasági összefüggései

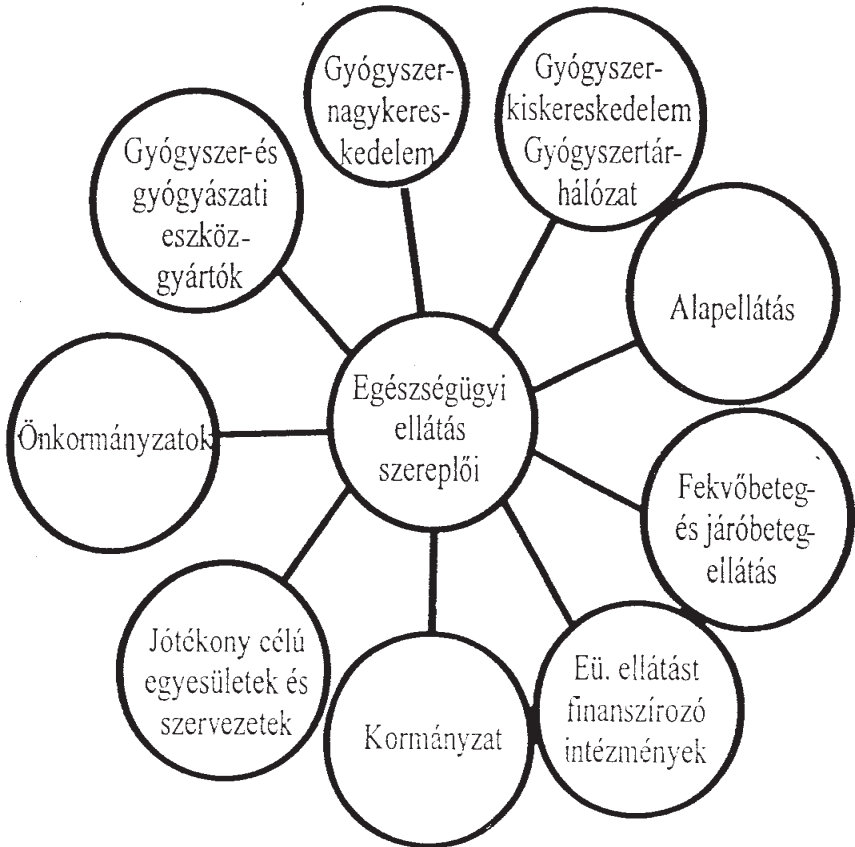
Az egészségügyi szektornak mint az állam szociális szerepvállalásának célja az emberhez méltó lét biztosítása valamennyi polgár számára. Társadalmi-szociális ellátó rendszer részeként alapvetően befolyásolja az életminőség alakulását, és ezzel hatást gyakorol a polgárok közérzetére.

Az állam szociális szerepvállalásának főbb területeit az *1. ábra* foglalja össze.

1. ábra: Az állam szociális szerepvállalásának főbb területei

Az egészségpolitika szereplőinek felsorolását a 2. ábra mutatja.

2. ábra: Az egészségpolitika szereplői

Az egészségügyben ez idáig lezajlott privatizáció közgazdasági jellemzői az alábbiak szerint foglalhatók össze

1. Az egészségügyi ellátás privatizációja mint közgazdasági kategória vegyes jellegű:
 - állami tőkekivonás (gyártók, nagykereskedelem);
 - képviseleti rendszer (háziiorvosi szolgálat, gyógyszertárak, kórházi funkciók);
 - váltóstratégiák (magánklinikák);
 - dereguláció (a verseny részleges feloldása).
2. Az egészségügyi szektor részlegesen privatizálható. Korlát:
 - szociális kiegyenlítő szerep;
 - lakosság egészségi állapota;
 - tőkehiány.
3. Hazai forráshiány – a biztos piac következtében vonzó terület a külföldi befektetők számára.
4. A külföldi jelenlétet a stratégiai befektetői szándék jellemzi. A cégstratégiát a tulajdonos anyacég határozza meg.
5. A kialakult tulajdonosi és szervezeti struktúra nem végleges:
 - átrendezés várható;
 - tőkekoncentráció;
 - monopóliumok – stratégiai szövetségek – kialakulásának lehetősége áll fenn.
6. Éleződő verseny (a fogyasztóért, betegekért, vevőkért):
 - háziiorvosi ellátás;
 - gyógyszer-nagykereskedelem;
 - gyógyszer-kiskereskedelem területei.
7. Az átmeneti érdeellentétek a működőképességet nem veszélyeztetik.
8. Összességében javult az ellátás
 - színvonala,
 - teljesítménye,
 - költséghatékonysága.

A gyógyszer-nagy- és -kiskereskedelem területén európai szintű ellátás valósul meg viszonylag rövid időn belül a magántőkének és a kormányzati szándékoknak köszönhetően.

9. Az egészségügyi struktúra átalakítása több jogi szervezeti forma kialakulását és kipróbálását vonta maga után:
 - gazdasági társaságok (kft., bt.),
 - közhasznú társaságok,
 - alapítványok,
 - csoportos praxis jellegű privatizáció.
10. Az egészségügyi szektor részleges, korlátozott privatizációjának fő haszonélvezője a magasabb ellátási színvonalat élvező beteg.
11. Új életmódtendenciák megjelenése világszerte új követelményeket támasztott az ellátó rendszerekkel szemben, mégpedig:
 - egészségtudatosság,
 - minőségtudatosság,
 - ártudatosság,
 - környezettudatosság,
 - új fogyasztói csoportok kialakulása,
 - ezen új elvárásoknak – igényszinteknek – várhatóan egy új ve-
gyes tulajdonú struktúra felel meg.

Ezen tendenciák megjelenésére és erősödésére hazánkban is számíthatunk, amelyek új stratégiai célok kijelölését teszik szükségessé.

Sajátosságok és tapasztalatok az egészségügyi szektor privatizációs folyamatával kapcsolatban

A vizsgálatok alapján amíg az egészségügyi termékeket előállító és elosztó szervezetekre néhány kivételtől eltekintve a gazdaság más termelő, elosztó szervezeteire érvényes teljes és befejezett privatizáció a jellemző, addig az egészségügyi alapellátás, fekvő- és járóbeteg-ellátásra a részleges – korlátozott – privatizáció a jellemző.

Az egészségügyi finanszírozásban az állami monopólium látszólagos állami feloldását jelentő Egészségbiztosítási Önkormányzat megszünteté-

sével megtörtént a tb pénzalapok kezelésének ún. „visszaállamosítása”. Feltehetően ezt a lépést a politikai és gazdasági motívumokon kívül a pénzalapok évről évre történő alultervezése, az alapok kezelésének „puha” korlátozásai, esetenkénti nem racionális felhasználása is indukálta.

Ez idáig nem sikerült megoldást találni a járulékbefizetés, az alapkezelés, az alapok értékállóságának megőrzése, valamint a finanszírozás közötti összhang megteremtésére, vagy akár a hiányok mérséklésére.

A magyar privatizáció tanulmányozásából levont következtetések is megerősítik azt, hogy az egészségügyi szektor ún. részleges – korlátozott – privatizációs stratégiái különböznek a magyar gazdaság magánosításának stratégiájától.

Ezzel hasonlóságot, illetve azonosságot csak az egészségügyi termékeket előállító, gyártó és nagy elosztó cégek esete mutat.

Lehetséges privatizációs stratégiai célok az egészségügyi ellátás és szolgáltatások területén

1. Az ellátás minőségi színvonalának emelése.
2. Az esélyegyenlőség fokozására irányuló törekvések:
 - esély az életben maradásra;
 - szakszerű ellátás esélye;
 - emberhez méltó feltételek a megelőzésben és gyógyításban.
3. A szolgáltatások részleges piacosításával a hatékonyság jelentős növekedése.
4. Teljesítménykritériumok érvényesítése.
5. Tervezhetőség és tisztánlátás a finanszírozásban.
6. Eurokonform egészségügyi struktúra.

Egészségügyi termékeket előállító szervezetek privatizációs sajátosságai

1. Nagyon röviden a következők:
 - a gyógyszergyártó cégek a magyar ipar húzóágazatai voltak;
 - hazai tőke hiánya miatt a cégek többsége külföldi tulajdonba került.

2. Így is mérsékelt K+F tevékenység zajlik. Külföldi tapasztalatok alapján 25 év kell egy új természetes molekula kifejlesztéséhez, természetesen a véletlenek is szerepet játszhatnak (Viagra).
Ebből következően a külföldi tulajdonú hazai gyártókra második vonalbeli utángyártás vár.
3. Tapasztalatok is alátámasztják, hogy a tulajdonosok néhány kivételtől eltekintve lecserélik a menedzsmentet általuk megbízhatónak ítélt külföldi és részben hazai menedzserekre. A cégeket saját bevált vezetési módszerekkel és stílusban vezetik. Ebből számos konfliktushelyzet kialakulása várható.
4. Vizsgálatok alapján is érzékelhető, hogy a cégek tárgyalási pozíciója, piaci magatartása megváltozott:
 - nem ösztönzik a Magyarországon előállított termékek értékesítését;
 - főként a külföldön előállított, drága készítmények bevezetéséért lobbiznak.
5. Ennek érdekében óriási, jól fizetett orvoslátogató hálózatot tartanak fenn. Nem mindig etikus eszközökkel próbálják meg a kulcsemberek, tehát az orvosok magatartását befolyásolni. (Kongresszusok Mexikóban, workshopok Bali szigetén stb.)

Fekvő- és járóbeteg-ellátás részlegesen korlátozott privatizációjának sajátosságai

1. Ma még reprezentatív jellegű privatizációról van szó.
2. A fekvőbeteg-ellátás állami, önkormányzati feladat. Az önkormányzatok finansziális problémáinak növekedésével kényszermagánosítások is bekövetkezhetnek.
3. Reprezentatív értékű privatizációk a tapasztalatok alapján részleges, korlátozott magánosításként zajlottak le. Ez egy-egy betegellátási vagy kiszolgáló terület funkcionális privatizációját jelentette.
4. A szakmai területek közül már több diagnosztikai részleg, laboratórium funkcionális privatizációja zajlott le. Ezek formája általában a bér-

beadás. A fekvőbeteg-intézmény működését alapjaiban rendítheti meg a jól fizető (tb által magasan finanszírozott) területek kiemelése.

5. Az intézmények teljesítményfinanszírozásában meglévő anomáliák kifejtése most messze vezetne. Ezért további privatizációs előrehaladásra addig nincs lehetőség, amíg
 - a kórházak infrastrukturális, technikai színvonala elavult állapotú;
 - amíg az ellátásban a polgárok közel esélyegyenlősége nem valósul meg;
 - amíg finanszírozás mértéke nem tükrözi a tényleges teljesítményt és minőséget;
 - amíg az állam és az önkormányzatok között az ellátás felelőssége és a finanszírozás összhangja nem biztosítható.
6. Lényegesen egyszerűbb feladat volt a kórházi ellátó szervezetek privatizációja:
 - hotel szolgáltatások,
 - szállítók,
 - étkeztetés stb.

A vizsgálatok alapján az esetek többségében egy átmeneti költséghatékonyság-javulás később jelentős költségnövekedéssel járt. Következésképpen adódik, hogy a fekvőbeteg-, illetve járóbeteg-ellátáshoz a jövőben olyan vegyes tulajdonú ellátó rendszer kiépítésére van szükség, amelyben feltétlenül meg kell őrizni az önkormányzatok, illetve az állam domináns szerepét. Ez egyrészt a tulajdonlás által, másrészt a feladat finanszírozásán keresztül érvényesíthető. A rendszernek meg kell őriznie társadalmi-szociális kiegyenlítő jellegét.

Mindezek alapján tehát az ajánlatos privatizációs stratégia:

1. az állami közösségi dominancia megőrzése;
2. a teljesítmény- és költséghatékonyság növelése;
3. a minőség javítása;
4. az esélyegyenlőség biztosítása.

Hibás az a privatizációs stratégia, amely kizárólag a teljesítmény növelését, valamint a ráfordítások csökkentését helyezi előtérbe.

A vizsgálatok alapján a fenti kívánatos privatizációs stratégiából kiindulva megállapítható, hogy sem fekvő- és járóbeteg-intézmények, sem pedig a finanszírozási rendszer a jelen állapotban nem alkalmasak egy tömeges méretekben végrehajtható részleges funkcionális privatizációra.

Csak néhány a kizáró feltételek közül:

1. az intézmények hagyományos gazdálkodási rendje;
2. az áfa érvényesítésének lehetősége;
3. az értékcsökkenési leírás elszámolhatósága;
4. a teljesítményméréses elszámolás körüli anomáliák;
5. az intézmények műszaki, technikai állapota;
6. az ellátásban meglévő kirívó minőségbeli különbségek stb.

Végül az elemzések egyértelműen igazolják, hogy a jól jövedelmező szakmai területek kierőszakolt privatizációja az intézmények amúgy is kétséges gazdálkodási egyensúlyának megbomlásához, hosszabb távon a „kimazsolázó” jellegű privatizáció az intézmény csődjéhez vezethet.

Eddigi vizsgálataim alapján a részleges funkcionális privatizáció megkezdése azon szakmai területeken javasolható, ahol a szakterület teljesítménye, költséghatékonysága gyenge, és más eszközökkel nem javítható.

Megjegyzendő, hogy vannak jól működő külföldi modellek, amelyeket az illetékesek bizonyára jól ismernek. Mindenképpen ajánlható egy-egy példa részleges adaptációjának alapos tanulmányozása.

A gyógyszer-nagykereskedelem privatizációja

Hazánkban a gyógyszer-nagykereskedelem nemzetközi összehasonlításban is sajátos helyzetben van.

A nagykereskedelem privatizációja szinte egyidejű a gyógyszerártári hálózat privatizációjával. A 19 megyei gyógyszerártári központ, valamint a fővárosi gyógyszerártári központ nagykereskedelmi részlegeinek privatizációjával, továbbá az időközben bejegyzett nagykereskedelmi cégekkel

együtt Magyarországon mintegy 62 cég foglalkozott a közelmúltban gyógyszer- és gyógyászatieszköz-nagykereskedelemmel.

Összehasonlításként a Németországban működő nagykereskedelmi cégek száma 18.

A legnagyobb cég, a HUNGAROPHARMA privatizációja éppen most van folyamatban. Ez utóbbi a politikai mozgások keresztüztébe került a maga 70-80 milliárdos nagykereskedelmi forgalmával együtt. Remélhető, hogy a folyamat befejezésével magyar kézben maradhat.

Magyarország összes gyógyszerforgalma termelői áron számolva mintegy 200 milliárd Ft (2000-es adat).

A gyógyszerek nagykereskedelmi forgalmának változását mennyiségben és értékben mutatja az *1. táblázat*.

A táblázatból egyértelműen látszik a külföldi, ill. hazai gyártású gyógyszerforgalom közötti mennyiségi és értékbeni eltérés. Ebből az is kiderül, hogy milyen készítmények terhelik nagyobb mértékben a gyógyszerkasszát.

A *2. táblázat* mutatja a nagykereskedelmi árrés alakulását. Ebből látható, hogy a jelenleg működő nagykereskedelmi cégek nincsenek könnyű helyzetben.

A *3. táblázat* összehasonlításként mutatja be a nagykereskedelmi, illetve gyógyszerári adatokat lakosságra vetítve. Az 1997-es összehasonlításban szereplő magyar nagykereskedők száma ma már 10 körüli, amely 2-3 éven belül várhatóan 4-5-re csökken.

1. táblázat:

A gyógyszer-nagykereskedelmi forgalom alakulása

Év	Hazai gyógyszerek						Külföldi gyógyszerek						Összesen					
	Millió doboz	%	Millió Ft	%	Átlagár	Árrés %	Millió doboz	%	Millió Ft	%	Átlagár	Árrés %	Millió doboz	Millió Ft	Átlagár	Árrés %	Árrés súlyozás sal	
1990	300,4	83	16066	74	53,48	15,00	62,40	17	5728	26	91079	15,00	362,80	21794	60,07	15,00	15,00	
1991	287,2	82	22060	71	76,81	15,00	63,70	18	9156	29	143,74	15,00	350,90	31216	88,96	15,00	15,00	
1992	252,2	78	22356	32	88,64	12,70	71,30	22	13719	38	192,41	12,70	323,50	36075	111,51	12,70	12,70	
1993*	258,7	79	26974	53	104,27	14,00	69,20	21	23963	47	346,29	11,00	327,90	50937	155,34	13,52	12,59	
1994	258,7	80	31087	47	120,17	14,00	65,70	20	35662	53	542,80	10,13	324,40	66749	205,76	12,00	11,93	
1995	238,4	78	38291	45	160,62	13,07	68,10	22	47187	55	692,91	10,00	306,50	85478	278,88	12,00	11,38	
1996	220,3	75	46968	44	213,20	12,00	75,40	25	60217	56	798,63	10,00	295,70	107185	362,48	11,00	10,88	
1997	224,5	72	57720	43	257,10	12,00	87,10	28	77406	57	888,70	10,00	311,60	135126	433,65	11,00	10,85	
1998	211,2	69	63446	39	300,41	11,98	96,80	31	99399	61	1026,8	9,74	308,00	162845	528,72	10,40	10,61	
1999**	203,3	65	67425	35	331,65	10,02	108,70	35	124218	65	1142,7	7,66	312,00	191643	614,24	8,75	8,49	
2000	189,0	63	71479	33	378,20	9,00	113,30	37	142883	67	1261,1	6,50	302,30	214362	709,10	7,50	7,33	

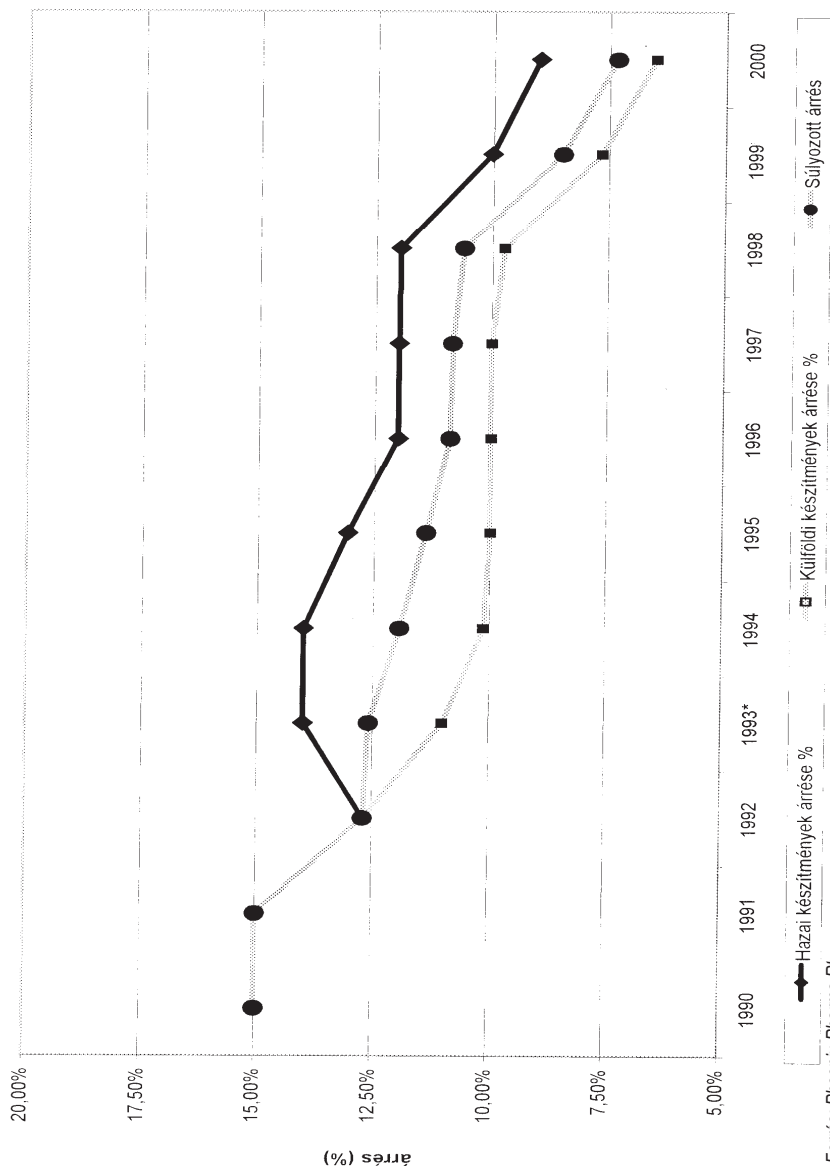
* Degresszívítás bevezetése 1993.01.01-től

** 1999.07.15-től árrés csökkentés

Forrás: Phoenix-Pharma Rt.

2. táblázat:

Gyógyszerárres-trendek

3. táblázat:

Gyógyszerkereskedelmi adatok

Ország	Nagykereskedők száma	Patikák száma	Lakosság (millió)	1 millió lakosra jutó nagykereskedők száma	1 nagykereskedőre jutó patikák száma	1 patikára jutó lakosok száma
Németország	18	21000	82	0,2	1167	3905
Egyesült Királyság	27	12000	59	0,5	444	4917
Olaszország	215	16000	57	3,8	74	3563
Lengyelország	450	7500	39	11,5	17	5200
Csehország	45	1600	10	4,5	36	6250
Magyarország	62	2050	10	6,2	33	4878

Forrás: Phoenix-Pharma Rt.

A gyógyszernagykereskedelem területének főbb problémái

1. Az árpolitikai lehetőségek korlátozottak: gyógyszerek maximált fogyasztói ára – fix ártámogatás.
2. Élesedő piaci verseny a piaci részesedés növeléséért a kisebb cégek kiszorításával.
3. 6-8% körüli árrés elérésére van lehetőség (a termelői ár nyereségtartalma 20-25%, a kiskereskedelmi árrés ún. degresszív árrékszámítási módszerrel 14-15%). Ennek ellenére óriási az árkedvezmény-verseny a cégek között.
4. A külföldi tulajdonú cégek a forgalommövekedést hitelből finanszírozzák. 7-8% árrés mellett a verseny által kikényszerített 2-3%-os engedmények jó néhány céget csőd közeli helyzetbe sodornak.
5. Az 1. táblázat rámutat az import és a magyar készítmények mennyiségi forgalmi aránytalanságára, amely az importtermékek hegemoniáját szemlélteti. A külföldi és magyar gyártók aránya 16-szoros a külföldiek javára.

A vizsgálatok alapján levont következtetések

1. A gyógyszerek előállítása, nagykereskedelmek és kiskereskedelmek területén szükség van az árrés arányos átrendezésére. Az import gyógyszerek termelői árának nyereségtartalma nem ellenőrizhető, feltehetőleg lényegesen, adott esetben 50-100%-kal is meghaladja a hazai gyártású gyógyszerek előállításával elérhető nyereséget.
2. Amennyiben a külföldi gyártók nem ismerik fel a gyógyszer-nagykereskedelemben elérhető alacsony árrésben rejlő veszélyeket, ez hosszabb távon a nagykereskedelmi cégek stabilitását, az egész gyógyszerelosztási logisztikai rendszer kialakult jó működőképességét veszélyezteti.
3. A gyógyszer-nagykereskedelem rövid távon veszteséges, ezért folyamatosan tőkeinjekcióra van szükség a működés fenntartásához. Profit visszaforgatása nélkül az életképesség megtartására nincs lehetőség.
4. Közép- és hosszabb távon számolni kell azzal, hogy a talpon maradó gyógyszer-nagykereskedelmi cégek száma e mostani számnak mintegy fele. Ez utóbbi irányba hat a készülő gyógyszer-nagykereskedelemre vonatkozó törvény, amely teljes termékkörűséget ír elő. (1. 4. táblázat)

4. táblázat:

Külföldi és magyar gyártók a piacon

Magyar	11
Külföldi	177

Forrás: Phoenix-Pharma Rt.

5. Ezért már rövid és középtávon is szükség van olyan szabályozásra, amely kizárja a gyógyszer-nagykereskedelem területén a piaci ármonopóliumok kialakulását. Ez utóbbira utaló előjelek már nyomon követhetők.
6. A nagykereskedelmi monopóliumok kialakulásának irányába mehet a gyógyszer-nagykereskedelem területén lezajló óriási tőkekoncentráció, amely kisebb cégek kivásárlásával területi monopóliumok kialakulására irányul.

7. Kivételnek számít, ha a külföldi tulajdonosok a megszerzett cégeknél nem hajtották végre a meghatározó menedzserréteg cseréjét.
8. Egy ilyen kivétel a Phoenix-Pharma Rt., ahol a német tulajdonos teljes egészében meghagyta a korábbi cégvezetést.

Jelzésértékű, hogy a Phoenix-Pharma esetében az anyacég tőzsdén kívül működő tiszta családi vállalkozás.

Vizsgálataim szerint a lecserélt menedzsmenttel működő cégek esetében gyakoriak a megváltozott vezetési stílusból – módszerekből és kulturális különbözőségekből – adódó konfliktusok. Ez utóbbit támasztja alá az alacsonyabb vezetési szinteken cserélődő menedzserek növekvő száma.

A gyógyszer-kiskereskedelem privatizációjának sajátosságai

A gyógyszer-kiskereskedelem mint egészségügyi szakellátó feladat magánosítása a magyar privatizációs folyamat egyik sajátos vonása.

Sajátos, mert:

- speciális, az egészségügyi alapellátáshoz tartozó feladatról van szó;
- a funkció magánosítása már a 9/1990. (III.28.) sz. SZEM rendelet alapján lehetővé vált, jogelőd nélküli magángyógyszertárak létesítését téve lehetővé. E rendelet, valamint az 54/1994., gyógyszertárak létesítésére vonatkozó törvény alapján 500 engedélyt adtak ki;
- a tulajdonlás kérdésénél domináns szerepe volt a szabályozott szakmai szempontoknak;
- ugyanezen törvény által nyitva hagyott kiskapuk alapján vált lehetővé a tulajdonlások összekapcsolásával közös érdekeltségű patikaláncok létrehozása (5. táblázat);
- hosszas huzavona után a meglévő patikahálózat az önkormányzatok tulajdonaként és nem az ÁVÜ irányításával került privatizálásra, és ezáltal a jogszabályok által egyértelműen nem deklarált tulajdonlási és működési szabályokat illetően is sajátos privatizációs konstrukciók születtek.

Jó néhány megyében a jogszabályi előírásokat semmibe véve szabályosan elszabotálták a patikaprivatizáció végrehajtását.

Ez az átmeneti állapot 1995-ig tartott, ezt a hálózat tömeges magánosítása követte, amely 1997 végéig be is fejeződött. Az 1990-ben kiadott rendelet, valamint az 1994-es, a gyógyszertárak létesítésére vonatkozó törvény alapján összességében 500 jogelőd nélküli gyógyszertár létesítésére vonatkozó engedélyt adtak ki. Ezzel egyidejűleg egymás mellett létezett az állami/önkormányzati tulajdon, valamint a magánszektor. Ez az állapot időlegesen érdeellentétek kialakulásához, valamint a szakma megosztottságához vezetett.

A tömeges privatizáció végrehajtására szolgáló törvényi keret ellenére a helyi önkormányzatok nem mindig egyértelmű törvényi értelmezése alapján sajátos privatizációs konstrukciók születtek. Amíg az egyik megyében a helyi önkormányzatok megkapták a településen lévő gyógyszertári vagyontulajdonjogát, és azt értékesíthették, a másik megyében a gyógyszertári központtól a teljes vagyontulajdon átmentésével alakult részvénytársaság részvénytársaságból kapják meg a települési gyógyszertári vagyontulajdonjogát. Ez utóbbi megoldás volt elsősorban a startra kész pénzügyi befektetők célpontja. Ugyanis a részvények felvásárlásával áron alul óriási jól működő vagyontulajdon került a kezükbe. Volt olyan megye, ahol a megyei gyógyszertári központ korszerű raktárbázisát és irodaépületeit, valamint a hozzá tartozó 60 gyógyszertárat 500 millió Ft-ért szerezte meg a pénzügyi befektető csoport. A tömeges privatizáció végrehajtására vonatkozó törvényi keret „puhának”, kijátszhatónak bizonyult. A részvénytársaságok vagyontulajdonát áron alul megszerző pénzügyi csoportok szabályosan elszabotálták a törvény által előírt határidőt, és továbbra is a régi szervezeti keretek megtartásával üzemeltették a gyógyszertárakat.

Később a szakma, valamint a kamara nyomásának hatására sajátos konstrukcióban történt meg a magánosítás, miszerint ugyanez a pénzügyi befektető csoport hegemoniáját a gyógyszertárak működtetésében a törvényi előírásoknak megfelelő betéti társaság többségi kültag tulajdonosként őrizte meg, s a társaság a patika vagyontulajdonosként működhetett tovább.

Ez utóbbi sok vitát kiváltó privatizációs módszer a gyógyszertári hálózat vagyontulajdonának mintegy egyharmadát érintette.

Az így kialakult, főként a nyugat-dunántúli megyéket érintő struktúra az azonos kültag többségi tulajdonos által kapcsolódó patikahálózatnak tekinthető.

A tömeges privatizáció másik formája alapján a tulajdonos vagy eladta, vagy bérbe adta a gyógyszerértékesítési vagyont. Ez utóbbira tipikus példa Győr városának esete.

A törvényi kiskapuk, valamint puha korlátok következtében megkezdődött, főleg Budapesten, a patikaláncok kialakulása.

A vonatkozó jogszabályok alapján a gyógyszerértékesítési tulajdon- vagy bérleti jogát ún. személyi jogos, szakgyógyászati képesítéssel rendelkező természetes személy szerezhette meg, kötelezően minimálisan 25%-os üzletrészaránnyal a betéti társaság belfelől. Így kimondható, hogy a végrehajtott tömeges privatizáció kifejezetten szakmaspecifikusnak tekinthető.

A gyógyszer-kiskereskedelem privatizációja során patikaláncok is kialakultak (5. táblázat). A táblázat nem tartalmazza a West Pharma érdekességébe tartozott mintegy 200 patikát.

5. táblázat:

Legnagyobb láncok Magyarországon

Lánc	Havi forgalom	Patikák száma	Fő szállító
Dr. Varius	2,8 MDM	35	Hungaropharma
Pharma-Cor	2,6 MDM	18	Phoenix
Piros Pont	1,7 MDM	22	Phoenix
Capricornus	0,8 MDM	13	Phoenix

Forrás: Phoenix-Pharma Rt.

Ezek a patikaláncok ma már egyetlen német befektető kezében vannak, amely patikalánchoz közel 300 egység tartozik. Néhány 8-10 egységből álló lánc található még, a többség azonban szakmai befektető által működtetett önálló egység. A patikaprivatizáció legnagyobb eredménye a lakosság – nyugodtan kijelenthetjük – európai színvonalú gyógyszerellátásának megteremtése.

tása. Ezt veszélyezteti – remélhetőleg átmenetileg – a gyógyszer-kiskereskedelmi árrés változtatására irányuló drasztikus kormányzati beavatkozás. Csak reménykedni lehet a szakmai kamara és a miniszter aláírásával is szentesített szándéknyilatkozatban rögzített hosszú távú program megvalósításában (összehasonlításként a 6. táblázat mutatja a kiskereskedelmi árrés nagyságát Cseh- és Lengyelországban).

6. táblázat:

Nagykereskedelmi és patikai haszonkulcsok

Ország	Nagykereskedő (%)	Patika (%)
Csehország	9-12	24-26
Lengyelország	14	25-45
Magyarország	9-10	16-18, degresszív árrés

Forrás: Phoenix-Pharma Rt.

A gyógyszer-kiskereskedelem magánosításából levonható következtetések

1. A magyar privatizáció folyamatában egy speciális törvényi háttérrel is támogatott tömeges magánosításról van szó.
2. A végrehajtás elhúzódása miatt a szakmán belül érdekellentétek keletkeztek, amelyek feloldódása csak hosszabb távon várható.
3. A folyamat erőteljes szakspecifikus vonásai mellett a törvényi szabályozás puhasága, ellentmondásossága miatt erőteljesen érvényesülhetett a pénzügyi lobbik befolyása, amely az eredeti stratégiai célkitűzéseket eltorzította.
4. Vizsgálataim alapján a gyógyszertár – mint szakfeladatot ellátó egység – működése szempontjából egyértelműen előnyösebb a szakmai befektetők jelenléte.
5. Mint ahogy minden magánosításnak, a gyógyszer-kiskereskedelemnek is vannak nyertesei és vesztesei. Nyertes az a szakember, aki bármely formában is, de döntő befolyásra tett szert az általa működtetett

tulajdon és szervezet vonatkozásában. Vesztes az a gyógyszerész, aki nem akart vagy nem volt képes versenyezni a tulajdonlás megszerzéséért.

6. Vizsgálataim alapján mindenképpen nyertes a szakellátást igénybe vevő beteg/fogyasztó, aki magasabb minőségi színvonalon, kultúrált feltételek között, magas színvonalú szakmai támogatással juthat hozzá a számára szükséges gyógyszerekhez és gyógyászati eszközökhöz. Megállapítható, hogy a gyógyszer-kiskereskedelem privatizációja számos hibája ellenére eredményesen fejeződött be. Ma már nem kérdés, hogy az új struktúra magasabb színvonalú ellátásra képes.
7. Mindezekhez azonban szükség van arra, hogy
 - a kidolgozás alatt álló nemzeti népegészségügyi programban a lakosság helytelen életmódjának, életvitelének megváltoztatására irányuló stratégiai célok és programok kerüljenek megfogalmazásra;
 - ezen stratégia megvalósításához fontos eszköz az egészségügyi ellátó rendszer, amelynek jó működése nélkül elképzelhetetlen a program megvalósítása.

Megítélésem szerint a gyógyszertárak tulajdonosi struktúrájának vizsgálatát tovább kell folytatni. Számos jel arra mutat, hogy további átalakulás fog bekövetkezni. A kezdeti tulajdonlást elsősorban pénzügyi és életkor problémák miatt tömeges tulajdonosváltás fogja követni. Az idegen és többes tulajdonlás hosszabb távú fennmaradásával, sőt növekedésével kell majd számolni. Ezért olyan szakmai és szakmapolitikai irányelveket és programokat kell kidolgozni, amelyek garantálják valamennyi gyógyszertár egészségügyi szolgáltató feladatainak ellátását.

Összefoglalás és következtetések

1. Az egészségügyi szektor társadalmi-szociális szerepénél fogva részlegesen és korlátozottan privatizálható. A magyar lakosság egészségi állapota, különösen a fekvő- és járóbeteg-szakellátás területén végrehajtott, illetve tervezett funkcionális korlátozott magánosítás vonatkozásában int óvatosságra.

2. Mind a magyar, mind pedig a külföldi befektetők szempontjából vonzó területet jelent az egészségügyi ellátás.
3. A külföldi érdekeltségű cégek stratégiáját alapvetően a többségi tulajdonos anyacég határozza meg. Jelenlétük a magyar piacon hosszabb távra tervezett, ezért stratégiai befektetőknek minősülnek.
4. Az egészségügyi ellátás területén kialakult tulajdonosi struktúra korántsem tekinthető véglegesnek. Az elkövetkezendő években jelentős átalakulások következhetnek be. A működéshez szükséges fejlesztések igen jelentős tőkeigénye miatt várhatóan növekedni fog egyes területeken a pénzügyi befektetők súlya. Ez nem zárja ki például a gyógyszer-kiskereskedelem területén a szakmai befektetők megerősödését.
5. Az egészségügyi szektorban lezajlott privatizációs folyamat egyik fő pozitívuma, hogy a folyamat során nem keletkeztek jelentős konfliktusok, amelyek a működőképességet veszélyeztették volna. A részleges piacosítás és versenyhelyzet kialakulása jelentősen emelte az ellátás színvonalát, teljesítményét, és összességében javította a költséghatékonyságot.
6. Minden remény megvan arra, hogy az egészségügyi szektor privatizációs folyamatának átgondolt folytatásával középtávon megközelíthetjük az egészségügyi ellátás európai színvonalát.
7. Mindezekhez azonban szükség van arra, hogy
 - a kidolgozás alatt álló nemzeti népegészségügyi programban a lakosság helytelen életmódjának, életvitelének megváltoztatására irányuló stratégiai célok és programok kerüljenek megfogalmazásra;
 - ezen stratégia megvalósításához fontos eszköz az egészségügyi ellátó rendszer, amelynek jó működése nélkül elképzelhetetlen a program megvalósítása.

GAT

GAZDASÁG ÉS TÁRSADALOM

Eőri Teréz: Hazánk mezőgazdaságának alakulása az utóbbi fél évszázadban,
különös tekintettel a nyugati régiókra

Lentner Csaba: A magyar lízingpiac sajátosságai és fejlődésének lehetséges
irányai

Samu Mihály: A jog és a gazdaság

Czike László: Az államadósság növekedése

Rétvári László: Természeti erőforrások a (tudomány)politika hullámverésében

Herczeg János: A magyar egészségügy privatizációjának sajátosságai

Fábián Attila: A piaci liberalizáció feltételei Kelet- és Délkelet-Európában

Fonda Ferenc: A gazdaságtudomány szilánkjai

Fonda Ferenc: Értékek és mértékek

2002/1

Társadalomtudományi folyóirat

A szerkesztőbizottság tagjai: Dr. Andrásy Adél, Dr. Dézsy József,
Dr. Fecske Mihály, Dr. Gidai Erzsébet (a szerkesztőbizottság elnöke)

Megjelenik félévente

Készült a soproni Felsőoktatásért Alapítvány támogatásával

GT

A szedést Bosnyákovits Józsefné készítette,
a tördelés Takács Eszter munkája.
A nyomtatás 2002 novemberében készült.

Szerkeszti: Kormányosné Aranyi Krisztina

Felelős kiadó: Dr. Gidai Erzsébet
Kiadja a „Prognózis 2000” Alapítvány
ISSN 0865 7823

Tartalom

GAZDASÁG	5
Eőri Teréz: Hazánk mezőgazdaságának alakulása az utóbbi fél évszázadban, különös tekintettel a nyugati régiókra.....	5
Lentner Csaba: A magyar lízingpiac sajátosságai és fejlődésének lehetséges irányai	29
Samu Mihály: A jog és a gazdaság.....	43
Czike László: Az államadósság növekedése	65
TÁRSADALOM ÉS POLITIKA	81
Rétvári László: Természeti erőforrások a (tudomány)politika hullámverésében.....	81
Herczeg János: A magyar egészségügy privatizációjának sajátosságai ..	91
NEMZETKÖZI KITEKINTÉS	114
Fábián Attila: A piaci liberalizáció feltételei Kelet- és Délkelet-Európában	114
RECENZIO	126
Fonda Ferenc: A gazdaságtudomány szilánkjai	126
Fonda Ferenc: Értékek és mértékek.....	130

NEMZETKÖZI KITEKINTÉS

Fábián Attila

A piaci liberalizáció feltételei Kelet- és Délkelet-Európában

A legfrissebb szakirodalom is hangsúlyozza a nagyobb európai gazdasági régiók fejlesztésében a kis- és középvállalkozások szerepét. Kelet- és Délkelet-Európa további, a multinacionális vállalatok eredményeitől független gazdasági növekedésének lehetőségét – a várható EU-csatlakozás érdekében – a kis- és középvállalkozások további fejlődésében és fejlesztésében látom. Ez meglehetősen látványos növekedés lehet, ugyanakkor nagymértékben függ a különböző gazdaságpolitikai szinteken meghozott, a gazdálkodást befolyásoló döntésektől. Tévhit az, hogy a privatizáció idején Európa perifériális területeire beáramlott multinacionális tőke bármilyen tartós növekedés alapja lehet. E tőke ugyanis meglehetősen mobil, a legtöbb esetben csupán látens módon van jelen mindaddig, amíg az aktuális gazdaságpolitika érdekeinek megfelelő döntéseket hoz, továbbá amíg az érvényben lévő gazdasági szabályozók teret engednek a sokszor még a természeti környezetet sem kímélő és pusztán az erőforrásokat komparatív módon kihasználó termelésüknek.

Az EU, valamint a társadalmilag és gazdaságilag átalakult Magyarország tapasztalatai hasznosak mindazon országok számára, melyek el kívánják kerülni a kereskedelem teljes liberalizálásával együtt járó negatív hatásokat. Különösen fontos tanulság lehet azon országoknak, amelyeknek össze kell kapcsolniuk a kereskedelem liberalizálását a gazdasági és társadalmi szerkezet belső újraformálásával.

A gazdasági integráció magyarországi példája azt mutatja, hogy a túlzottan gyors egyoldalú nyitás a nemzetközi kereskedelem felé negatívan

hat az ipari szerkezetre, valamint a társadalmi szervezetekre. A „nemzeti” kis- és középvállalkozások, melyek zárt, központilag szervezett irányítás-hoz szoktak, nem voltak képesek rövid idő alatt megbirkózni a szabad verseny kockázataival, a nemzetközi piac működésének törvényeivel.

Annak érdekében, hogy a még nem integrálódott országok elkerüljék a hazai piac szerkezetének hirtelen összeomlását, az import ugrásszerű növekedését, a belső gazdasági válságot, célszerűnek látszik a hasonló helyzetű országok közös politikai megegyezése, hogy fokozatosan valósítsák meg a gazdaság nyitását, párhuzamosan a hazai ipar újraszervezésével. Ez csak részben valósult meg a visegrádi országok esetében, és vajmi kevés az esély hasonló egyezményre Délkelet-Európában.

Bármely regionális kereskedelmi egyezmény megteremtése a piacnyitás komplex folyamata, mely magába foglal partikuláris ipari szabályozásokat és intézményi változtatásokat egyaránt. A nyitás kockázata az, hogy a gyengébb versenytárs gazdaságilag összeomlik, vagy úgy reagál, hogy védelmet kér, és befejezi a nyitás folyamatát.

A piac monopolizációjának elkerülése érdekében a piac nyitásának folyamatát olyan ipari stratégiával kell fenntartani, mely támogatja a piaci erőket, valamint az ipar újjászerveződését, szélesebb kontextusban biztosítja a gazdasági integrációt és stabilizációt.

Az Európai Unió tapasztalata is azt mutatja, hogy az átmenet a korai integráció időszakától – a Közös Piacról – a jelenlegi, sokkal fejlettebb Európai Unióig határozott, világos ipari stratégiát igényelt: az új belépők támogatása – nem diszkriminatív alapon (2004-es belépők agrártámogatási javaslata!) –, a versenyhelyzet és a piaci versenytársak számának növelése, a vállalati kapcsolatrendszer újjászervezése, az innovációs hálózatok fejlesztése, a strukturális változtatások gyorsítása a kevésbé vonzó területeken, illetve azokban a régiókban, ahol hanyatlás tapasztalható.

Ennek az evolúciós tervnek sarkalatos pontja a kis- és középvállalkozások fejlesztésének stratégiája. Ez a szélesebb értelemben vett belső gazdasági növekedés támogatásának alapfeltétele. A nyitott piaci szituációban csak akkor maradhatnak talpon e szervezetek, ha speciálisan in-

tegrálódnak a társadalmi és gazdasági kontextusban, a kollektív növekedés szolgálatában.

Az Európai Unió támogatja a vállalati és innovációs hálózatok létrejöttét. Ez olyan stratégián alapul, mely újratерemti az individuális specifikumok feltételeit, kölcsönösségi alapon nyugszik, így kollektívan hatékony. Ezt a stratégiát Európában a gazdaságföldrajzi és társadalompolitikai szempontok figyelembevételével eltérően alkalmazták azzal a céllal, hogy bátorítsák, támogassák az ipar újrafelzárkózását. (Kevésbé vonzó területek – dél-európai régiók, hanyatló ipari területek – Franciaország, Németország acélipara.) Ugyanezt a stratégiát alkalmazták innovatív cégek, egyetemek, kutatóközpontok létrehozásánál, hogy hatékonyabbá tegyék az Európai Unió innovatív erőfeszítéseit.

Mivel ez idáig nincsen teljes mértékben teoretikusan kidolgozva e stratégiai rendszer, szabadon két rendkívül fontos alapfeltételt tisztázom:

1. makroszinten óhatatlanul újra kell tervezni a nemzeti kereteken kívül lévő intézményi rendszert, mely természeténél fogva garantálja a progresszív intézményi konvergencia működését;
2. mikroszinten orientálnia kell a piaci dinamika stimulálását a gazdasági kapcsolatok támogatásával, valamint biztosítani kell a cégek együttműködését.

Ebben az összefüggésben a kis- és középvállalkozásokat fejlesztő ipari stratégia politikai eredmény, melyet a döntéshozók hatósági tevékenysége aktivál.

VÁMUNIÓK ÉS SZABADPIAC

Az európai példák egyértelműen mutatják, hogy a regionális kereskedelmi egyezmények vagy a védelemnek magasabb szintjét jelentik, lehetővé téve a gyengébb versenytársaknak, hogy ellenálljanak a globális integrációnak, vagy – éppen ellenkezőleg – olyan intézményesített mechanizmust érvényesítenek, melyek a gyengébb versenytársakat arra kényszerítik, hogy termékszerkezetüket átalakítsák annak érdekében, hogy ver-

senyképesek legyenek. Ezen utóbbi esetben az eredeti kereskedelmi egyezmény – mint pl. a szabad kereskedelmi zóna vagy a vámunió – szükségszerűen kell, hogy egy teljesebb gazdasági unióvá fejlődjön, hogy megfeleljen a komplex ipari szabályozás igényének, mely a vállalatok közötti munka újra meghatározását és elosztását szabályozza. Ezt természetesen csak az EU-csatlakozást követően lehet elképzelni.

Egy kicsi és zárt gazdaság nyitása számos problémát okozhat. Tulajdonképpen egy kis gazdaság, mely hosszú időn keresztül el volt zárva a nemzetközi versenytől, nagyon despecializált, hiszen szűk piaccal dolgozik, ahol helyi szinten csak csekély versenyhelyezettel kell szembenéznie. Amennyiben a belső, nem hatékony gazdasági tevékenység már nem tartható fenn, és ezért szükségessé válik a piac nyitása, a gyors egyoldalú nyitás csupán azokat a helyi cégeket tudja nemzetközi versenyhelyetbe hozni, melyeknek nagyobb dimenziójuk, vagy más specifikus előnyei vannak. Ezért a túl gyors nyitás jelentős belső termelőerő-vesztéshez vezethet, vagy hirtelen ipari válságot okozhat, de minimum a potenciális veszteségek ellenállásába ütközhet, konfliktust idézve elő azokkal, akik a helyzetből előnyt kovácsoltak.

Ebben a szituációban szükséges a nemzetközi piac nyitásának menedzselése. Így lehetőség van arra, hogy a részt vevő országok megteremthessék a megnövekedett piacon való részvétel feltételeit, és tisztázzák a különböző országok eltérő intézményi háttéréből adódó vámkérdéseket. Ebből logikusan következik, hogy az EU országaival kereskedelmet folytató cégeknek sürgősen alkalmazkodniuk kell az új feltételekhez.

A magyar példa azt mutatja, hogy ez a folyamat meglehetősen komplex, és esetenként bizonytalan, ugyanis nem minden esetben voltunk képesek alkalmazkodni az új szituációhoz.

Nagyon sok esetben előfordul, hogy a kihívások közepette, amikor versenyezni kellene a nyitott piacon, a gyengébb versenytársak, vagy a helyi monopóliumok, vagy azok a szervezetek, amelyek esetleg hatalmat vesztenének a nagyobb piaci tevékenységben, ellenállnak a változtatás igényének, sőt esetenként még egyfajta regresszív koalícióba is lépnek.

Pontosan ezért szükséges egy olyan világos piaci stratégia fenntartása, mely az ipar újjászervezését, a piac dinamikájának növelését favorizálja. Ebben a perspektívában hiszem, hogy a kis- és középvállalkozások fejlesztésének ipari stratégiája a regionális kereskedelmi szerződések sikerének titka, hiszen:

1. lehetővé teszi új, hatékony versenytárs megjelenését a hazai piacon, és alkalmas arra, hogy letörje a potenciális regresszív koalíciót;
 2. növeli a piac sokszínűségét, más szóval a piacon szereplők számát és a tevékenységek változatosságát;
 3. növeli a specializációt, és a helyi cégeket innovációra ösztönzi.
- Erősíti az ország társadalmi stabilitását.

AZ KIS- ÉS KÖZÉPVÁLLALKOZÁSOK FEJLESZTÉSÉNEK POLITIKÁJA

Sok kis- és középvállalkozás sikere a sajátosan specializált cégek agglomerációján alapszik, melyek úgyszólván csoportosulva, kollektív alanyként vesznek részt ebben a „versenyjátékban”.

Az ilyen csoportok természetüknél fogva különböznek egymástól, társadalmi háttérüket, felépítési rendszerüket, alapvető technológiájukat, valamint piaci profiljukat illetően is. Úgy jellemezhetnénk őket, mint kvázipiaci kapcsolatokat egy olyan intézményi kontextusban, mely a társadalmi stabilitást, gazdasági dinamikát támogatja, intézményen belüli interakciókkal, olyan kollektív megegyezésen alapulva, mely képes a potenciális önállósodások büntetésére.

Alternatív módon egy gyenge intézményi háttér esetében a cég erősítheti a cégen belüli kapcsolatokat, hogy elkerüljék a piaci interakciók kockázatait azáltal, hogy egy vertikálisan integrált szerkezetet vagy egy ügynevezett kvázi-hierarchiaszerkezetet hoznak létre. Politikai szempontból a fő kérdés ezen kis csoportok megteremtése és nagysága. Nevezetesen olyan kicsi, speciális, egymást kiegészítő cégek tevékenységének stimulálása, melyek versenyképesek a regionális kereskedelmi egyezmény területén,

illetve rövid időn belül a szabadpiacon. Ennek megteremtésére soha nem késő lépéseket tenni, még Magyarország EU-csatlakozása előtt sem.

Az Európai Unió új iparpolitikai megközelítése kifejezetten az ilyen-fajta hálózatok megteremtését támogatja, mely a cégek ipari újraszervezésével, saját specifikus tevékenységük újrafogalmazásával közösségi termelés kontextusában jelenik meg. Ezt a gazdasági integrációs megközelítést a maastrichti egyezmény 130. cikkelye is rögzíti. Ezt a stratégiát alkalmazzák a kevésbé frekvenciált területek belső gazdasági növekedésének érdekében, alkalmazzák az úgynevezett strukturális politika kérdésében, az innovációs gyakorlatban, a humán erőforrások fejlesztésében, oktatásban, kutatásban, és ugyancsak adoptálják a kis- és középvállalkozások csoportosításának stratégiájában is, és ajánlják a csatlakozni kívánó országok számára. Kivétel az agrárium!

Lényeges különbség van egy elszigetelten, önállóan dolgozó iparosember, valamint egy olyan kisvállalkozás között, amelyik egy hatalmas cég alvállalkozójaként tevékenykedik.

Hangsúlyozni kívánom, hogy a politikusoknak óriási felelősségük van abban, hogy ezeket a sajátos differenciákat felismerjék, s megpróbálják a szétszórtság tengerében az esetlegesen üdvözítő eljárásokkal megismertetni a gazdasági szereplőket.

Azt is világosan kell látnunk, hogy a kis- és középvállalkozások a továbbiakban is csak a helyi gazdaság szolgálatában állnak. Tevékenységükkel vegyes túlélői lesznek a helyi kereskedelemnek és iparos tevékenységnek, mindazonáltal néhány kis- és középvállalkozásnak versenyképessé kell válnia a szabad gazdaságban is annak érdekében, hogy segítsék az ország kereskedelmi liberalizációjának folyamatát, vállalkozzanak és legyenek kezdeményezők olyan új tevékenységekkel, melyek az egész gazdaság hatékonyságát növelhetik.

Megítélésem szerint a kis- és középvállalkozások csak akkor lehetnek versenyképesek, ha:

- specializáltak, ez azt jelenti, hogy csak a saját technológiai és piaci tudásukkal oldják meg sajátos problémáikat, érnek el relatív költségkedvezményeket és jelentős szerepet vállalnak az innovációban;
- közösségi kontextusban tevékenykednek, felismerik és biztosak abban, hogy találnak olyan együttműködő partnert, akinek speciális kiegészítő termékével közös komplex produkttal jelenhetnek meg a piacon, egymást stimulálva a kölcsönösségi innovációs haszon megszerzésére;
- a csoportot pozitív külső kohézió is erősíti, lehetőséget adva az új belépők számára, de kizárva az önállókodókat, fenntartva a növekedést és az innovációs kapacitást.

Számos példa a csoportok együttműködésében azt igazolja, hogy a külső pozitív kohéziós erő történelmi folyamat eredménye, mely közös kultúrából vagy nyelvből, alapvető technikai tudásból, vagy éppen a helyi közösséghez való tartozásból fakad. A kis- és középvállalkozások fejlesztésének hosszú távú stratégiájában e felismerésre kell alapozni. A cégek dinamikus aggregációjának fenntartásával jelentősen növelhetjük az innovációt és a hatékonyságot. A gazdaságpolitika beavatkozása megfigyelhető számos helyen Európában, de az USA-ban is. A társadalmi és intézményi keretek újraalkotási kísérletének fogható fel, mely tulajdonképpen az ipari kooperációt favorizálja a tisztességtelen piaci magatartás kockázata nélkül.

A kis- és középvállalkozások fejlesztési stratégiájának sikerei gyakorlatilag a cégek közötti kapcsolatok megerősítését igazolták. A cégek és az intézményi környezet kapcsolatában azonban a gazdaságpolitika megvalósítása a kis- és középvállalkozások kérdésében újratervezést kíván. Az állam normatív és szabályzó rendszerének szempontjából kívánatos az előbb említett cégek szerepének tisztázása, elsősorban a szociális és gazdasági élet aspektusában. Röviden: piacnyitási kontextusban az állam szerepét erősíteni kell annak érdekében, hogy stimulálja a piaci erőket, különösen a helyi potenciált.

Így két releváns szintről beszélhetünk, a tervezésről és a megvalósításról. A makroszint meghatározza a részvételi normákat arra vonatkozóan, hogy kik vehetnek részt a „játékban”, felállítja a normatívarendszert, mely szabályozza valamennyi résztvevő magatartását. Szankcionálja az önállósodókat, illetőleg szabályozza a túlkapasokat. A mikroszint megteremti azokat az adottságokat, melyekkel a „színészek” részt vehetnek a gazdasági játékban, mely azt jelenti, hogy a mikropolitika nem csak a helyi cégeket foglalja magába, hanem a helyi oktatási intézményeket, infrastruktúrákat is. E két szinten folyó tevékenységnek integrálódnia kell, megteremtve olyan pozitív adottságokat, melyek alkalmasak a növekedésre, s megteremtésükkel elkerülhető a változásoknak ellenállni akaró csoportok kialakulása.

AZ IPARI KOOPERÁCIÓ TÁMOGATÁSA

Az így létrejött hálózatoknak jól megalapozott intézményi háttérrel kell rendelkezniük, amit az adott nemzet úgy támogathat, hogy elősegíti az oktatás, képzés, kutatás együttműködésének kialakítását. Így egy adott cég provizórikus adottságait a helyi és nemzeti meghatározottságok jelentősen befolyásolják. Ezért például az Európai Unió proklamációjában megfogalmazódott az innováció nemzeti rendszereinek konvergenciájára vonatkozó igény. Ez azt jelenti, hogy az oktatási rendszer, a kutatóhálózatok, a képzés, a technikai és piaci információk terjedésének támogatása, a hálózatok támogatása nemzeti és nemzetek közötti modellben – ezek mind-mind potenciális innovátorok, s a belső gazdasági növekedés mozgatói, rugói.

Kedvezőtlen adottságú vagy iparilag hanyatló terület fejlesztésére a strukturális beavatkozás érdekében számos különböző eszköz konzekvens alkalmazása szükséges. Mindig tudatában kell lennünk annak, hogy azért munkálkodunk, hogy megfelelő intézményi, társadalmi kontextusban létrehozzunk egy olyan keretet, melyben a kollektív növekedés folyamatát stimuláljuk.

Fordítsuk figyelmünket a cégek és helyi intézmények kapcsolatának számtalan lehetőségére, hogy ezeken belül milyen beavatkozások hajthatók végre, melyek célja az együttműködés bátorítása, olyan direktívák kijelölése, melyek segítségével kölcsönös érdekek alapján közös termék születik.

Ez az ötlet a gazdasági dinamika evolúciós megközelítésén alapszik, mely szerint az emberek közötti interakció megteremti a kollektív cselekvés normáit, ösztönzi az interakcióban lévő alanyokat arra, hogy különböző intézményi gyökerüktől függetlenül együtt dolgozzanak. Világos, hogy az egyetemi rendszer Európában nem abba az irányba mozdul, hogy teljesen egységes legyen, de az EU folyamatosan támogat olyan témákat, melyek a különböző országok kompatibilitásának segítségével egyetemetek, kutatóintézeteket közös projektek kidolgozására ösztönöz.

Ez serkenti a cégeket és az intézményeket, hogy helyi hálózatokban is együttműködjenek az innováció kérdéseiben mind ipari, mind egyéb specifikus tevékenységekben. A kapcsolatteremtés a helyi vezetők között gyakorlatilag a kompatibilitás bátorítását jelenti a helyi hálózatokon belül és között, megteremtve ezáltal annak lehetőségét, hogy a specializálódási folyamatban újra meghatározzák és felosszák tevékenységüket.

Bármely más esetben ennek az lehet a célja, hogy meggyorsítsa az innováció folyamatát anélkül, hogy megtörné a létező nemzeti és helyi hálózatokat, sokkal inkább integrálva őket, lehetővé téve számukra a nyitást a már akkumulált tudásuk elvesztése nélkül. Valójában tehát ez az ipari politika olyan szisztematikus szabályozást jelent, mely szükségessé teszi az integrációt a helyi vállalkozások és a helyi intézmények között, valamint olyan cégek és intézmények között, amelyek az adott területen kulturális és földrajzi értelemben is kívül esnek.

Végül is ezek a tevékenységek meg fogják változtatni az innováció nemzeti rendszereit is. Ez a megközelítés integrációs folyamatot indukál, mely letről felfelé működik, és megteremti a kapcsolatot a vezetők között. Ez az együttműködési program új arculatot alakít ki a vállalkozások és a közintézmények kapcsolataiban, mely intézmények kompatibilisak az ipari stra-

tégia új szemléletével, mely európai szinten 1989-ben a strukturális alap reformjában valósult meg, majd később a maastrichti egyezményben.

A KIS- ÉS KÖZÉPVÁLLALKOZÁSOK FEJLESZTÉSÉNEK NEMZETI ÉS HELYI INTÉZMÉNYEI

A fejlesztési program megvalósításában különböző szervezetek különböző szinteken, különböző felelősséggel tevékenykedhetnek.

Tevékenységük négy alapvető pillére a következő:

- Megnövekedett piaci tevékenység, mely azt jelenti, hogy az adott kereskedelmi tevékenységen belül belső piacnövekedést kell létrehozni, de azt is jelenti, hogy konvergálnia kell olyan intézményi háttérrel, mely lehetővé teszi a cégek számára, hogy átszervezzék tevékenységüket ezen effektíven megnövekedett piacon belül, és ugyanakkor azt is jelenti, hogy a nyitott piac folyamatától a külső versenyen át az ipari együttműködés irányába is el kell mozdulni.
- Szabályozott piaci erő. Ez nemcsak a közterhek szabályozására vonatkozik, hanem ellenőrzi az állami támogatások mértékét is annak érdekében, hogy elkerülje a piaci torzulásokat az átmeneti időszakban.
- A munkamegosztás fejlettebb megvalósítása. A cégek újraszerveződésének támogatása érdekében újra meg kell határozni a helyi és nemzeti rendszereket. Innovációs termelés erősítése, területi fejlesztések, új cégek támogatása, új cégek létrehozása elsősorban olyan szektorokban, melyek képesek az innovációra és a helyi erőforrások katalizátorai lehetnek, nem lévén gyökereik a helyi tradíciókban.
- A meglévő szaktudásra alapozott adottságok. Olyan helyi adottságokra gondolok, melyek alkalmasak gazdasági és társadalmi változások helyi stimulálására, de ugyanakkor nemzeti és globális szempontok alapján is számításba vehetők.

A két első aspektus kifejezetten makropolitikai jellegű, és célja a nyitott gazdaság intézményi kereteinek definiálása. Szükséges kifejleszteni a kiegészítő tevékenységeket a cégek között annak érdekében, hogy fenn-

tartható legyen a kis- és középvállalkozások specializációja. Ez egy nyilvánvalóan alulról felfelé építkező megközelítés. Mindenféleképpen szükséges a cégek egyes csoportjainak azonosítása, vagy szektoriális, vagy technológiai affinitásaik alapján, és annak a feltételrendszernek a létrehozása, amellyel kölcsönösségi alapon egy adott cég önmagát a közös test egy részének tekintheti. Ez a folyamat úgy tartható fenn, hogy nemzeti méretű feladattudattal stimulálja a helyi cég önazonosításának gazdasági érdekeit. Megteremtve ezáltal a kezdeti kapcsolatot a helyi hatóságok, cégek között, megtanítva a hálózatteremtés folyamatát.

Sorsdöntő kérdés az új cégek támogatása. Az új cégek megszületésével kapcsolatosan hagyományosan felvetődő probléma a tőke hiánya. Ez a feltetelezés ésszerűnek látszott a tömegtermelés homogén árukínálatának időszakában. Ma már a specializáción alapuló minőségi termelés időszakában nem fontos ez a kérdés. A legutóbbi tapasztalatok azt mutatják, hogy az új cégek létrehozása nem annyira a tőkén, hanem sokkal inkább a kapcsolatokon, a szolgáltatásokon és a kutatási kapcsolatokon alapszik. Ebben a nézetben tehát az új cég alapításának gátja az lehet, hogy a helyénvalóan megállapított üzleti koncepciót hogyan lehet szervezett valósággá alakítani.

Az állandó és folyamatos rugalmasság lehet a garancia arra, hogy a nemzeti kontextust is meghaladó hatékony piaci integráció jöhessen létre.

A siker másik fontos záloga lehet az együttműködés erősítése, a kapcsolat folyamatos építése a cégek és az oktatási és kutatási intézmények között. Ezzel a taktikával lehet biztosítani, hogy a produktív alkotó folyamatban minél többen vegyenek részt.

Valamennyi erőfeszítés tapasztalatot igényel, valamint azt a képességet, hogy tanuljunk más országok eredményeiből, hogy a pozitív tendenciák általánossá válhassanak. Ez az akkumuláló eljárás a kormányokat is arra ösztönzi, hogy segítsék a helyi erőfeszítéseket, és tegyék lehetővé a kapcsolatteremtést közöttük. Szabályozzák a nemzeti tevékenység jellegét, határozzák meg a nemzeti regionális és helyi hatóságok és intézmények tevékenységi köreit, valamint vázolják a nemzetközi integráció tervezett idejét. Ez a folyamat rendkívül nyitott, állandó információáramlást

és beavatkozást igényel, hogy meghatározhassa a cégek számára az újraszerveződés intézményes környezetét, valamint alkalmas arra, hogy tesztelje a helyi tapasztalatokat.

Szükséges, hogy egyre többet és többet dolgozzunk az iparpolitika e kérdésében, tanuljunk a sikerekből és a kudarcokból, hogy felvázolhassuk az esetek alapján a lehető leghasznosabb módszereket, melyek reményeim szerint a Kelet- és Délkelet-Európa országaiban is hasznosak lehetnek.

Ugyanakkor a kormányoknak világosan kell látniuk, hogy a kis- és középvállalkozások fejlesztésének ipari stratégiája, a belső piaci szabályozás nem marginális aspektus, hanem sokkal inkább stratégiai eszköz arra, hogy a nyitott gazdaság piaci erőit megerősítsük, s következképpen szükséges kulcs az állam szerepének újradefiniálásához, a dinamikus és nyitott piac megteremtéséhez.

Felhasznált irodalom:

- Angyal Ádám* 1997: Vállalati vezetők az ezredforduló közepén. *Vezetéstudomány* 1997:4. Az Európai Unió belső piaca és Magyarország 2. kiadás ITD
- Angyal Ádám* 1997: Versenyképes vezetés. *Gazdaság-Vállalkozás-Vezetés*, 1997:2.
- Barakonyi Károly – Lorange, Peter* 1993: Stratégiai management. KJK., Budapest
- Curioni, Sergio – Freddi, Alessandro* 1996: Design for quality - Seminar on modern quality and reliability for engineers involved in mechanical and structural design. University of Bologna
- Dunning, J. H.* 1993: Multinational Enterprises and the Global Economy. Addison-Wesley, New York
- GKI Gazdaságkutató Rt.* 1997: Ipari várakozások, Budapest
- Maizels, A.* 1982: The industrialization of the developing countries. In: *Frowen, S. F.* (ed.), *Controlling industrial economies: essays in honour of C.T. Saunders*, Oxford Univ. Press
- Panorama der EU Industrie* 2000.
- PM-EB* 1997: Magyarország középtávú gazdaságpolitikai prioritásai. A Magyar Pénzügyminisztérium és az Európai Bizottság Gazdasági és Pénzügyi Főigazgatóságának közös értékelése. Budapest, 1997. június 4.
- Porter, E. Michael* 1993: Versenystratégia. Iparágak és versenytársak elemzési módszerei. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Porter, M. E.* 1990: *The Competitive Advantage of Nations*. The Free Press, New York
- Szentes Tamás* 1999: Fejlődés, rendszerváltás és versenyképesség a globalizálódás korában. Akadémiai székfoglaló előadás
- Szentes Tamás* 2001: A világgazdasági alkalmazkodás és felzárkózás feltételei az ezredfordulón, *Magyar Tudomány*, Budapest, 2001/4., 393–406 old.
- Török Á.* 1999: Verseny a versenyképességért? Miniszterelnöki Hivatal ISM, Budapest
- United Nations* 1998: *World Economic and Social Survey 1998*. New York
- United Nations* 1998: *World Investment Report 1998. Trends and Determinants*. New York – Geneva

GAT

GAZDASÁG ÉS TÁRSADALOM

Eőri Teréz: Hazánk mezőgazdaságának alakulása az utóbbi fél évszázadban,
különös tekintettel a nyugati régiókra

Lentner Csaba: A magyar lízingpiac sajátosságai és fejlődésének lehetséges
irányai

Samu Mihály: A jog és a gazdaság

Czike László: Az államadósság növekedése

Rétvári László: Természeti erőforrások a (tudomány)politika hullámverésében

Herczeg János: A magyar egészségügy privatizációjának sajátosságai

Fábián Attila: A piaci liberalizáció feltételei Kelet- és Délkelet-Európában

Fonda Ferenc: A gazdaságtudomány szilánkjai

Fonda Ferenc: Értékek és mértékek

2002/1

Társadalomtudományi folyóirat

A szerkesztőbizottság tagjai: Dr. Andrásy Adél, Dr. Dézsy József,
Dr. Fecske Mihály, Dr. Gidai Erzsébet (a szerkesztőbizottság elnöke)

Megjelenik félévente

Készült a soproni Felsőoktatásért Alapítvány támogatásával

GT

A szedést Bosnyákovits Józsefné készítette,
a tördelés Takács Eszter munkája.
A nyomtatás 2002 novemberében készült.

Szerkeszti: Kormányosné Aranyi Krisztina

Felelős kiadó: Dr. Gidai Erzsébet
Kiadja a „Prognózis 2000” Alapítvány
ISSN 0865 7823

Tartalom

GAZDASÁG	5
Eőri Teréz: Hazánk mezőgazdaságának alakulása az utóbbi fél évszázadban, különös tekintettel a nyugati régiókra.....	5
Lentner Csaba: A magyar lízingpiac sajátosságai és fejlődésének lehetséges irányai	29
Samu Mihály: A jog és a gazdaság.....	43
Czike László: Az államadósság növekedése	65
TÁRSADALOM ÉS POLITIKA	81
Rétvári László: Természeti erőforrások a (tudomány)politika hullámverésében.....	81
Herczeg János: A magyar egészségügy privatizációjának sajátosságai ..	91
NEMZETKÖZI KITEKINTÉS	114
Fábián Attila: A piaci liberalizáció feltételei Kelet- és Délkelet-Európában	114
RECENZIO	126
Fonda Ferenc: A gazdaságtudomány szilánkjai	126
Fonda Ferenc: Értékek és mértékek.....	130

RECENZÍÓ

Fonda Ferenc

A gazdaságtudomány szilánkjai

Dr. Lentner Csaba (szerk.): *Pénzügyi szilánkok*. Tanulmánykötet. Sopron, 2001. Kiadja a Soproni Pénzügy Szakos Egyetemi Hallgatók Szakkollégiuma.

A gazdaságtudomány, ellentétben Solow amerikai közgazdász véleményével, semmivel sem bajlódik többet a maga teendőinek, jellegének meghatározásával, mint, mondjuk, a szociológia, a lélektan vagy más társadalomtudomány, sőt a legtöbb közgazdász nem a saját és tudománya illetékességi körével van elfoglalva. A többségnek nem jogosultsága, hanem tematizálandó, megoldandó problémája van, amihez a szakmai módszertani arzenálból keresi a „technikát, technológiát – a szerszámokat”. A nem annyira megmagyarázni, mint érteni akarót ritkábban fenyegeti a Leon Festinger által aposztrofált „kalapáccseffektus”, amikor is a kalapáccsal a kezében – mint a kisgyerek – mindent megkialapál: a filigrán törékenytől a folyós-nyúlós dolgokig. A magyarázási betegség közgazdasági tünetegyüttesében így előkelő helyet kapnak pl. a szociálpolitikai, gazdaságpolitikai görbentyúk, érintőik, inflexiós pontjaik, amelyek a szellemi tanácstalanság kezdetét láttatják csupán. Azaz: nagyképűek helyes nézeteit bármiről.

Az értő-megértető közgazdász hajlandó leereszkedni témája saját szerűségéhez, a dolog éppígyiségéhez, ahogy a társadalomontológusok mondják. Azt azonban nehéz megítélnie, mi is a társadalmi tény, ami harag és elfogultság nélkül, a maga változékonyságában vizsgálható. Sőt, a kutatás szükségképp töredékes marad, hiszen az indukciónak szűk a kifutási tere és ideje, pláne, ha a kutató maga még egyetemi polgár, aki csak belekóstol az önálló kutatásba.

A *Pénzügyi szilánkok* címen megjelent tanulmánykötet ürügyén fentebb elmondottak persze nem kívánnak a gazdaságtudományi tudás szociológiai elméleteként vagy tudáselméletként tündökölni, szokásos szakmai fontoskodásokon ironizálni. Minek is?

A mindannyiunk számára komoly pénzügyekben ezúttal TDK-zó egyetemi hallgatók és fiatal tanáraik ragadtak tollat. Az eredmény egy olvasmányos egyetemi segédkönyv, amely azonban a szűkebb szakma körén túl is érdeklődésre tarthat számot, hiszen zsargonszegény.

A több mint 500 oldalas kötet a pénzügyek minden jelentős problémakörével foglalkozik, néha többféle megközelítésben, mellőzve az öncélú bíbelődéseket, amelyek gondolatkísérletnek álcázzák magukat a lehető legrosszabb helyeken és alkalmakkor.

A kötet szerkesztője, Lentner Csaba, aki a Nyugat-magyarországi Egyetem Pénzügytan-Számvitel-Statisztika Intézetének igazgatója, a kötet első fejezetében közel félszáz oldalon elemzi, hogy melyek a pénzügyi kihívások a jelen ezredforduló Magyarországon, különös tekintettel a hallgatók, tanárok, kutatók ezzel kapcsolatos feladataira (az adekvát teoretikus válaszok vonatkozásában). A szerző, aki a tudományos műhelymunka irányítója egyben, ismert gazdaságpolitikus, akinek éppen úgy nem csak helyi jelentősége van, mint pl. Bod Péter Ákosnak, Lajtner Tamásnak, Nagy Pongrácnak, Mellár Tamásnak vagy Plenter Jánosnak. Ezt hallgatói is tudják, konzulensi igénybevételének mértékén túlmenően a tanulmánykötet második részében „szilánkokként” bemutatott TDK-dolgozatok kifejtésmódja igazolja ezt. Nem a modorát, a szempontjait veszik át tanítványai, hanem a körültekintést, alaposságát, igazmondási kényszerét, a langyosság, az egyfelől-másfelől iránti utálatát. Ettől még persze megteremtődött az egyes tanulmányokban a kritikai hangvétel és a pozitív kifejtés egyensúlya. Ez pozitív közgazdaságtan, noha nem comte-i, friedmani (többnyire sumák-sunyi) értelemben. Sok szó esik a piacról, de nem tévednek a Soros György által fallibilisnek (=csalókának) nevezett piaci fundamentalizmusba, hiszen az írásaikat itt publikálók már legalább annyira tudják, mint a dekonstruktor Marx-kritikus Derrida, hogy a Fuku-

yama-féle demokráciamitológia szintén fallibilis, azaz csalóka. Ez pedig pénzügyi elemzések során is különös óvatosságra int, gazdaságfilozófiai exkurzusok nélkül is...

A II. rész szilánkjai szemelvény mivoltuk miatt „szilánkok”. A szerzők nem csupán a nappali tagozatos hallgatóság köréből rekrutálódtak, ami igen figyelemreméltó, még akkor is, ha a levelezők munkái a gyakorlat élettényeit világítják át az egyetemen tanultakkal, ezek adják immár szakmai gondolkodásuk vonatkoztatási kereteit.

Ami a témákat illeti: finanszírozási kérdésekkel foglalkozik Böhm Mária, Holló Zoltán, Huszár Lilla, Peresztegi Tamás, Szabó Péter, Vajk Mónika tanulmánya. Ezenközben persze államháztartástani, tőkepiaci és banküzemteni kérdésekkel is szembesülnek, illetőleg szembesítenek bennünket, olvasókat. Igen dicsérendő és jövőnk szempontjából reményt kelthető az uniós témák iránti hallgatói előszeretet. Ahogyan Samuelson mondaná: ez igen jól megítélhető „kinyilvánított preferencia”. Csakhogy itt nem manipulált fogyasztásról, hanem gondolkodó, megismerni, végére járni akarásról van szó. Az Európai Unió pénzügyeivel igyekezett tisztába jönni Erdős László, Löftler Norbert, Simon László és Szóka Károly. Makrogazdaságtani áttekintést Farkas Rita, Károly Anita, Kiss Krisztina, Máté Milán adott, Pálffy Zoltán megvizsgálta, hogy miként értékeljék a hazai közéletben az akkori minimálbér-emelést. Jelen sorok írójával ellentétben Pálffy higgadt tudott maradni szakmánk több méltatlan korifeusával szemben, elvégre (Freudként) nem a hisztériáról kellett értekeznie.

A tőzsde mint a piacok piaca Horváth Zoltán Barna, Horváth Zoltán, Tihanyi Diána és Vass Viktor fogalmi kultúrájával adatott elő, mind a TDK-konferenciákon, mind pedig a kiadott tanulmánykötet II. fejezetében. Három esettanulmányt érdemes megemlíteni: Baják Veronika, Bognárné Molnár Csilla és Polgárné Hoschek Mónika tanulmányait, amelyek mindenben megfelelnek – még zanzásított formájukban is – a case study-k módszertani követelményeinek.

A *Pénzügyi szilánkok* III. fejezetében, amely a soproni egyetem Pénzügytan-Számvitel-Statistika Intézete fiatal tanárainak dolgozatait tartal-

mazza, a kötet technikai szerkesztésében a munka zömét vállaló Salamon Hargita franchise-tanulmánya olvasható Ambrusné Benedek Judit, Gyulai Gábor, Tóthné Szabó Erzsébet és Vágyi Ferenc Róbert traktátusai mellett. Számviteli, árfolyampolitikai, hitelezési és operációkutató kérdésekre keresnek és találnak válaszokat, többféle, ezúttal talán kevésbé didaktikus, felszabadult elokvenciával. A fiatal kutatóknak, oktatóknak, miként a kötet szerkesztőjének, ugyancsak félszáz oldal jutott, ők is csak a töredékét villanthatták fel választott témával kapcsolatos reflexióiknak: a szakirodalmi interpretáció minimalizálása azonban nem vált mondanójuk hátrányára.

A kötethez Boros Imre írt méltató előszót. A Phare-ügyekért felelős ex-miniszter judíciuma előszóíróként is kitűnő: a soproni egyetem ifjú pénzügyesei valóban szép szakmai-emberi reményekre jogosítanak. Hogy név szerint kik ők, akik talán nem szerepeltek a kötet szerzői között, a kari évkönyv funkcióját is betöltő kötet a mellékleti részében elmondja, mint ahogyan összegzi a kar és az intézet tudományos műhelymunkájának főbb tanulságait, és röviden megismerteti az intézet munkatársaival.

A kötet a mellékletekkel teljes, kiadása óta őrzi frissességét gyorsan változó világunkban. A beinduló doktori iskola nagy távlatokat nyit az azóta már diplomázott és itt szerzőként szereplő hallgatók előtt. Lehetséges, hogy születnek Sopronban is „doktori mestermunkák”, mint pl. Pécssett, és országos szakkiadó érdemesíti ezeket kiadásra. „Szilánkok”-ra azonban szükség lesz, hogy tükrözzék a mindig töredékes, de nélkülözhetetlen tudásunkat pénzügyeinkről és más közügyeinkről, hogy ezeknek valóban gazdái lehessünk.

GAT

GAZDASÁG ÉS TÁRSADALOM

Eőri Teréz: Hazánk mezőgazdaságának alakulása az utóbbi fél évszázadban,
különös tekintettel a nyugati régiókra

Lentner Csaba: A magyar lízingpiac sajátosságai és fejlődésének lehetséges
irányai

Samu Mihály: A jog és a gazdaság

Czike László: Az államadósság növekedése

Rétvári László: Természeti erőforrások a (tudomány)politika hullámverésében

Herczeg János: A magyar egészségügy privatizációjának sajátosságai

Fábián Attila: A piaci liberalizáció feltételei Kelet- és Délkelet-Európában

Fonda Ferenc: A gazdaságtudomány szilánkjai

Fonda Ferenc: Értékek és mértékek

2002/1

Társadalomtudományi folyóirat

A szerkesztőbizottság tagjai: Dr. Andrásy Adél, Dr. Dézsy József,
Dr. Fecske Mihály, Dr. Gidai Erzsébet (a szerkesztőbizottság elnöke)

Megjelenik félévente

Készült a soproni Felsőoktatásért Alapítvány támogatásával

GT

A szedést Bosnyákovits Józsefné készítette,
a tördelés Takács Eszter munkája.
A nyomtatás 2002 novemberében készült.

Szerkeszti: Kormányosné Aranyi Krisztina

Felelős kiadó: Dr. Gidai Erzsébet
Kiadja a „Prognózis 2000” Alapítvány
ISSN 0865 7823

Tartalom

GAZDASÁG	5
Eőri Teréz: Hazánk mezőgazdaságának alakulása az utóbbi fél évszázadban, különös tekintettel a nyugati régiókra.....	5
Lentner Csaba: A magyar lízingpiac sajátosságai és fejlődésének lehetséges irányai	29
Samu Mihály: A jog és a gazdaság.....	43
Czike László: Az államadósság növekedése	65
TÁRSADALOM ÉS POLITIKA	81
Rétvári László: Természeti erőforrások a (tudomány)politika hullámverésében.....	81
Herczeg János: A magyar egészségügy privatizációjának sajátosságai ..	91
NEMZETKÖZI KITEKINTÉS	114
Fábián Attila: A piaci liberalizáció feltételei Kelet- és Délkelet-Európában	114
RECENZIO	126
Fonda Ferenc: A gazdaságtudomány szilánkjai	126
Fonda Ferenc: Értékek és mértékek.....	130

Fonda Ferenc

Értékek és mértékek

Dr. Lentner Csaba (Szerk.): *Tudományos értékeink*. Tanulmánykötet. Sopron, 2001. Kiadta a Soproni Pénzügy Szakos Egyetemi Hallgatók Szakkollégiuma

Noam Chomsky, a világhírű nyelv/tudományfilozófus mutatott rá több mint hetven év élettapasztalatával és fél évszázados tudományművelési gyakorlattal, hogy: „a modern tudományok a legértékesebb emberi teljesítmények és kultúrkinccsek közé tartoznak. Mint ilyenek, áldozatos és lelkiismeretes törődést érdemelnek és igényelnek.” Chomsky ezt egy értékvédő és értékmentő, a tudományos tevékenység hitelét féltő, a posztmodern, dekonstrukciós vulgarizmus szélhámosságait leleplező könyv elolvasása után jegyezte meg, gratulálva az „örzöknek”, akik a maguk tudományos őrhelyein vigyáznak a strázsán.

A közgazdaság-tudománynak is számos őrhelye van, ezeket persze elsősorban nem a szakma posztmodernkedése fenyegeti, hanem egy másfajta, értékmentes, a normatív szempontokat tagadó gazdasági cinizmus, amely pl. Smithre és Ricardóra hivatkozva újklasszikus pozitív közgazdaságtannak hazudja magát. Arról lehet felismerni, hogy mindig az erősebbek segítségére siet, meglehetősen műveletlen és közönséges, amit aztán szellemességnek hisz és hirdet a minden világtájon egyforma közgazdasági bulvárlapjaiban. Ágenseinek nagyjából három fajtája van: azok, akik soha semmit sem mondanak kétséges tekintélyekre, alaptételekre történő hivatkozásokon kívül, olyanok, akik ugyanazon reflexiókat sütik el minden probléma ürügyén, végül, akik másnap már ádáz vitában állnak tegnapi önmagukkal. És teljesen közömbös, hogy rendszerint van titkolt magánvéleményük – hiszen azt sem az igazság mint érték vezérli –, egyszerűen: nem szeretnék becsapni önmagukat.

A soproni közgazdasági műhely közgazdászainak rekrutációja eleve alapvető értékek követésével történt. Ez még a nem szorosan tudósi mun-

kálkodásuk mikéntjében is kifejezésre jutott, ma is látható általános magatartásukban, a munkához, munkatársaikhoz, hallgatóikhoz fűződő viszonyukban. Ez is számít, még ha eszmetörténeti jelentőséget nem is illik tulajdonítani neki az ún. objektív mércék ellenében. Nem mintha a korábbi produkciók, beosztások, címek, rangok, eddig befutott pályák tekintetében a kezünkben tartott tanulmánykötet szerzői hátrányban lennének más, vezető közgazdászokkal szemben. Igaz, hogy a jelen kötet nem firtatja – az egyébként imponáló – publikációs múltat, a kötet tanulmányai így is helytállnak önmagukért és szerzőikért.

Közmondásosan szólva: madarat tolláról, embert barátjáról, tudományos kutatót a témájáról (is) lehet megismerni. Ennél a józanészi formulánál maradva elfogulatlanul mérlegre tehetjük szemlézett könyvünket. A közel négyszáz oldalas kötet, amelyhez Rapcsák András helyettes államtitkár írt előszót, s aki maga is szerepel a kötetben uniós tanulmányával, négy fő részből áll. Az I. fejezet Magyarország és az Európai Unió pénzügyi elemzését nyújtja – kritika és pozitív kifejtések ötvözeteként. Ennek a fejezetnek szerzői egyáltalán nem a piaci fundamentalizmus vagy az EU neofitái, tanulmányaik fő kérdése: lehet-e, érdemes-e, gazdasági/társadalmi deficitek nélkül sikerül-e országunkat az Unióba integrálni. Ebben a fejezetben Gidai Erzsébet és Lentner Csaba nemcsak a csatlakozás nyitott kérdéseivel számol, hanem – főleg Gidai professzor asszony – annak hosszabb távú veszélyeivel is. Balázs Judit és Hoós János kénytelenek számot vetni a globális gazdasági recesszió 21. századi jeleivel, veszélyeivel, prognosztizálható hazai következményeivel. A hangszerelés a nép- és nemzetféltés hangszerelése, amit egyébként Huszti Ernő professzor Széchenyi-interpretációja vezet be. A II. fejezet – miután az első tanulmányai kimutatták, azonosították a problémakörök értékkollúzióit – azt taglalja, mérlegeli, hogy piacgazdasági körülmények közepette milyen gazdaságpolitikai stratégiák lehetségesek, és hogy ezeknek mi a helyi értékük, rendeltetésük, ha kellő mértékkel alkalmazzák őket...

És nem a szerkesztő szeszélye, hanem tudatos értékszempontja, hogy éppen a gazdaságfejlesztési stratégiákat analizáló fejezetben kaptak he-

lyet a millenniumi évben, a tudomány napján a Közgazdaság-tudományi Kar szervezésében Sopronban előadó külföldi professzorok előadásainak írásos, szerkesztett változatai: Almásy Sándor Ukrajnát, Siegfried Hauser Németországot képviselte. A kötet a freiburgi egyetem intézetigazgatójának vagyongazdaságtani (ingatlanlízingről szóló) előadását német eredetiben tartalmazza. Almásy professzor természetesen nem ukránul elemezte a konferencián az ukrán agrárpolitikát – különös tekintettel az egyéni gazdaságokra, gazdálkodó szervezetekre. Egyáltalán: a regionális gazdaságtani nézőpont uralkodó nézőpont ebben a fejezetben, hiszen a történeti milióból lesűrhető geostratégia (Rétvári professzor cikke Komáromról) és a kárpátaljai regionalizmus gazdasági implikációi (Almási Ludmilla értekezése) a regionális gazdaságtani megközelítés értékeit mutatják fel. Rétvári professzor helyenként a Magyary Zoltán iskola emelkedett hangján szól az olvasóhoz, jelen esetben hozzám is, aki a tatai–komáromi térségben lakom. A Závoti-cikk számomra kenyérkereseti értékű volt, amennyiben statisztikatanár számára épületes – ex professo –, ha „többváltozós regressziószámításról” hall újat, s ha tudja, a neoklasszikus gazdaságtanban már hány-szor visszaéltek és még élnek vissza ezzel a piaci fundamentalisták.

Végül, de nem utolsósorban, a konferenciakötet II. fejezetét Vértesy László bútorigipari innovációs értekezése zárja. Az innovációs állami politikát mértéktartóan bírálva hangsúlyozza: igyekezni kell a hazai bútorigipar uniós versenyképességét biztosító innovációs értékrendet kialakítani, nem pusztán a K+F-szektor támogatni.

Külön szemlélést kíván a *Tudományos értékeink* címmel megjelentetett kötet III., társadalompolitikai fejezete. A XX. század utolsó negyedszázadában, ha jól emlékszünk, mindkét világrendszerben társadalompolitikával volt tele a padlás, noha „ideát” felépült a szocializmus és lerakták a kommunizmus alapjait, „odaát” pedig nem tudott kiteljesedni a „great society”: akkoriban prüszköltek a „human engineer”-ek machiavellizmusától, a „piramismászók” törtetésétől, a „konzumidiotizmus” fertőző bacilusaitól. Pártiskolai disszertációk íródtak pl. Tatabánya társadalompolitikai környezetéről Budapesten, az Ajtósi Dürer soron. Azután

több kiadást kezdett megérni Vincent *Poor Citizens* című műve Nyugaton, Keleten pedig Konrád György látogatója nézte a szocializmus történetét alulnézetben, s keresni kezdték a munkásosztályt – kék vagy fehér gallérban leginkább. És a nagy rétegződés-felmérésekből semmi használhatót nem tudtunk meg.

Tehát: társadalompolitika. Sokan mindjárt a szociális munkás tananyagokra asszociálnak, mondjuk, a jóléti államra, gazdasági megközelítésben, ahol neofreudista gondolatmenetek kereteznek minden, a mikro- és makrogazdaságtanból unalomig ismert görbét, ami csak kiagyalható a Descartes-féle koordináta-rendszer keretein belül. A szerzők, akikre számitani lehet, az amerikai új jobboldal bestseller írói: Hayek, Friedman, de főleg A. Hirschman – utóbbi jobban szereti a görbéket a szegény embereknél. Ez volna (a kétes tisztaságú) főáram (main-stream). Nos, az érték-elvű megközelítés jegyében Menyhay Imre professzor nem is annyira az ár ellen úszik, hanem mintegy kívülről és felülről tekint rá. De hát ő európai és európeér közgazdász-szociológus. Ő még tudja, hogy az értékelvű közgazdaságtan vulgáris fecsegés gazdaságfilozófia és szociológia nélkül. Marxot és Max Weber elidegenedés és elidegenítés ügyben faggatja. Annak érdekében, hogy kimutassa: a monetáris etikátlanság osztársadalmi következménye a pénzelvonás, a keresletcsökkenés, szegénység. A cikkecske valódi gyöngyszem: úgy mond lényegeset, hogy a divatos Derrida módján nem dekonstruálja Marxot, illetve a már (sajnos) nem divatos Sombart módján nem ironizálja Max Weber abban (amit egyébként Parsons ifjan akceptált!), hogy mennyire is van köze valójában a protestáns etikának a kapitalizmus szelleméhez. Így hát a társadalompolitika itt nem a szegények élettechnikájának manipulálásaként, az ún. morális pánik kezelhetőségeként tematizálódik, hanem axiológiai magaslaton, vulgarizálhatatlanul, ugyanakkor közérthetően – ami persze a további előadók/szerzők szövegeiről is elmondható jó szívvvel. Mert Avar László, Samu Mihály ugyan a jogászok nyelvét beszéli, de hazafias érzelmű, citoyen dikcióval. Elvégre jog és gazdaság és nemzetpolitika „vérro-

konok”. A jogász, közgazdász beszédmódja gyakran hasonlítanak egymásra, hatnak egymásra maguk a diszciplinák.

Samu Mihály a békediktátumok nemzetpolitikai jelentőségét világítja meg a nemzetközi jog és nem utolsósorban egy esetleges nemzetközi igazságtétel szempontjából. Tudatában van, hogy persze a nemzetközi jog elvei döntően a hatalmi helyzettől függően érvényesülnek – ám ezt Deák Ferenc szellemét idézve gondolja, nem úgy, ahogyan pl. az internáci, államtalanító antimagyarkodók szokták „állmpolitikai bolyongásaik” (Ausflüge in die Staatspolitik) során. De ez csak a recenzens gonoszkodása – a szerzőktől távol áll az ilyesmi, pláne az, hogy a kritikájuk iróniába, szarkazmusba fordulna. Az értéktudatosságuk a pozitív kifejtést részesíti előnyben: ami nem a tudomány unalma – iskolakerülők számára.

Lakatos Gyula az emberitőke-befektetéseket interdiszciplinárisan vetette szemügyre, amennyiben a tudást mint termelési tényezőt gazdasági, pénzügytani mércékkel vizsgálta. A termelő állóalapokkal legalábbis egyenértékűnek veszi hazánk meglévő képzettségi alapjait, mely utóbbiak kvantifikálhatók, minőségi ismérvek szerint tagolhatók, értékelhetők. Az emberi beruházás értékének mérésére több praktikus mutatót alkalmazhatunk, mutat rá Lakatos, ezek között első helyen a képzési ráfordítások állnak. A nevelési-oktatási ráfordítások finanszírozása állami, családi, ha úgy tetszik, nemzeti ügy – à la Széchenyi István. És itt a tanulói GDP-kiesésekkel éppúgy kell számolni, mint a munkanélküliek, korosabbak szervezett gazdasági kirekesztése miatti GDP-kieséssel. Ám nem jó közgazdász az, aki mindennek tudja az árát, de semminek nem akarja ismerni az értékét: a közgazdásznak szociológusként is HUMAN TÖKÉNEK kell tekinteni az emberi tőkét, nem pedig HUMAN TÖKÉNEK. Ha létezik ama bizonyos alkotmányos piacgazdaság. Az általam egyébként nem kedvelt Hayek úr hasonló összefüggésben szögezte le: „aki csak közgazdász, az nem jó közgazdász.” A hatékonyság oltárán nem áldozhatjuk fel a gazdaságpolitika értékmegetartó, értékörző és értékteremtő értelmét. Ezt azért szükséges leszögezni, mert a közgazdászszakbarbár (mint törtető pénzvadász) a maga „értékmentes” társadalom-

technológusi garázdálkodásával rengeteg kárt okozhat a szakma valódi értékei, rendeltetésének ismerete nélkül. A kötet szerzői közgazdákat akarnak jóra és szépre tanítani. Igazat mondván – ami az értékelvű gondolkodók számára nem az ún. „valósággal kibékülést” jelenti.

A tanulmánykötet joggal viseli a *Tudományos értékeink* címet, hiszen még olyan témák igényes elemzését sem mulasztja el, mint az Európa-eszme (Fáyné angol nyelvű előadása), illetve a környezetvédelem kérdésköre (Széchezy Béla német nyelvű tanulmánya).

A mellékletek Rétvári professzor regionális tanulmányát egészítik ki nagyon igényesen, továbbá megtudhatjuk – a lehető legrövidebben –, hogy a 2000, illetve 2001 novemberében tartott konferencia főszereplői milyen tudományos fokozat birtokában, milyen tudományos „örhelyen” szolgálják a tudományt, kivált a közgazdaság-tudományt, amely, ellentétben Mill véleményével, néha nem lehangoló (dismal), hanem – szeretnénk hinni – felemelő és mindannyiunk felemelkedését szolgáló tudomány.